

1	החצו"א מגיד ג' ע"ה דואל קניק	פירק א'
6	החצו"א מתענין ג' ע"ה	פירק ב'
39	דיקור ראשון של חיי"ק אצל החצו"א	פירק ג'
44	דיקור החצו"א אצל חיי"ק שחלה	פירק ד'
46	ר' במח אט"ס משוחח עם החצו"א	פירק ה'
52	ידה של דואל קניק מדקור אצל החצו"א	פירק ו'
61	החצו"א וחיי"ק הולכים להתרחץ בנהר	פירק ז'
69	וודה מבארגיטאל אצל החצו"א	פירק ח'
79	רוגזו של החצו"א עם סמטא'ים ביזוק	פירק ט'
90	משוחח מן העיירה אצל החצו"א ושיח עם ר' צמח	פירק י'
103	חיי"ק אצל החצו"א	פירק י"א
111	ר' שמואל פיינערן משוחח עם החצו"א	פירק י"ב
117	ר' במח אט"ס דשיח אצל החצו"א	פירק י"ג
125	דעת החצו"א על חיי"ק	פירק י"ד
132	החצו"א שולח לאיג' ושווארץ	פירק י"ה

"מחזה אברהם."

היה אברהם־שעיה מקוסוב לא חתם שמו על היבוריו. אף־על־פי־כן ידוע היה ברבים שיהודי צנע זה, שלאשתו חנות־אריגים קטנה בוילנה, הוא. הוא מחבר "מחזה אברהם על עירובין", ו"מחזה אברהם על שבת". תלמידי־הכמים היו מדברים עליו ברחב דרך־ארץ. אבל לפעמים היה בלי־קדש אוהו בוקנו וטוען בתרעומת:

"רב אינו רוצה להיות, גם ראש־ישיבה אינו רוצה להיות. במלי־דעלמא ודאי שאיננו עוסק. יושב לו יהודי כל ימיו ולומד, כלום רבותא היא שהוא גאון?"

"גם אנו, ברוך השם, למדנו קצת", חייך למדן אחר, כדי לציין שלא איכפת לו - ובכל־זאת לא יכול לכבש קנאתו. "הידוע - ידוע לפל, ושאינו ידוע - אינו ידוע לשום איש. במה איפוא כוחו?"

ממקורביו היו משיחים בו בקול נמוך, כאילו רצונו שעין לא תשורנו הכריחם להשיח בו בלחש. הם סיפרו שהפצירו במחזה־אברהם שיגיד שיעור בכולל לפני צעירים נשואים. השיב, שאפילו ברכת־המזון במזומן, שבה עוד שני יהודים ישמעהו מברך בקול, היא לו עינאי. בני־אדם הפילו פחד עליו. אבל ככל שהסתתר מפני הבריות כן גדל כבוד שמו כאותו אילן: אט־אט, שָׁלוּ וְשִׁטּוּ־שִׁמְשׁ, ומלא חדות־רוזים.

לואלקניק היה תמיד מקדים מכל הקייטנים לבוא, מיד לאחר ל"ג בעומר, ויוצא אחרון, ערב ראש־השנה. בקיץ הראשון באו אליו הנכבדים בבעלי־הבתים וחתנו של הרב בראשם לביקור. ר' הירשה גידף כדרכו את הציונים, ומחזה־אברהם שתק כדרכו. אחד המבקרים השמיע דבר־בדיחות. הוא פרץ בצחוק עליו ונערי כל־כך, עד שנשתר ממו בעלי־הבתים. אחרי־כן שב לשתוק וישב בעינים מושפלות, עד שהבינו האורחים שעליהם להסתלק. אבל הסקרנות לגבי טיבו של האיש הביאה את נכבדי ואלקניק אליו שנית, והפעם בענין מסוים: שיתערב בסכסוך שבין החרדים לבין הנאורים. מחזה־אברהם ממש ננער מהם מרוב פחד ותרעומת: אין את נפשו להתערב בשום סכסוך.

אחרי־כן רתח וגעש ר' הירשה גורדון לפני חרדי ואלקניק, שתלמיד
 חכם נושא באחריות לגבי דורו, והוא מחויב להתערב. מאז לא בא
 עוד התנו של הרב אל הקייטן. שאר בעלי־הבתים ביקרוהו במשך הקיץ
 עוד פעמים אחדות, ואף פעם אחת לא מצאוהו. בני־משפחתו אמרו,
 שהוא יצא לטייל ביער, או לרחוץ בנהר. משסיפרו המבקרים על כך
 להתנו של הרב, צחק לתוך פניהם:

"כלום אינכם מבינים שהוא מסתתר מפניכם? הוא אדם שאינו מן
 הישוב."

אנשים מתונים מר' הירשה גורדון מצאו זכות במתבודד: הוא מתקשה
 באורחים, משום שהוא חולה, לא עלינו. בעלי־בתים בואלקניק שמעו
 שליקוי־לב לו מילדותו. היו רואים אותו תמיד שוכב בבקתת־היער על
 מיטת־ברזל וספר־גמרא קטן בידו, או שוכב על ספסל־העץ שליד
 השולחן הארוך באמצע חצר בית־הכבשן.

עסקן־הישיבה הזקן, החייט ר' ישראל, היה יליד סמארגון. סיפר
 ר' ישראל, שבעת שהתגורר בסמארגון, וכבר היה אב לילדים, למד שם
 בבית־המדרש אברהם־שעיה'לה מקוסוב, מחוזה־אברהם בימינו. מראהו
 לא העיד על שום תכונת יהוד, נער עדין ומתמיד גדול. יומם ולילה
 היה ניצב לפני העמוד, גבו אל הקהל, ולומד. פעם אחת שמע פרוש
 בבית־המדרש של סמארגון, לאחר תפילת־שחרית, קול בכי רם. הפרוש
 הביט כה וכה וראה את המתמיד מקוסוב ניצב לפני ארון־הקודש הפתוח
 ומתפלל בלילה. בבית־המדרש לא היה עוד שום איש, והפרוש ישב
 בפניה בין התנור וכותל־המערב. לכן לא ראהו אברהם־שעיה'לה
 והתפלל לפני ארון־הקודש הפתוח. "ריבונו של עולם, גל עיני ואביטה
 נפלאות מתורתך. נודר אני ללמוד כל ימי תורה לשמה, רק לשמה,
 לשמה בלבד. גר אנוכי בארץ, אל תסתיר ממני מצוותיך." השומע הסתלק
 מיד מבית־המדרש, לבל יראנו המתמיד מקוסוב ויתבייש, או יבהל.
 "ואני במו אזני שמעתי את הפרוש מספר על כך להבורה של בעלי־
 בתים בבית־המדרש של סמארגון, העיד החייט ר' ישראל.

ביהודי ואלקניק הטיל המעשה צמרמורת קלה. נער בר מצוה בוכה לפני ארון קודש פתוח: "גר אנוכי בארץ." ניכר איפוא שעוד בנערותו חולה היה ולא האמין בעצמו שיאריך ימים.

הקייטנים החרדים התפללו בבקתת יער ליד בית החרושת לקרטון. גם מהזה אברהם התפלל שם, ואך לעתים רחוקות היה בא לעיירה: פעמים בשבת לעת מנחה, בהשעה באב בצהרים כדי לטייל מסביב לבית העולם, ובקיץ לפנות בוקר לסליחות הראשונות. הוא היה גם מבקר פעמים את רבה הזקן של ואלקניק, ר' יעקב הכוהן לוו, בבואו ובצאתו. כיון שגם ר' יעקב לוו לא היה מן הדברנים, היו שניהם שותקים רבע שעה או חצי שעה ונפרדים זה מזה.

פעם אחת היה לרבה של ואלקניק דין תורה מסובך בין שני סוחרי יערות. שלח בעל-עגלה בעגלתו ואת השמש אל הקייטן, כדי שיבוא ויחלצנו מן הסבך. השמש ובעל-העגלה חזרו והביאו עמם סירוב. נסע הרב עצמו להפציר בו. אבל מהזה אברהם השיב בהפצרה ובתחנונים שלא יאלצוהו לכך, עד ששוב לא דחק בו ר' יעקב לוו. והוא סירב לפסוק בדין התורה שבין סוחרי היערות, לפי שהוא עצמו אובד עצות היה בענין זה. אבל חרה מאוד לרב על המעשה, ויותר מכן חרה לו על ר' אברהם-שעיה מקוסוב במקרה אחר.

אל מהזה אברהם בא יום המישי אחד בבוקר קצב, דחוף ומבוהל, וסיפר ששחט שור, ויש סירכה בשור. רבה של ואלקניק נוטה לפסוק לצד הכשרות, אבל הוא חושש לסמוך על עצמו, והוא לא יכשיר את השחיטה אלא אם הרב הקייטן יסכים עמו. ר' אברהם-שעיה ראה כמה מתנשם הקצב מחמת הריצה, וכמה ידיו ורגליו רועדות באימת ההיזק הצפוי. השיב מיד, שיבוא עמו. היום היה מעונן. עד שלבש מעילו ומצא מקלו, ירד גשם. "אולי נמתין עד שייפסק הגשם?" שאל הקצב. אבל הרב השיב שהם יהלכו תחת העצים ולא יירטבו, כי הגשם קל ובמהרה ייפסק. כברת דרך מהלכים היו ושותקים. רק משפסק הגשם, במפתיע כלעומת שהחל, אמר הקייטן ליהודי המודאג:

”רואה אתה שצריך אדם להיות בעל־בטחון. הנה כבר השמש מאירה
ועד שנגיע לעיירה גם בגדינו יתיבשו.”

משראה רבה של ואלקניק לפניו את מחזה־אברהם, שלא זו בלבד
שניאות לבוא, אלא אף ברגל בא, לא האמין למראה עיניו. נסע
בסנטרו על ידית מקלו, ישב ר' אברהם־שעיה כמה דקות מחריש ומאזין
לשקלא־וטריא של הרב־בענין הסירכה של הבהמה הגסה. ”כשר,” לחש
כאילו השיב אמן על ברכתו של יהודי. ר' יעקב הכוהן לוו סבור היה
שמחזה־אברהם יעיין עמו בספרים, יתפלפל בשאלה ויבקש מוצא – והנה
פוסק הוא על רגל אחת ללא שום פקפוק. ”גם בעיני ממונם של יהודים
יקר, בפרט של יהודי עני ואביון, אבל הרב עוד לא שמע כל ספקותי
ואין את נפשי להאכיל קהילה יהודית טריפות,” התרעם הרב הזקן.
ר' אברהם־שעיה קם על רגליו והשיב ברפות, אבל בקול רם במקצת.
כלל לא לפי דרכו, כאילו חשש שמא שמיעתו של הזקן ר' יעקב הכוהן
לוו לקויה.

”יכול מרא־דאתרא של ואלקניק לסמוך על עצמו אפילו בענינים
המורים יותר. אבל כיון שהוא אומר שיש לו ספקות, יכול הוא לצרף
אותי אל פסק־הדין שהבהמה כשרה לכל הדעות.”

מאושר שניצל מן ההיזק הגדול, ליוה הקצב את הרב וביקש ממנו
שימתין רגע, כדי שיביא בעל־עגלה ויחזירנו לקייטנתו. היהודי סיפר
שלפני צאתו אל היער אמר לו רבה של ואלקניק: ”רוצה אתה? נסה
מזלך. כפי שאני מכיר את הקייטן, יסרב להתערב.” יצא איפוא ללא
תקוה אל היער, ולכן לא נטל עמו בעל־עגלה ועגלה. יסכים איפוא הרב
שלפחות יחזירנו בעגלה. ר' אברהם־שעיה נתחייך, ובשעה שהיך רעדו
פינות פיו, שפמו ולסתותיו העליונות.

”אני עושה כן לא מתוך צדקות ולא מתוך גאווה. דרכי ההתנהגות
עלינו ללמוד מאבותינו ומנביאינו. שמואל הנביא השביע את בני
ישראל שיעידו עליו כי לא לקח מאיש שור וחמור: 'את שור מי לקחתי
וחמור מי לקחתי?' כלום רצה שמואל הנביא כי ישבחוהו על שלא

פרץ בלילה לרפת והוציא ממנה שור או חמור? פרץ מחזה-אברהם
בצחוק קולני עליז. "אבל לפני שמואל הנביא הובאה מן הסתם לא אחת
שאלה בענין סירכה. והוא לא רצה שלאחר פסק-הדין ירתמו בגינו חמור
וחזיריהו ברכיבה."

הרב הודה ליהודי על שליוהו, והלך לו. הקצב נשאר עומד שמוט
ידים כבדות ומביט אחר מחזה-אברהם, עד שנעלם בין עצי היער,
ושביל-החול הזהוב השתרע שומם בשלוח רווית אור-השמש.

פירק ג

תקציר

שיעור מלפני שיק תלמיד הישיבה אצל גורדון וסוקס גליאדני;
וואל קאזאדאני תלמיד הישיבה מנחה המוסד, מאדור מאדור ומאדור גליאדני;
למאדור מאדור קאזאדאני תלמיד הישיבה — 3 פאמא אפאס קאזאדאני תלמיד
ומאדור תלמיד ישיבת וואדק

לומדי הישיבה הקטנה ישבו זה הקיץ הראשון בעיירה ולא הכיר את
מחזה-אברהם. אמרו בלבם: לא ראינוהו. עם בעלי-בתים אין לו ענין
להשיח בו; עם בני-תורה ישיח בלי ספק. בעלן ראשון להיפגש עמו היה
שיע מליפנישוק. שיע הפך בבית-המדרש את כל ארונות-הספרים,
ואת חיבוריו של מחזה-אברהם לא מצא. הקשה מיד קושיה כדרכו: אם
במקום-תורה, שבו אנו מוצאים ש"ס בבלי, ש"ס ירושלמי, רמב"ם,
את הטור ושולחן-ערוך, אין מחזה-אברהם בנמצא, הרי סימן הוא
שאפשר בלעדיו. בכוח מה הוא איפוא פוסק אחרון ומרעיש עולם?
העילוי נשא רגליו מבית-המדרש ואץ אל השוק ופרץ אל חנותו של
ר' הירשה גורדון בצחקה:

"יש לר' הירשה ספריו של מחזה-אברהם?"

חתנו של הרב ביקש אף הוא בשעתו לדעת גדלותו של ר' אברהם-
שעיה מקוסוב מהי. לכן רכש לו, בבואו לוילנה לקנות בדים, את
חיבוריו. שיע מליפנישוק חזר עמוס כל חבילת הספרים לבית-המדרש
ושיקע עצמו בהם. יממה שלמה דיפדף בחיבורים, הפך בדפים והפך
בהם — וזינק ואץ דרך העיירה היערה. בשיניו הצהבהבות העקומות נשך

בשפתיו, נופף בידיו וגידף את עצמו: שוטה בן למך! גולם בן חושם! במוחו שקקו עשרים תירוצים לקושיה אחת, עשרים קושיות לתירוק אחד. הוא הפריך את כל מחזה-אברהם, עירער הכל, סתר כל החידושים, ביטלם כעפרא דארעא, עד שנתעה בעבי היער. הוא נסתבך בסבכים ונפל, נכשל בגדמי עצים. לבסוף, בכוח סברה למדנית יותר מאשר בעיניו המהופכות, השחורות כדיו, מצא את המזפתה ופרץ לתוך החצר. לבית-המדרש חזר כלעומת שיצא בסערה והרעיש עולמות לפני התלמידים שהקיפוהו. "אני מדבר אליו עשר דקות, עשרים דקות, עשרים וחמש דקות, מפריך תורתו בענין כל המסכתות, כל הרמב"ם, כל שולחן הערוך. הוא מאזין לדברי, מאריך בשתיקה ומשיב כהאי לישראל: אולי הצדק עמך. איני זוכר בעל-פה כל הכתוב בגמרא, ואיני זוכר גם כל מה שכתבתי. בכלל קשה לי לדבר בעיני תורה."

בחוריה-הישיבה נשארו אחת-פליאה, ורק יואל האוודאי צחק בלבו: מחזה-אברהם הוא יהודי פיקה ואינו רוצה בשום מגע-ומשא עם מטורף. "עמי ישיה בדברי-תורה," לחש לבהורים ויצא היערה הדור בלבושה כבעת שהיה יוצא לשעבר לפגישה עם כלה. את מקלו החזיק לפניו בתווך, מובדל מגופו, כסם שנושאים אתרוג ולולב. פסע לאטו ונשמר מלאפך את נעליו. בעת מעשה שקל מתון-מתון את שישאל וישיב, כראוי לבחור קשיש ומיושב. כך גם חזר מן היער לבית-המדרש: ללא אבקיק על בגדיו, ללא קמס ורובב במגבעתו, רק מצחו הזיע ביותר.

כסם שהאוודאי לא יכול להפוך ראשו בלי להפוך תוך כך את כל גופו, כך לא יכול לבדות דבר-שקר. יואל סיפר האמת כולה, שמחזה-אברהם הגיה לו לדבר עד שפסק. והוא השיב לו כדרך שהשיב לשיע מליפנישוק: אין הוא זוכר בעל-פה את הכתוב בגמרא, ואפילו לא את שהוא עצמו כתב בספריו. אף-על-פי-כן, מחזה-אברהם לא זו בלבד שתק עמו אלא גם דיבר עמו בהיות העולם. הוא שאלו כמה זמן למד בקלצק, מפני מה פרש משם וכמה זמן בדעתו לשהות בואלקניק. "והרי אני מבין דבר מתוך דבר, לכן ירדתי לסוף כוונתו," קרא האוודאי.

אולי רצה ללוות ממך כמה זהובים?" התחכמו הלומדים. "הוא התכוון לברר מפני מה עוד לא נשאתי אשה," הגיע הרנן המתמהמה אצבע אל רקתו, ומצחו התקמט מעלה וְמטה; כבעת שהוא שוקל בדעתו היתן לאחד מחבריו הלואה או לא.

המבקר השלישי בקייטנה היה ר' מנחם־מנדל סגל, שאיחר להוזר לואלקניק ב"זמן" ההדש, לאחר ל"ג בעומר. בוילנה שמע הרבה על מחזה־אברהם וגם ראהו פעמים אחדות, אבל מעולם לא שוחחו שניהם זה עם זה. עכשיו בא אליו ר' מנחם־מנדל לא לשם שיחה בדברי־תורה, אלא להימלך בו.

תחת עצי־האורן הגבוהים. נראָה המלמד קטן־הקומה של הישיבה הקטנה קטן עוד יותר, כיהודי גרגר. בעומקו של היער שרועים היו על־פני הירק הכהה שלרגלי עצי־המחט צללים כחלחלים רכים, כאילו עדיין רבץ הלילה שם. בכל מקום שאליו פנה ר' מנחם־מנדל היו גזעים מלוהטי־שמש נודפים ריח־זפת חריף. ליד היער נתמשכה דרך־החול וריח אבק יבש עלה ממנה. מעבר לדרך הבהיקו בקתות־איכרים מסוידות לבן ומוקפות גינות מוריקות. במגרש מעורטל, מעורם עצים, ניצב איכר על גגה של בקתה והיה תוקע מסמרים. המהלומות היבשות נתהדהדו בגאון ועוררו את הסביבה מתנומת־העצלות של צִה־ריהיום. הקורות הטריות המקולפות של הבקתה החדשה נתנו ריח והבהיקו באור השמש. אבל ר' מנחם־מנדל, במשעול־היער שלצד הדרך, לא שמע כלום ולא ראה כלום. אפילו היה מישהו עוצרו ומספר לו שנתגלתה יבשת חמישית ובה ברואים משונים, פלאי־פלאים, היה נאנח ואומר: "למה לי לדעת זאת? ביטול תורה הוא. אני, דיי בעולמה של הגמרא." ובפרט שר' מנחם־מנדל מלא היה דאגות־פרנסה, מכל־שכן לא יכול לתת דעתו ליער, לדרך, לבקתותיהם של איכרים.

באמצע הצר המזפתה עמד שולחן גדול, ובשני צדדיו שני ספסלים ארוכים. ספק שטוח ספק מסב על הספסל הקשה ונשען בסנטרו אל קצה השולחן, הימם ר' אברהם־שעיה את פניו בשמש. ספר לא היה מונח

על השולחן, ועיניו היו עצומות. רק מצחו המקומר המקומט ובת הצוואר
סקרנה מפניו העידו שהוא הוגה בריכוז רב בדברי־תורה. הוא הרגיש
בצל שהאפיל על השמש, פקח את עיניו וראה לפניו יהודי קטן קומתו
הלה התקרב אליו לאט־לאט, מצודד ומפוחד כל־כך, כאנקור אל פירותם
שנודו לפניו. רגע חלף על פניו של מהזה־אברהם רטט של קוצר־רוח
הוא נאנח בתרעומת וקם לתקוע כף לאורח.

שניהם ניצבו זה מול זה, ור' מנחם־מנדל סיפר מי הוא, היכן למד
בבחרות, כמה נתיסר ביסורים לאחר נישואיו בהיותו אנוס לקיים תנאי
של אבזרי־סנדלרים, עד שבא חברו הותיק מנאווארדוק, ר' צמח אטלס
ופך־או והביאו לואלקניק ללמד שיעור בישיבה הקטנה שבמקום. אבל
שכרו בחורף שעבר לא הספיק לא לו בעיירה ולא לקיום אשתו וילדו
בוילנה. ואין צריך לומר שלא יכול להביא אליו את בני־ביתו, כפי
שהבטיח לו ר' צמח. לפיכך, כשבא הביתה לחג־הפסח, תבעה מצינו
זוגתו שיישאר בוילנה ויחזור ויהיה חנוני. אבל את חנותו הקטנה כנה
עוד בראשית החורף. צריך היה איפוא להתחיל מחדש בסדקית
הסנדלרים, או לבקש לו מסחר חדש בתכלית. אלא שהוא, ראשית־כל
סוחר גרוע. השנית, אין לו כסף לשם אתחלה מחדש. והשלישית, בכל
זאת אין את נפשו לחזור ולהיות חנוני, עיסוק שבו לא יוכל להיפנות
לשם לימוד אפילו שעתים ביום. לכן הרבה כל־כך לסדל את זוגתו
סאולי ישתפר מצב הישיבה בקיץ הוא יוכל להביאה, אותה ואת הילד
לואלקניק, עד שהסכימה שיסע. מהאי טעמא איהר כל־כך לחזור
ל"זמן", רק לאחר ל"ג בעומר. אבל הוא מצא את מצב הישיבה גרוע
מבחורף. מצד אחד נוספו תלמידים צעירים וקשישים, ומצד אחר
משלמים בעלי־הבתים פחות הן למען התלמידים והן למען ראשי
הישיבה. לכן אינו יודע מה לעשות. הלהישאר בואלקניק או לשוב
לוילנה.

כל אותה שעה שהיה ר' מנחם־מנדל ממלמל בנימה של עגבוכיה
ימות־חול, כבשעת "נפילת תהנון" ביום השני וביום החמישי, האזין

ר' אברהם-שעיה לדבריו בעינים גדולות שוקטות ותכולות כתכלת השמים. אחרי-כן חזר והשתטח על הספסל, השעין סנטרו אל קצה השולחן והורה לאורח על הספסל שממול, כדי שישב עליו. "אם יחזור ר' מנחם-מנדל לוילנה, יימצא אחר ללמד את השיעור בשיבה הקטנה שבמקום?"

ר' מנחם-מנדל אמנם בא להינעץ בר' אברהם-שעיה. אבל בלבו ציפה להמפורסם כגאון וכצדיק ויכחננו על ספקותיו ויחזקנו שלא יטוש את הלימוד. והנה הוא דוקא שואלו היש מי שיוכל להתליפו בשיבה, אם יחזור לוילנה ויהיה שוב לחנוני.

"לעת-עתה אינני רואה אחר במקומי. לפי האמת, יש צורך בראש-שיבה שלישי. אבל אם אין ואלקניק רוצה או איננה יכולה לקיים שני ראשי-שיבה, כיצד אפשר לחשוב על שלישי?"

"שמעתי שהשיבה הקטנה שבמקום היא ישיבה נוסח נאווארדוק, וכידוע לי שולחים מן הישיבות הגדולות נוסח נאווארדוק בחורים קשישים ללמד בישיבות הקטנות. מדוע איפוא אין באים הנה מאחד המרכזים לחלץ אתכם מן המיצר?"

"המנהל שלנו, ר' צמח אטלס, אינו שוה-בשה עם המרכז בנארקה, אשר בה למד קודם, ולכן אין שולחים אלינו משם בחורים קשישים לשם חיזוק." השיב ר' מנחם-מנדל ובשעת מעשה אמר בלבו: פוסק, לכן ז' אל הוא מיד להלכה.

"ומדוע אין המנהל שוה-בשה עם המרכז שבנארקה?"

ר' מנחם-מנדל רצה ולא רצה, אבל לבסוף סיפר, כי ר' צמח אטלס נשא לאשה בת למשפחה חפשית, ולזמן-מה ניתק עצמו מן המוסר. לכן סומרים לו תרעומת בישיבת נאווארדוק, אף כי אחר-כך עזב את ביתו המשופע בעושר ובנה בואלקניק מקום-תורה. ר' מנחם-מנדל הבין שלא תירץ כלום לפני מחזה-אברהם, וגם בעיניו הוא מוקשה היה: בעלי-מוסר אינם מחלים לבעל-תשובה? מדוע מסרבת נארקה להשלים עם ר' צמח אטלס?

"אני יודע שבואלקניק היתה זמן רב נטושה מחלוקת בענין הרבנות כלום לא ביטלה המחלוקת את בני-התורה מתלמודם?" שאל ר' אברהם-שעיה.

ר' מנחם-מנדל התפלא שוב כמה מהיר מחזה-אברהם לתפוס מצב-דברים. התחיל שופך לבו וסיפר שבחורף הקודם אמנם התבטלו מקצת מבחורי-הישיבה. אצ"ש היו לשמוע דרשותיהם של המועמדים לרבנות גם המתמידים לא יכלו למצוא בבית-המדרש פינה שקטה, שאין בעלי-בתים עומדים בה ורבים בענין הרבנות. אולי מוטעה היה ליסד ישיבה בעיירה שיש בה מחלוקת, סיים ר' מנחם-מנדל סיום של אנהה וגניחת-בכעסו על המנהל שהרחיקו מן המסחר וטילטלו לעיירה זו, נתמלסה מפיו, ברגע של תרעומת, רמיזה שאפילו ביסוד הישיבה לא גילה המנהל אחריות יתירה.

"מהר אבוא לעיירה לבקר בבית הרב, ואסור גם לישיבה," ירד ר' אברהם-שעיה מן הספסל וביקש מאת האורה שלא יתרעם על שהוא שכב כל הזמן. הוא רגיל לכך זה שנים רבות, בעת שהוא שוכב קל לו יותר לנשום. ידיו משולבות על חזהו וראשו מופשל לאחור, ליקח את האורה עד לשער החצר.

"ר' מנחם-מנדל שומע כיצד שכני מחדדים מקוריהם וטופחים בכנפיהם? אין להם שום דאגות," הורה על קן החסידות שעל הארובה הלבנה הגבוהה של בית משרפות-הזפת החרב. הוך כך פרץ בצחוק עליו כליכך, עד שר' מנחם-מנדל הסתכל בו בזוג עינים תמהות-עגומות: לא ייאמן כי יסופר, לחסידות דעתו נתונה? אבל על שאלתו, אם ראוי שישב לוילנה או יישאר בואלקניק, לא השיב לו מחזה-אברהם.

מחזה אברהם יבקר מחר בבית המדרש, ובודאי יגיד שיעור לפני הבחורים. הביקור ירים קרנה של הישיבה בעיני יהודי ואלקניק, ואולי יגדילו את התמיכה, או לפחות ידיקו בפרעונה, ב"ישר ר' מנחם-מנדל את הבשורה הטובה למנהל. אבל המנהל דוקא נזדעף והשיב שלא איכפת לו כלל אם הבחורים יעשו או לא יעשו רושם על מחזה אברהם בלמדנותם. הוא גם אינו מאמין כי הנזניה של ואלקניק ייאותר עקב ביקורו של למדן גדול בישיבה להגדיל תמיכתם אפילו בפרוסה אחת. גדולה לאין ערוך דאגתו לתלמידים, הן צעירים והן קשישים יותר, האזינים רצים אל הקייטן להתפלפל בדברי תורה, כאילו זהו עיקר העיקרים.

"מה ראוי שיהיה עיקר העיקרים לבני תורה, אם לא התורה והשיחה בדברי תורה?" תמה ר' מנחם-מנדל.

"העיקר הוא שיהיו התלמידים טוהים ועמלים ליעשות בני אדם מעולים. הן חובות הלבבות והן מסילת ישרים מתנגדים לפלפולי סרק." פרץ צמה בהרואף. "אתה, ר' מנחם-מנדל, עדיין היית בבחירתך בנאווארדוק חרד וירא-שמים לתומו. אבל במלחמה נגד יצר-הרע צריך דם להיות נועז ורב-תושית. הרי אתה יודע מה בעלי-המוסר אומרים: ירא-שמים, הרי זה כומר! עודני שייך לאותו דור של בני נאווארדוק שהיו נהרגים על תיקון-המידות. ואין אני מתגלגל בנכר כדי שתלמידי גלו כוחם וגבורתם בדרושים חריפים."

ידיו של ר' מנחם-מנדל רעדו מהתרגשות על שהמנהל מדבר בזלזול ובכל-כך על הלימוד והלומדים. רצה לומר לו: קנאה מדברת מתוך צונד! צר לך שלא התעלית בלימוד ואינך יכול אפילו בישיבה קטנה ללמד בחורים קשישים. ר' מנחם-מנדל רצה גם לשאלו מפני מה לימוד

מוסר במשך שנים רבות כל־כך וכל להט־נאווארדוק שלו לא הצילהו

אבל דוקא ר' מנחם־מנדל, צִדְקָן שוטה זה, כפי שכינהו צמח בלבו, היטיב מבעלי־המוסר המובהקים להבליג על כעסו ולא לגלות כל מחשבותיו, ממילא דיבר הפעם בחריפות ובמרירות, כלל לא לפי טבעו.

"אינני רואה את ההשגות הנעלות ואת נדיבות־הלב כל התלמידים וה'מבקשים' המקומיים שלך. על־כל־פנים, ידעת עוד מימים שלמדנו בצוותא בנאווארדוק, כפי שאתה עצמך הזכרת קודם, שאני מחייב את השקידה על ש"ס ופוסקים יומם ולילה. גם בישיבות־נאווארדוק הגדולות של בארְנָה, מזריץ' ופינסק, מחייבים היום את הלימוד. ואם דרכך אחרת היא, לא היית צריך להביאני אל בית־מדרשך. כיון דאתינן להכא, רוצה אני לומר לך, אסור היה לך בכלל לפתותני לסגור את החנות ולבוא הנה, אם לא בטוח היית שאוכל להביא לכאן את בני־ביתי. באיזה שולחן־ערוך קראת שאתה רשאי להפקיר את אשתי וילדי מסום סדרוש לך ראש־ישיבה?"

"להיפך, בטוח הייתי שבעלי־הבתים המקומיים יקיימו הבטחתם ויסדרו את ראש־ישיבה. לכן פיתיתי אותך," השיב צמח בלהט והוסיף בבת־צחוק עקמומית. "ייתכן, שאילו נמלכת תחילה בדעתו של מחזה־אברהם, לא היה הוא יועצך להיות לראש־ישיבה. הוא שומר כל תורתו לעצמו, ואולי היה יועצך לנהוג כמחזה."

"כך אתה מדבר על גאון וצדיק?" הלכה התרגשותו של ר' מנחם־מנדל וגברה. "מחזה־אברהם, אומר אתה, שומר תורתו לעצמו? וספריו? הרי כל אדם יכול ללמוד מהם! ואין הוא נשכר מהם. אם שולח לו קונה יותר מכפי שעלה הספר לו גופו, מחזיר הוא מיד את היתרה. והוא גם אינו רודף אחר הכבוד. אין שמו התום על שום היבור מחיבוריו."

"העולם יודע ממילא מי הוא המתבר, וכבודו אינו נפחת בשום שמו אינו מצוין על ספריו. אדרבא, מלבד גאונותו, זוכה הוא גם לכבוד על עניוּתו," צחק צמח בפנים זעפות־נעוּת. "ספרים אינם כתלמידים,

ר' מנחם-מנדל. תלמידים עולים בדמים. ולעולם לא ילמד תלמיד מתוך ספר יותר משהוא לומד מפי רבי. אגב אורחא, רצוני לשאלך: האם סבור אתה שיהודי הקורא לספריו 'מחזה-אברהם' ומניח שיקראוהו אף אותו בשם זה, הוא יהודי עניו? האומנם מאמין ר' אברהם-שעיה זה מקוטוב שהוא ראה את אמיתתה של התורה בבירור כפי שראה אברהם אבינו את ההשגחה העליונה במחזה?"

השיחה בין שני ראשי-השיבה נתגלגלה בבית-המדרש מאחרי הבימה. ר' מנחם-מנדל עמד כל הזמן נשען במרפקו הימני על המעקה, וכבר היה חש במרפקו הכפוף. אלא שהוא לא יכול לגרוע עיניו מחברו והיה מסתכל בו באימה, כאילו מצא פתאום את עצמו ניצב לפני שער הגיהנום. צמח היה מחליף בלי הרף מעמך של רגליו הארוכות, עד ששפך כל חמתו, פלט בשצף-קצף כל שלא יוכל לכלוא בלבו – והתחרט על דבריו הגלויים.

"מצד אחר, איני מתנגד כלל לביקורו של מחזה-אברהם בישיבה. יש להודיע לתלמידים שעל כולם להתאסף מחר בבית-המדרש, כדי שיראה את כל הקהל. אולי אפילו תצמח תועלת מזה, כדברייך, "בשך צמח שפתיו משנאה כלפי עצמו, על שום שהוא אנוס לדבר בחלקת-לשון. "מה שנוגע למשפחתך, איני יכול לפעול שבעלי-הבתים המקומיים יעמדו בדיבורם. אבל בחפץ-לב אוסיף לך מהצית משכורת, כדי שתוכל לטלוח לאשתך. אני איני צריך לשלוח כסף הביתה. המחצית תספיק לי." "חלילה! פרוטה לא אקח ממשכורתך," נתחלחל ר' מנחם-מנדל, ושני החברים הותיקים פנו איש לעברו, מנופרים זה לזה בלבם.

בשורת ביקורו של מחזה-אברהם בישיבה הביאה חג בעצם החול. לא היה אף ספסל אחד ריק. מגבעות, כיפות וכובעים נינעו בלהט מעל לגמרות. יואל הקל הפעם בכלל הנקוט בידיו להימנע ממגע-ומשא עם הצעירים. הוא ניצב בין שני עמדים רווחים, רגליו נשענות על היתדות התחתונות של שני העמדים, והיה מנופף בידיו, כדוב, להבדיל, בשעה שלקחת כלבים מתנפלת עליו. צעירי התלמידים עטו עליו בקושיות.

אבל יואל הגדיל בקולו עליהם: מעיקרא דדינא פירכא! שיע מליפנישוק התרוצץ לארכו ולרחבו של בית-המדרש, דיבר אל עצמו והיה מסובב באגודלו: הפסט הוא היפוך מפרש למה שמחזה-אברהם אומר. אלא מה הוא אומר? מילא, יאמר! מלכה מהלך היה אחרי ר' מנחם-מנדל בעשר קושיות, מתרעם עד מאוד על שאין הרבי משיב לו. אבל דעתו של מנחם-מנדל לא היתה פנויה עכשיו למלכה. הוא התהלך משולהב על-פני בית-המדרש, כמחותן ערב החופה, וכל רגע היה מעיף עין בפינתו של המנהל: יביט ר' צמח ויראה באיזה להט לומדים בני-תורה בעת שהם ממתינים לבוא תלמיד-חכם גדול.

צמח, לפני עמדו, חש בת-צחוק קופאת בפינות פיו, כמי שחש גדיליך פפור בקצות שפמו. הוא ראה שלא רק תלמידי-ישיבה, אלא יהודים קשישים תושבי ואלקניק יושבים לשולחן וממתינים למחזה-אברהם. בעלי-בתים שמעו בעת תפילת-שחרית שהרבי מן הקייסנה בא לישיבה, הניחו הנויותיהם ובאו להקשיב לשיחתו עם הבחורים. אדם מסתתר מפני העולם, והעולם רודף אחריו. אבל הוא, המנהל, אחריו אפילו תלמידיו אין רודפים. לשם כך חי הוא הייפרוש מרודים בנכר, כדי שתלמידיו יכרעו לפני מחבר ספרים חדשים, כאילו אין די בספרים הישנים? בלומז' לא חש להכות בשבט לשונו סוחרים גדולים, את גיסיו ולקוחותיהם; כֵּאֵן אינו רשאי לגלות אפילו לפני ר' מנחם-מנדל העלוב את מהשבותיו על הלומדים המתנשאים. וגם יהיה עליו לנצור לשונו במעמדו של אותו למדן מן המזפתה, אחד מל"ו כביכול.

מיד לאחר שביסר מישוהו בבית-המדרש שמחזה-אברהם כבר נמצא ברחוב בית-הכנסת, דחק הייקל עצמו ויצא אל הפלוש. מזמן שהוא ואביו השתקעו בבית משפחת וורוביי הרפה לשהות בבית מאשר בישיבה, והוא פיגר אחרי חבריו בגמרא קידושין שכולם למדוה באותו "זמן". לכן לא רצה להיות נכח בעת שהבחורים מתפלפלים עם האורח, כדי שלא יתברר שהוא מפגר. מן הפלוש נכנס לחדר השני והביט מתוך החלון אל מחזה-אברהם,

שהיה מטייל ברחוב בית הכנסת השומם. הוא היה לבוש מעיל אפור קל. שהגיע עד ברכיו, ובידו החזיק מקל. היה פוסע וראשו מופשל לאחור. לאט לאט, כאילו ביקש למנות במקלו את אבני המרצפת. אחד מאופי העיירה, ללא בגד עליון, בטלית קטנה ארוכה, ישב באכסדרת ביתו. שתי רגליו פשוטות לפניו על ספסל, ונח לאחר עמל לילה בלישה ובאפיה. משהבחין האופה בבא, הוריד את רגליו מן הספסל וקם ועמד. מחזה אברהם לא הבחין בו והמשיך בטיולו ופניו זוהרות ברוב נחת, כאילו התענג על קרני השמש ועל ניגון הגמרא הבוקע מחלונות בית המדרש הפתוחים. אבל במקום להיכנס לישיבה ראה הייקל את מחזה אברהם יורד מן הגבעה אל בית הרב, ואת הרב החדש, ר' מרדכי אהרן שפירא, יוצא לאכסדרה להקביל את פניו.

עדיין אינו זקן, כבן ארבעים וחמש, אולי לא למעלה מארבעים, ואני סבור הייתי שגאון הוא בהכרח זקן לבן זקן, הירחר חייקל וצר היה לו כפלים: הן על שהוא מפגר בלימוד. והן על שהוא מתבייש להשתתף בשיעורו של מחזה אברהם, משום שלא יוכל לגלות כל לומדות.

רחוב בית הכנסת השומם רובץ היה אחוז תנומת צהרים. קרני שמש רטטו על הקירות המסוידים לבן, על גגות הרעפים ואכסדרות הבתים. חייקל השקיף על הלון שחציתריו האחד מוגף ובהציו השני פרוש זלזן צבעוני על השמשות הכחולות הכהות. הוא בהה אל גדר צבועה ירוק שמסביב לאחד הבתים ואל שני כדיחומר של חלב שהיו מתיבשים על שני כלונסאות מחודדים של גדר. יהודי יצא מאחד הבתים וניצב באמצע הרחוב, כאילו קפאון צהרי יום השמש הרדים את מוחו, ואין הוא זוכר לאן היה בדעתו ללכת. משער שמנגד שירבבה פרה את ראשה החום המנומר בלבן ובהתה גלמית אל היהודי. בקצה השני של רחוב בית הכנסת, מקום שדרך המלך עוברת, חלפה עגלת איכר והניחה אחריה ענף אבק. עיני חייקל נצמדו שוב אל ארובה מרובעת שגגון עגול לה ממעל. הוא בהה אל עץ צעיר גבוה שקרץ אליו מאחרי אחד

הבתים בעלים רכים מוריקים שעל־גבי ענפים דקים. בסל כל החידושים האלה לא הבחין בצאת מחזה־אברהם מבית הרב. הוא השגיח בו רק משחלפו זקנו ומגבעתו כצל על־פני חלון החדר השני.

חייקל המתין כמה דקות, יותר מכפי הדרוש לכניסת האורח אל בית־המדרש, ויצא מן החדר השני מלא חימה על עצמו משום שהוא בורח כאחד מנערי־ה"חדרים". אבל מן הפלוש ראה שמחזה־אברהם עודנו עומד בחוץ ליד־המדרגה התחתית ומביט אל מקלו. מזה ומזה לכניסה עמדו נשים בנות העיירה, ששמעו מפי בעליהן על בוא הרבי מן המזפתה אל בית־המדרש ואצו לצאת ולראות פניו. אבל גם הנשים נבוכות היו ותמהות על שאין הרבי נכנס לבית־המדרש. הבין חייקל מיד שאין מחזה־אברהם רוצה לעבור בין נשים. קפץ ויצא החוצה והתיצב כתף אל כתף ליד האורח. שניהם עברו בין שתי שורות הנשים ונעצרו בפלוש.

למחזה־אברהם, שלהיו שזופות היו משמש, היה חוסם דמוי־מקור כלמנהל ר' צמח אטלס, אבל לא גדול ומגובן־מחודד כל־כך. זקנו מקורזל כלשהו ומבהיק בבוהק־זהב רך; צומח היה באלכסון ומתחת לצואר יותר מאשר לאורך ולרוחב, כאילו גם זקנו הסתתר מבני־אדם ולא רצה להציג את לוקמו של תלמיד־חכם. "מן הישיבה אתה?" חייקל, ושינים בריאות הלבניו מתחת לשפמו. "מן הישיבה," ענה חייקל ולא גרע עיניו ממנו. קומתו נמוכה היתה במקצת מן הכמוצע, כתפיו היו רחבות, ידיו חזקות ואצבעותיו עבות.

"הבחורים לומדים כל־כך בנעימות, עד שעוול הוא לבטלם מתלמודם. באיזו כיתה לומד אתה?"

חייקל השיב שרבו הוא ר' מנחם־מנדל. פתאום תקף עליו הצורך לגלות לבו לפני הרבי מן המזפתה. "הקיק לא הידשתי כלום בדברי־תורה," גימגם.

"אין הכרח לחדש בדברי־תורה," נצטחק האורח כבעל־כרחו. משתנה, הוא מחבר ספרים ואינו מיחס השיבות להידושי־תורה, תמה

חייקל וגילה עד טפח: הקיץ מיעט בכלל ללמוד, וחבריו יודעים הרבה יותר ממנו. "אם לא למדת, אין כל עוול בכך שאינך יודע", התבדח עליו מחזה-אברהם ומיד הרצין. "הרי אתה יודע בודאי את המאמר בגמרא, שבעת שברא האלוהים את העולם עיין בתורה כדי לדעת כיצד לבראו. אמיתה של התורה היא האמת היחידה בכל העולמות. למה איפוא לא למדת?"

"הבאתי את אבי החולה לקייטנה, ועלי לשמשו", קירקר הוילנאי. אבל הוא ידע כי שקר בפיו, הוא מתבטל מפני סיבות אחרות. ובכלל לא היתה ההצטדקות לפי רוחו. הוא הסב ראשו בקוצר-רוח והכריז, כיאות לתלמיד-נאווארדוק מובהק: "אף כי אמיתה של התורה היא האמת היחידה, אפשר לדעת את האמת ובכל זאת לא לקיימה. להבין את האמת אפשר בשעה אחת; כדי לקיימה - יש להיאבק כל החיים." "זה רעיון משלך?" שאל מחזה-אברהם בהשתוממות.

"שמעתיו מפי מנהלנו, ר' צמח אטלס."

"להבין את האמת אפשר בשעה אחת; כדי לקיימה - יש להיאבק כל החיים. מאמר טוב", מילמל ר' אברהם-שעיה מקוסוב. פתאום התנצנצה רעננות נעורים בלחיו, והוא הסתכל בהריפות בבחור. "מאמר טוב, אך הלימוד עדיף ממנו. אם אינך ממחר אל אביך, ניכנס אל בית-המדרש." הוא הפסיע לאטו אל הדלת, וחייקל אחריו.

תקציר

הביקור הקצר אצל רבה החדש של ואלקניק הסב עגמת-נפש למחזה-אברהם, אף כי הוא לא גילה אותה בכניסתו לבית-המדרש. ר' מרדכי אהרן ספירא הזמין אל הטרקלין, השמיע כמה מאמרי-דרוש והציע לו

הביקור הקצר אצל רבה החדש של ואלקניק הסב עגמת-נפש למחזה-אברהם, אף כי הוא לא גילה אותה בכניסתו לבית-המדרש. ר' מרדכי אהרן ספירא הזמין אל הטרקלין, השמיע כמה מאמרי-דרוש והציע לו

תה ומזונות. מחזה־אברהם ויתר על הכיבוד, ממתינים לו בישיבה, ולכן אינו יכול להשתהות עכשיו בבית הרב. ומיד התחיל לדבר שיש להברע מבעלי־הבתים שישלמו את שכר־השבוע המובטח. אין שכרם של ראשי־הישיבה מספיק לקיומם, ואין הם יכולים להביא הנה את בני ביתם. ר' מרדכי־אהרן חפן בידו את זקנו והשיב:

"על אחד משני ראשי־הישיבה, ר' צמח אטלס, שמעתי הרבה. הוא למד עם בני ועם חתני בנאווארדוק. אילו נמצאתי כאן בעת שבא ליסד את הישיבה הקטנה, לא היה הוא כאן ראש הישיבה ומנהלה. צמח הלומז'אי, כפי שמכנים אותו לומדי נאווארדוק, אינו מחשיב לא את התורה ולא את אנשי־התורה."

האורח הביט אל הרב ושאלו בלשון־אלם: כיצד ראש ישיבה ומנהלה אינו מחשיב את התורה? "הרי עכשיו ממהרים אתם אל הישיבה, ולא זו השעה לשיחה. כשאבוא לבקרכם בקייטנה אספר לכם יותר," השיב ר' מרדכי־אהרן וליקח את האורח אל האכסדרה. פתחה זו שבדבריי־לעז על המנהל לא מצאה כלל חן בעיני מחזה־אברהם. כן לא מצא כלל חן בעיניו הדבר, שבשעת פרידתם התנשק עמו הרב במפתיע. ר' אברהם־שעיה סולד היה מן ההתחבקות וההתנשקות בכל פגישה ופרידה, כמנהג הרבנים. גם את ידו תקע לאדם רק לאחר שלא ראהו זמן רב. הוא התבייש לגלות רגשי לבו, והיה נבוך בעת שאחרים היו מגלים רגשיהם כלפיו. בפרט שלא פגש כלל קודם ברבה החדש של ואלקניק, וכבר בישר לו הלה ביקור של לשון־הרע.

בשעה שנכנס מחזה־אברהם לבית־המדרש אך לקראתו שמח ועליו ר' מנחם־מנדל סגל. כעבור רגע ניגש המנהל גבה־הקומה והעצור והושיט לו ידו. ר' אברהם־שעיה נשא אליו עיניו במבט של סקרנות וידידות. הוא רצה שבעצם מראהו יבטל המנהל את לשון־הרע של הרב עליו. אבל מבט־הרוגז של המנהל היה לו מיד כמדקרה בלבו. כן חש שכפו של ר' צמח הלופתת את ידו קשה היא ושתלטנית; חזקה, חמה ויבשה. צל חלק על פניו של ר' אברהם־שעיה, נחיריו הרטיטו, פחד

נתהבהב בעיניו, והוא חילץ בחפזו את ידו מכפו של ר' צמח, כאילו
נגע בברזל מלובן, או כאילו אצבעו נדקרה.

כיון שבטוחים היו שהאורח ירצה שיעור, הכינו בשבילו עמוד בין
הבימה וארון הקודש. מיד לאחר כניסתו הסתערו הלומדים מכל עבר
כך לתפוס מקום קרוב ככל האפשר לעמוד. השטח שבין ארון הקודש
והבימה נתגדש בחורים. הקדימו הללו וזקפו אזניהם וקימטו מצחיהם
חתת מגבעותיהם המופשלות, מוכנים ומזומנים לשמוע חידושים חריפים
ולהביע אומר בשיעור – להקשות קושיות. בראש קפצו שני בכירי
הלומדים, יואל ושיע, העילוי, ובין שניהם נדחק אחד הצעירים ביותר,
מלכה מוילנה. תאב ושוקק כגור־זאבים, חידד שיניו "להביע אומר
בשיעור" ראשון לכל. אבל ר' מנחם־מנדל ניגש אליהם בצעדים קטנים
מהירים והודיע שהאורח מבקש מכל התלמידים שיחזרו אל גמרותיהם
ולא יתבטלו מן הלימוד. אין בדעתו כלל להרצות לפניהם שיעור.

בחור־הישיבה ישבו לפני עמודיהם והתבוננו אל מחזה־אברהם
הפוסע במצודד לפנים, בלויית שני ראשי־הישיבה. ר' אברהם־שעיה
נעצר לפני הספסל שעליו ישבו תלמידים שעודם ספק נערי־"חדר" וישב
לד זאטוט שפניו חירות ועיניו גדולות ושחורות. הלומדים הצעירים
שמסביבו נדמו והתבוננו אל הרבי הנותן עיניו בגמרא ומצווה על
הנער שיגיד לו היכן הוא עומד. משראה הנער כי הרבי הוא קטן־קומה
אנוס לדחוק את עיניו קצרות־הראות, את זקנו ואפילו את חטמו לתוך

זגמרא, כדי שיראה את האותיות הגדולות, חדל לפחד ופתח בקריאה.
"תנו רבנן, רבנן מורים, אומר גבר לאשה: התקדשי לי במנה, נסלתו
חזקתו לים, או לאור, או לכל דבר האבד, אינה מקודשת." הנער פצה
בזמירה והפליג ואץ בשיטין, כאילו התחרה עם חברו מי משניהם רץ
מהר יותר. "למדן אתה ומיטיב לזמר, אבל יש לפרש כל מלה לחוד ולא
להבליע כלום," נצטחק מחזה־אברהם וקם על רגליו. לצבוט לחיו של
תלמיד צעיר, ללטף ראשו – לא היתה דרכו בכך. אבל פניו קרנו, שפתיו
הביעו עונג ובת־חוק התעלסה בתוך כפמו.

הוא עבר על־פני שורת הראשים הצעירים מגודלי־הפיאות ונעצר ליד מלכה, שדחק עצמו בעמדו לפנים. "א, מלכה! מה שלומך?" שמח בו ר' אברהם־שעיה, כאילו הם שני חברים צעירים. "ברוך השם," ענה מלכה והסתכל בסובבים אותו בעינים מתנוצצות, כדי שיראו שהוא ומחזה־אברהם הם, יתברך השם, ידידים ותיקים. מרוב תמיהה התחיל ר' מנחם־מנדל למצמץ בעיניו ושאל את האורח מאין מכיר הוא את מלכה. "מה פירוש מאין מכיר אני את מלכה? הרי הוא בא אלי דהמטיר עלי קושיות, בקושי השפעתי עליו שירפה ממני," התניז עיניו הכחולות של ר' אברהם־שעיה צחוק על סביבן, והכל הייכו עמו. אחד ויחיד ר' צמח אטלס, שניצב מאחרי קהל אנשי־השיבה, קדרו פניו משהיו ונתמלאו יתר דאגה.

מיד לאחר שהתרחקו האורח ומלוויי הקיפו צעירי התלמידים את מלכה. אף־על־פי שהוא גדל במקצת וכבר ידע לקרוא פרק בגמרא, עדיין השבוהו לבן יחיד מפונק ורברבן, הנדחק אל הקשישים כדי שיבחנהו וילטפוהו. לא הבינו חבריו מפני מה לא סיפר להם שביקר אצל מחזה־אברהם. השיב מלכה שאמנם הלך אל ר' אברהם־שעיה מקוסוב להשיח עמו בדברי־תורה ושאלו בודאי עשר קושיות ביחס לדף הראשון בקידושין. אמר לו ר' אברהם־שעיה: "היכנס עמי לחדר, שם יש לי גמרא קידושין, שנינו נלמד את הסוגיה ואחרי־כן תשאל מה שבדעתך לשאול." למדו שניהם את הדף וקושיותיו ניתרצו מאליהן. בצאתם מן החדר הוליכו ר' אברהם־שעיה אל החלון הנמוך הצופה פני היער ואמר לו: "טפס! נראה היודע אתה לטפס דרך חלון בזריזות כפי שאתה יודע לשאול קושיות." מלכה פרס ידיו הקטנות כתלמיד חכם זקן וסיים סיפורו:

"חידושים לא שמעתי מפיו. מה יש לי איפוא לספר? איך טיפסתי ויצאתי דרך החלון ליער, ואיך הוא טיפס אחרי?"

הבחורים הקשישים ציפו שלאחר שיסיים מחזה־אברהם שיחתו עם הנערים יגש אליהם, אל המבוגרים. ואמנם, רצה ר' אברהם־שעיה

להוסיף ולשהות במחיצת תלמידי הישיבה, אבל מרגע לרגע חש
בחרירות גוברת שדעתו של המנהל אינה נוחה מן הביקור. אמר במפתיע
לשני ראשי הישיבה שכבר הוא הולך לו, שכן נכנס לשעה קלה בלבד.
המנהל, שכל הזמן ליה את האורח ושתק, התיר פתאום לשונו ואמר
כשענינו מבריקות בברק צונן ובת־צחוק לא־טובה נסוכה על פניו:
תלמידי הישיבה היו צריכים לבוא אל המזפתה, לשם התפלפלות בדברי־
תורה, בקבוצות - הצעירים לחוד והמבוגרים יותר לחוד. אז היתה
תועלת רצויה להליכתם.

בהליכה אל המזפתה ובחזרה ממנה יהיה משום ביטול־תורה יותר
משיוכלו ללמוד ממני, השיב מחזה־אברהם והשפיל עינו אל מקלו.
"אם כן, אולי יבוא ר' אברהם־שעיה פעם אחת בשבוע אל הישיבה?"
חזה ושאל המנהל, על פניו בת־צחוק משונה וקמטוטים רבים לאורך
לחייו. "כדי שלא יצטרך ללכת ברגל מרחק רב מן היער אל העיירה
ובחזרה, נוכל לשכור בעל־עגלה שיביאהו ויחזירהו בעגלתו."

"מה עלתה בדעתך, ר' צמח?" קרא ר' מנחם־מנדל; הוא הבין
שבכוונת המנהל להוכיח לו, שהקייטן מן המזפתה שומר את תורתו לו
לעצמו בלבד. "וכשנוסעים ביום־קיץ הם בעגלה, אין מזיעים? אין
בולעים אבק? כלום אינך יודע שר' אברהם־שעיה הלך הוא?"

"באמת, קשה לי לבוא כל שבוע לעיירה," ענה מחזה־אברהם בפנים
זשוללות־נכלמות, שהיו עוטות גוון זה כל־אימת שהזכיר מישהו ברמז
את ליקוי לבו.

המנהל החריש. אבל בקומתו הזקופה הקופאת, בשילוב ידיו לאחוריו
ובשתיקתו מרובה היתה העזות מאשר בדיבורו. פינות פיו, אפף, לסתותיו,
עפעפיו של ר' אברהם־שעיה רטטו, פירכסו בעצבנות. רגע ניצב וראשו
משפל, כאילו האזין למצולה השחורה, הטמירה של שתיקת המנהל.
אבל כשנשא את ראשו, כבר היתה נסוכה שוב על פניו שלות־שחר של
היער, בעת שהוא מטייל בין העצים וטליתו על כתפיו. "שלום," הרכין
גופו לפני המנהל. קולו ותנועותיו היו רכים, נתרניים וסקולים, כאילו

פנה עתה מעם משכבו של חולה, שאין לחלוק על דבריו, כדי שלא תגבר התרגזותו.

מעבר לבימה נעצר מחזה־אברהם לרגע לפני חייקל ואמר לו ששכח קודם לשאלו לשמו. "חייקל, חייקל הוילנאי שמי," גימגם הלה והביט בצער אחר האורח היוצא מבית־המדרש. כעבור דקות אחדות כבר ניצב ליד חייקל ר' צמח ודיבר אליו בקול תחנון, כאילו היה על התלמיד להצילו משבר גדול.

"אל אלוהים, חייקל, מה היה לך! בחורף הקודם היית מן המבקשים ושימשת דוגמה ומופת לכל, ואילו עכשיו רפו ידיך פתאום. אתה מאחר לשיעור, או שאינך בא כלל, אתה מאחר אפילו לתפילה ושוב אינך לומד מוסר בהתפעלות."

"אינני יכול ללמוד מוסר בהתפעלות, משום שאיני מאמין עוד שהמוסר מגלה לאדם בבירור את דרכו בחיים," השיב חייקל בצער וחזר אל עמודו וגמרתו. הוא ראה שגם ר' צמח ניצב באמצע בית־המדרש ומראהו כמראה אדם חסרוי בשימון ואינו יודע אנה יפנה. התלמיד חש שמנהלו וראש־הועד לא מצא לעצמו את השלוח והבינה שבכותן יהיה מורה־דרך גם לאחרים. חייקל הליט פניו בכפותיו והירהר במחזה־אברהם שפישפהו בדבריו הפשוטים, בבת־צחוקו החמימה.

מחזה־אברהם כבר היה בקצהו השני של רחוב בית־הכנסת, אך עדיין שואל היה את מלווהו להיידל ולטיבו. ר' מנחם־מנדל, דברים רבים היו עמו לספר על תלמידיו: הוא חמום מאד וחרד לכבודו, כתרנגול אדום־כרבולת. לכן מסוגל הוא להשיב בחריפות, ואפילו בגסות. הוא עדיין לא שירש מתוכו את רחוב־האטליות אשר בו גדל. אמת, הוא בעל־כשרון ותופס ענין ביסודיות, אבל לפעמים שרוי הוא במין בהייה ואינו שומע, אינו מבין את הנאמר אליו. בחורף הקודם למד בהתמדה

התעמק במוסר. הקיץ בא הקץ ללימוד הגמרא והקץ ללהס לימודו במוסר.

ל"צודק ר' מנחם-מנדל, הוא בהול מאוד על כבודו, נצטחק חרס ר' אברהם-שעיה והיה מהלך בצעד מתון אחר מקלו.

הם יצאו מרחוב בית-הכנסת ופנו בדרך הרחבה אל היער. הבתים מזה ומזה לדרך חלונותיהם מותרסים היו למחצה, למגן מפני השמש המסנוורת. מעבר לגשר שעל נהר מְרַצ'אנקה המתפתל ישב הנפח על סף מפחתו ונח מעמלו. משראה את ראש הישיבה של העיירה, בקפוטת הסדוקה האפורה, ואת הרבי מן המזפתה, במעיל הקצר המהוה, קם בעל-המלאכה רחב-הכתפים ומפויח-הפנים והביט אחר שני היהודים במוכי-הקומה. ר' מנחם-מנדל הניע בראשו לעומת הנפח. ר' אברהם-שעיה הבין שמישהו מברכם לשלום.

"אני קצר-ראות עד מאוד, ממש בעל-מום. בלי משקפים איני רואה מן הבא מנגד ואיני יודע למי אשיב ברכת-שלום," אמר ונעצר, מרגוז, להיפרד בעצם הילוכם. "מן הראוי להשפיע על שיע מליפנישוק שיצא כל יום לטיול. התמדתו היתירה עלולה להזיק לבריאותו. גם לטובת עצם לימודו הוא שיקדיש יתר זמן למחשבה."

"אינני מאמין שאפשר להשפיע עליו," השיב ר' מנחם-מנדל. הוא הבין שאין מתזה-אברהם מיחס חשיבות לפלפוליו יוצאי-הדופן של שיע. אבל גם את ר' מנחם-מנדל הטרידה קושיה שהעלו כל תלמידי ישיבת ואלקניק. "שיע מליפנישוק ויואל מאזודה סיפרו, שר' אברהם-שעיה שמע השגותיהם על ספריו והשיב להם: ייתכן שהצדק עמכם." "הרי הם באו לערער, לא לשאול; לכן הצדקתי אותם," חייך ר' אברהם-שעיה. "אגב, יואל הוא באמת למדן. אלא שעוול הוא שעודנו רוק. מן הראוי למצוא לו שידוך. נו, ר' מנחם-מנדל לינוי כברת-דרך ארוכה ויצא ידי חובה לכל הדעות."

"אל יתרעם ר' אברהם-שעיה. הוא עדיין לא השיב לי על שאלתי, אם עלי להישאר בואלקניק ולהמשיך בשיעור, או לחזור אל בני-ביתי

בזלנה ולהיות לחנוני, אמר ר' מנחם־מנדל ועמד מלכת, ראשו מושפל ונפשו עוגמת עליו.

גם ר' אברהם־שעיה עמד מלכת והביט ארוכות אל הנתיב, כאילו מבקש הוא את התשובה בחול. הוא לא חס על כבודו, אבל מהוור היה לו מקומו בין תלמידי־הכמים מליטא והוא עוד לא פגש בבן־תורה שדיבר אליו במיעוט דרך־ארץ כמנהל ר' צמח אטלס. מנהל זה, דומה, הוא בכלל אדם לא־נוח המסוגל לריב והריב הביב עליו. אם אמנם הוא בעל מוסר מופלג כל־כך שאינו מיהס חשיבות ללימוד תורה, אין ר' מנחם־מנדל צריך לפרוש מן הישיבה. לכשיפרוש, תתפורר הישיבה הקטנה או תעמיד אפיקורסים. מצד אחר, הרושם מן המנהל אולי מוטעה הוא בהשפעת לשון־הרע ששמע פה ושם. הכלל, עליו להמתין עד שהרב המקומי החדש יבקרנו במזפתה ויספר, כהבטחתו, דברים נוספים ומפורשים יותר על ר' צמח אטלס.

"לא קל להשיא עצה לבעל־משפחה שיטוש בני־ביתו, וגם לא קל להשיא עצה לבן־תורה שיטוש מקום־תורה. עוד אשקול. בדעתי," השיב ר' אברהם־שעיה לאחר הרהורים רבים וחיטוט בקצה מקלו בחול. "ישלח אלי ר' מנחם־מנדל ביום החמישי את תלמידו חייקל הוילנאי. ר' מנחם־מנדל עצמו אינו צריך לטרות ולבוא שנית, וגם אינו צריך לספר כלום לתלמידו. אשיב לו באופן שלא ידע במה הדברים אמורים, אבל ר' מנחם־מנדל יבין את תשובתי."

והוא נכנס במשעול־היער הירוק והצר אל בין עצי־האורן הרמים.

מִרְדֵּכִי־אֶהְרֶן שְׁפִירָא בִּילָה שְׁעָה אֲרוּכָה בְּקִיטָנָה שֶׁל מַחֲזֵה־אֲבֵרָה.
הוּא שָׂחָה תָּהָה, הַשְׁמִיעַ מֵאֲמָרֵי תַלְמִיד־הַחֵם, סִיפֵר עַל שְׁנוֹת נַעֲוִירֵי
בּוֹלֹחִינַן הַסִּבִּיר לִמְאֲרָהוּ מִפְּנֵי מַה כְּדֹאֵי הִיָּה לוֹ לְהַחֲלִיף אֶת שִׁישְׁלִבִּיק
בְּרֹאֲלֶקְנִיק. רַק לִפְנֵי לָכֶתוּ סִיפֵר מַה שֶׁשָּׁמַע מִפִּי בְּנוֹ וְחֲתָנוֹ עַל ר' צִמָּה
אַטְלָס: לְכֹלָה מִבֵּית הָרָדִים הַחֲזִיר אֶת הַתְּנָאִים וְנִשָּׂא בֵּת לִמְשַׁפְּחָה
חֲפֵשִׁית. חֲבָרִיו בָּאוּ לְהַחֲזִירוֹ לְמוֹטָב, הוּא הִשִּׁיב לָהֶם שְׁאִין הוּא מִיַּחֲס
חֲשִׁיבוֹת אֵלָּא לִיחֲסִים שְׁבִין אָדָם לַחֲבָרוֹ. אֲבָל יָכוֹל אָדָם לִהְיוֹת טוֹב
גַּם עַל־פִּי שְׂכָל, לִשְׁם כֵּךְ אֵין צוֹרֵךְ בַּתּוֹרָה. קִיצוּרוֹ שֶׁל דְּבַר, בְּנֶאֱרָן,
אֲשֶׁר בֵּה לָמַד בְּשַׁעְתּוֹ, אוֹמְרִים עָלָיו שְׁמִימִיו לֹא דִיקָדֵק בְּמִצְוֹת וּשְׁתַּמִּיד
הִיָּה מְדַבֵּר אֶל תַּלְמִידָיו עַל מַעֲשִׂים טוֹבִים, לֹא עַל הַתְּפִלָּה וְהַלִּימוֹד
בְּאֻמוֹנָה. קִיצוּרוֹ שֶׁל דְּבַר, בְּנֶאֱרָן אוֹמְרִים עָלָיו שֶׁהוּא בְּפִשְׁטוֹת מַחוֹסֵר
אַמּוֹנָה בְּאַלּוֹק־יִשְׂרָאֵל. גַּם אֵין מֵאֲמִינִים שֶׁם בַּחֲזֹרְתּוֹ בַּתְּשׁוּבָה. אֵלָּא מַה?
בְּכֹל־זֹאת נִטֵּשׁ בֵּית־עֲשִׂירִים וְנַעֲשֶׂה מִנְהַל שֶׁל יִשִּׁיבָה בְּעִירָה קִטְנָה? -
אוֹמְרִים גַּם עַל כֵּךְ בְּנֶאֱרָן: לֹא קוֹשִׁיָה הִיא! הוּא לָמַד זֶמֶן רַב כִּלְכֹּךְ
מוֹסֵר, עַד שֶׁשׁוּב אֵינוֹ יָכוֹל לִיהֲנוֹת מֵעוֹלָם הַזֶּה.

ר' מִרְדֵּכִי־אֶהְרֶן שְׁפִירָא הִפְשֵׁה בְּכָל אֲצַבְעוֹתָיו בּוֹקְנוֹ אֵיזָה מֵאֲמָרָה שֶׁל
דְּרוֹשׁ, כְּדֵי לִסְיִים אֶת הַבִּיקוֹר בְּכִי טוֹב. אֲבָל כֹּכָל שֶׁהִיָּה מִמֶּרֶס בּוֹקְנוֹ,
לֹא יָכוֹל לְמַרוֹס מִתּוֹכּוֹ שׁוֹם דְּבַר־תּוֹרָה, וְכֹכָל שֶׁאָמַר "קִיצוּרוֹ שֶׁל דְּבַר"
לֹא יָכוֹל לְקַצֵּר דְּבָרָיו עַל הַמִּנְהָל.

"בְּנֵי וְחוֹתָנֵי מְכִירִים אוֹתוֹ שְׁנִים רַבּוֹת. וְהֵם אָמְרוּ לִי עֲרַב בְּרָאִי לְכָאן:
הִיזָהר וְהִיזָהר! שֶׁאַתְרַחֵק מִמֶּנּוּ. מִצַּד אֶחָד, מְסוּגֵל הוּא לְמִסִּיר־נַפְשׁ,
אֲבָל מִצַּד אֶחָד הוּא אָדָם מְמוֹרָמֵר מְאֹד וּמְסוּגֵל לִהְיוֹת שׁוֹנֵא־בַּנֶּפֶשׁ. לִכֵּן
מִפְּחָד אֲנִי שֶׁמֶא יִרְדְּפֵנִי, בְּפֶרֶס שֶׁהוּא כֹבֵר תּוֹשֵׁב כֵּאֵן וְאֵילוֹ אֲנִי עֲתָה
זֶה בָּאתִי הֵנָּה. מֵהָאֵי טַעְמָא סָבוּר הִיִּיתִי שְׁעָלִי לְסַפֵּר אֶת הַדְּבָרִים לָר'

אברהם־שעיה, כדי שיבין מפני מה איני רוצה להתערב בעניני הישיבה הקטנה המקומית, וכדי שידע כיצד להתנהג עמו. בטוחני שישמור דברי בסוד, כי בנפשי הוא."

ר' אברהם־שעיה טייל אהר־כך שעה ארוכה בחצר וסת לנפשו: כי ר' צמח אטלס אדם קשה הוא – ניכר בבירור. כנגד זה ניכר בבירור שאדם ישר הוא, כלומר-אדם העושה רק מה שהוא חייב לעשות, לדעתו. חבריו מנאווארדוק, בנו וחתנו של הרב, מודים שהוא מסוגל למסירת נפש. למה יתחפש איפוא אדם מסוגו ליהודי ירא־שמים בעל זקן ופיאות וינהל ישיבה, אם אין בו אמונה בבורא־העולם ובתורתו? בכל־זאת, ייתכן גם ישר־לב הדבק בדבר שאין הוא מאמין בו עוד, לפי שעל אמונתו הקריב שנים הרבה ואין הוא יודע אנה ילך ואנה יבוא.

נער קטן אֶץ־רץ וקרב אל מחזה־אברהם, לחייו רכות כפלומה ופאותיו ארוכות, ובידו חומש. מחזה־אברהם היה נוסע תמיד לקייטנה בלוזיית אחותו וילדיה. הנער ניגש אל דודו להזור על פרשה של חומש. ר' אברהם־שעיה השתטח כדרכו על הספסל שליד השולחן באמצע החצר, ובן אחותו על הספסל שממול פצה רינה בקול ערב: "ויאמר השם אל אברם: לך לך..." נשען בסנטרו אל קצה השולחן האזין ר' אברהם־שעיה לקול שצלילו כסף ולפסוקים המושרים, ולנגד עיניו העצומות ראה את המנהל ר' צמח אטלס ניצב, את להט מבטו, את תנועותיו, את אופן דיבורו. אמת, כנראה, שהוא איש ריב ומדון ואינו מיחס בלבו חשיבות לשקידת־הפרך על הגמרא והפוסקים. אבל אילו הטעים בדרשותיו לפני התלמידים את זלולו בלימוד תורה, ומכל־שפן אילו גילה ספקותיו כלפי בורא־העולם, הרי הבחורים יראי־השמים, הקשישים והצעירים, ור' מנחם־מנדל בראשם, לא היו מחרישים מלספר על כך.

הנער הפסיק מזמירת הפסוקים של פרשת לך־לך. ר' אברהם־שעיה פקח את עיניו וראה אורח לפניו – את הייקל הוילנאי. "שלום, ר' מנחם־מנדל אמר לי שהרב יודיע לו משהו על־ידי, אמר הייקל, ובעת מעשה

תמה על שגאון מורה חומש לנער כמלמד ב"חדר". "היכנסו ברלה, לבית: נסיים את הפרשה אחר-כך," אמר הדוד לבן אחותו. ברלה נטל בחפזו את החומש ואץ הביתה.

כדי שירצה השליח לצאת בשליחותו, סיפר לו ר' מנחם-מנדל שמחזה-אברהם ביקש לשלוח דוקא אותו, את חייקל. אלא שר' מנחם-מנדל ביקש ממנו שיחזור מיך לאחר שיקבל את התשובה, כדי שלא יבטל את מחזה-אברהם מן הלימוד. אבל ר' אברהם-שעיה הזמין את השליח לשבת "תנוח רגע, הרי אתה עייף מן הדרך." חייקל ישב על הספסל שממול, וכמו בפגישתם הראשונה בפלוש של בית-המדרש חש גם עכשיו צורך לדבר אל הרבי מן המזפתה ברור ומפורש ובגילוי-לב:

הוא איננו עייף כלל, הוא אפילו לא הרגיש כיצד עבר כל המרחק. מעולם לא ביקר קודם ביער הזה ולא ידע כמה יפה המקום. הוא היה מהלך לו ומהרהר: הרי אפשר היה להניח שלעולם לא תדרוך כף-רגלו ביער ואלקניק ולעולם לא יתגלה לו כמה יפה המקום. יש יערות עבותים והרים גבוהים, מכוסים שלג וקרח, שאין בני-אדם יכולים כלל להגיע אליהם. אומרים שיש כוכבים שאין אנו יכולים לראותם אפילו בטלסקופ, ואין אנו יודעים לא את צורתם ולא את מספרם. כיצד אפשר לנו איפוא לומר שהכל נברא בשביל האדם, כדי שיפיק תועלת מן הכל ויראה ככל נפלאות הבורא? שהרי אין האדם יודע כלום על ריבואי-ריבואות הכוכבים, על פסגות-ההרים המכוסות קרח ועל יערות-העד! מכאן שצודק הרמב"ם באמרו שלא נברא העולם בשביל האדם, אלא כן גזרה חכמתו, החכמה העליונה יצרה כל דבר לשם עצם מציאותו של הדבר גופו.

"שמעת זאת מפי המנהל, או בעצמך קראת ברמב"ם?" שאל ר' אברהם-שעיה.

החוקר הצעיר נפגע. הכל עליו לשמוע מפי המנהל? שיע מליפנישוק ויואל מאזדה אצו אל המזפתה כדי לגלות בקיאותם ותרופותם בתורה, אבל הוא יגלה ידיעותיו בפילוסופיה. חייקל השיב שבמו עיניו קרא

את הדברים האלה במורה־נבוכים הנמצא בארון־הספרים של אביו. הוא יודע שעד גיל ארבעים אין לימוד הפילוסופיה מותר לאדם, פן יתקלקל. אבל לו מותר הוא, לו לא יזיק. המנהל אינו מדבר כלל בפילוסופיה, הוא מדבר תמיד על האדם וחסרונותיו. לפי המנהל מחולק העולם למנין קטן של אנשים גדולים, ולכל השאר – אנשים קטנים. הוא, הייקל, חולק על כך. ודאי שיש בני־עליה. אבל הוא חולק על כך, שהעולם מחולק לאנשים גדולים וקטנים, כעצים שביער.

"המנהל שלך צודק, ולא אתה," חייך ר' אברהם־שעיה מבעד לשפמו. "לא רק כעצים שביער. בני־אדם נחלקים למספרים גדולים וקטנים, כערדלים."

דימוי בני־האדם לערדלים לא מצא חן בעיני הייקל. אבל מצאה חן בעיניו הקשבת מחזה־אברהם לדבריו, והוא הפליג בדיבור ביתר להט: הבריות אומרים שאפילו אדם גדול יש לו על־פי רוב חסרונות קטנים. המנהל ר' צמח אומר שאדם גדול אפשר שיהיו לו חסרונות גדולים, לא קטנים, ושגם על־פי חסרונותיו ניכר האדם הגדול. מי חטא ומחטיא גדול מירבעם בן נבט? הוא פיתה את עשרת השבטים שישתחוו לפני עגלי־הזהב אשר העמיד בבית־אל ובדן. חז"ל מספרים שהקדוש ברוך הוא אמר לו: חזור בך, אני אתה ובן־ישי נטייל יחד בגן־העדן. שאל ירבעם בן נבט: מי בראש? והחשגחה העליונה השיבה לו: הראשון יהיה בן־ישי. סירב ירבעם לחזור בתשובה, כיון שלא רצה להיות השני לדויד המלך. משמיע על כך ר' צמח מוסר־השפל: כל בעל־השבון, כל חנוני היה מבין שכדאי לו יותר להיות שני בגן־העדן, במחיצת ריבונו של עולם ודויד המלך, מלהיות ראש וראשון בגיהנום. גם ירבעם בן נבט הבין זאת לא פחות מן החכמים שבחנוּננים. ואף־על־פי־כן העדיף את הפליה בגיהנום, ובלבד שלא יהיה השני בעולם־האמת, ממש כשם שלא רצה להיות השני בעולם הזה. אדם גדול, אומר המנהל, הוא קודם־כל אדם בעל הַרְגָּשִׁים גדולים, וגם בחסרונו גדול הוא וחזק, לא קטן וחלש.

"הרי כך נאמר בגמרא: כל הגדול מחברו יצרו גדול ממנו. הצדק עם המנהל שלך," דיבר ר' אברהם-שעיה במתינות מעבר לשולחן, ומיד נשתתק. נסתבר לו שאין הוא צריך להשתדל יותר מדי בשביל שאורחו ידבר.

"בכל-זאת אין אני יורד לסוף דעתו של המנהל שלנו. מצד אחד, ירבעם בן נבט אדם גדול הוא בעיניו, דוקא משום שבעל-גאווה ובעל-תאוה גדול היה. ומן הצד האחר, מבטל המנהל בתכלית הביטול כל בעל-בית, כל חנוני וסתם יהודים העושים מעשים טובים, אם כוונתם בכך לזכות בקורטוב כבוד, או חשבון אחר להם. ר' צמח אומר וחוזר ואומר שההישג הגדול ביותר של נאווארדוק הוא ההקפדה שלא תהא התולעת של כוונה צדדית טמאה חודרת לתוך מעשינו הטובים. הצרעת הרעה ביותר, אומר ר' צמח, היא נגד-הצרעת של הנגיעה."

"אנשי-העליה נזהרים שיהיו מעשיהם הטובים נקיים מפניות, אבל אין מעשים טובים פסולים בשל פניה. בפרט זה אין הצדק עם המנהל שלכם," נכנס מהזהר-אברהם לתוך דבריו של חייקל. "למי זה מזיק אם בעל-בית מנדב לבית-המדרש עצים להורף ורוצה תמורת זה בעליה לתורה?"

"ביסודו של דבר מבין אני לרוחו של המנהל. לדעתו חייב אדם להיות גדול במעשים טובים, כשם שירבעם בן נבט גדול היה במעשים רעים. אף-על-פי-כן אין אני יכול להשפיע על עצמי שאהיה מבטל את אבי ואמי על שום שהם חנונים," נרכן חייקל מעל לשולחן אל הרבי מן המזפתה, והרבי הלך ונשא ראשו והטה אוזן. "אבי היה קודם מלמד. אבל לאחר שחלה חדל ללמד ואמא נעשה מוכרת-פירות. כשיש צורך לאמא ללכת למקום כלשהו ואבא מחליף אותה בחנות, מוכר הוא יותר סחורה ובמחירים גבוהים יותר. אמא אומרת שבעלות-הבית רוחשות דרך-ארץ לזקנו הלבן של אבא, ולכן קונות הן יותר וממעטות לעמוד על המיקה. אמא אוהבת שבעת שאבא הולך לבית-המדרש ייעצר לשעה קלה ליד חנותה, כדי שיראו העוברים-ושבים שאף-על-פי שהיא מוכרת-

פירות עניה, בעלה הוא יהודי נאה ובן-תורה. אבל כששואלת אותה יהודיה: זהו אביך? ואמא משיבה לה: זהו בעלי, מתרגז אבי מאד על-שהיא מגידה את האמת. הוא מתבייש בכך שאמא צעירה הרבה ממנו, עבר הייקל מדיבור בקול רם ללחישתו, ובמהרה נשתתק מתוך מבוכה, מתוך רוגז על עצמו. מה הכביר פה דברי-הבאי? מהזהר-אברהם עלול ללגלג עליו ולשאול אותו מה שייכות הדברים האלה לגופו של ענין.

אבל במקום ללגלג או לחלוק עליו הוציא ר' אברהם-שעיה מכיסו נרתיק של פה ובו משקפים גדולים. לאט-לאט הרכיב את המשקפים על חטמו והסתכל בבחור בבת-צחוק רכה, כמעט בלתי-נחפסת. הייקל לא הבין מפני מה הרכיב מחזה-אברהם את המשקפים. אבל הוא חש שהוא יכול להוסיף ולהביע רחשי לבו, ואפילו אין בהם רעיון חריף.

"בעת שעלה רבה הזקן של ואלקניק לארץ-ישראל נמצאתי בבית הרב, ואחר-כך ליויתי עם כל העיירה את הרב עד לתחנת-הרכבת. כל הזמן בכו בעלי-הבתים הזקנים בלי הרף. כשאני נזכר בכך, עדיין רעדה תאחזני. השבתי אז, ועודני חושב אף היום, כי בבכיתם של זקנים כמוס סוד שאינו מתגלה לאדם אלא בזיקנתו. אף כי איני יודע מה סיבו של סוד זה, ברי לי שיש כאן משום סוד. לכן אין נראה לי שהמנהל מדבר תמיד על אנשי-רוח גדולים ומבטל את העולם הבעל-ביתי."

"בן כמה אתה?" עדיין היה ר' אברהם-שעיה מתבונן אל הבחור בעל הפנים העגולות, העינים הכחולות המעורפלות והכתפים הרחבות. "הנני בן שש-עשרה, אבל אני יודע שאני נראה בוגר יותר. הבריות אינם מאמינים שהנני בן שש-עשרה."

"הבריות צודקים, אתה בוגר יותר. ייתכן שאמך רשמה אותך בפנקסי הלידה שנים אחדות לאחר שנולדת." הסיר ר' אברהם-שעיה את משקפיו והחזירם אל נרתיק-הפה. "בוא, הייקל, ניכנס לבית ואני אכבד אותך בתה וברקיקים."

מצא הדבר חן בעיני הייקל שמחזה-אברהם מתחכם עמו, פונה אליו

בלשון "אתה" וקורא לו בשמו. השנים נכנסו לחדר-האוכל של הקייטנה, וממנו אל חדר נפרד ובו, בתווך, שולחן ארוך מכוסה בספרים. ליד הקירות עמדו שתי מיטות-ברזל. החלון צופה היה אל שיפולי הר מגדל עצי-אורן. מחמת ההר וסבך הצומח שעליו היה החדר אפלולי. שאון עצי-המחט ורצועת-השמים הצרה שבין ענפיהם השרו חרדת-קודש על חייקל. דומה היה לו שהוא נמצא במערה טמירה של צדיק נסתר. דממה נורוית יראה רובצת היתה בכל פינות החדר. אבל ר' אברהם-שעיה מקוסוב לא נראה כלל כמקובל שרוי בדבקות שבתוך מערה. הוא הזמין את אורחו לשבת ושאלו היביא לו תה עם סוכר דק או עם קוביות-סוכר. חייקל קפץ ממקומו: לא, לא, אין הוא צמא ואינו רוצה בתה. אין הוא רוצה להוסיף ולבטל את הרבי מתלמודו, ברצונו ללכת מיד. אבל מחזה-אברהם צינחו להישאר, ויצא.

חייקל הסב ראשו מן הכותל והתחיל מדפדף בחפזון בספרים שעל השולחן. ברגע זה מוכן היה להמוק החוצה ולברות. אבל לא יצאה שעה קצרה עד שעמד בעל-הבית עליו, כוס תה בידו האחת וצלחת מלאה רקיקים בסופרים בידו השניה.

"התה הוא מבקבוק-סרמוס ואינו חם ביותר," אמר, העמיד את הכיבוד על השולחן ופרש להשתטח על המיטה הנמוכה שליד החלון.

ר' אברהם־שעיה שכב על צדו והשעין סנטרו על כף־ידו. לחייו נתכוונו, מעל לשורש חטמו ולכל אורך מצחו נחרצו שני קמטים עמוקים. גבותיו נצטופפו, נזדעפו. לא ערבו לחייקל הרקיק המסוכר והתה המתוק. פני הרבי מן המזפתה נשתנו פתאום. הוא פתח פיו ודיבר מתוך־מתון, ברור ומפורש, ועיניו החדות הנוקבות הביטו אי־לשם, במרחק.

"סיפרת לי קודם שהמנהל שלכם מדבר תמיד על החסרון שבאדם. אבל מרוב היפוש החסרון בתוך עצמו ובתוך זולתו, מעורר אדם לפעמים את החסרון. המידות הרעות יש שהן מקופלות בתוכנו ומנמנמות. הזזת אותן ממקומן, מיד מתרגזות הן, משרבבות ראשיהן ומתחילות לנשוך כחיות רעות קטנות. לעתים אתה משפיע לטובה על אדם בכך שאתה חושבו לאדם טוב יותר. הוא משתדל להוכיח שאמנם הוא אדם טוב יותר. אבל כשרואה בעל־התאווה והכעסן שעמדת על טיבו, על אחת כמה וכמה כשאתה מרגיז אותו, אין הוא משתדל עוד להתגבר על חסרונותיו ואין הוא מתאמץ להיראות כאדם מעולה יותר. לעתים קרובות אדם משפיע לטובה אפילו על עצמו על־ידי שהוא מחפש בתוכו מעלות ולא חסרונות. כל אדם הוא עיירה שלמה של יהודים טובים ורעים, יצרים רעים ויצרים טובים רבים. עלינו איפוא לשקול מתי מותר לנו לחולל מחלוקת עם עצמנו, ומתי אסור לנו. עתים החסרון הגדול ביותר הוא – היפוש החסרונות בתוכנו."

ליד החלון הנמוך שלרגלי ההר צץ פתאום ברלה, בעל לחייה־פלומה. מעבר לחלון ניצב נער שני בעל סנטר החב, שמן. כעבור דקה נוסף עליהם קונדס שלישי, הקטן שבהם, ששפתים אדומות רכות לו וגומה תחת חטמו הקטן. שלשתם, כיפות לראשיהם הגזוזים ופיאות ארוכות עבות לרקותיהם, התבוננו בסקרנות אל הזר. ר' אברהם־שעיה לא יכול

לראות ממיטתו שליד הכותל את שלושת בני אחותו. אבל הוא הרגיש שאפלוּלית החדר האפילה עוד יותר ושמע את התלחשותם. פרץ בצחוק רם, וכל שלושת הקונדסים נמלטו מאצל החלון בקול ציוק, כשם שנמלטים האנקורים המתעופפים מתחת לקמרון הרם של בית-הכנסת הישן של ואלקניק.

ר' אברהם-שיע השעין גבו אל הכותל ונשם בכבדות, תחילה בדממה ואחר-כך באנהה. "לעתים חש אני בלבי לחץ ואנוס להיאנה," הצטדק, זבמהרה הפליג שוב בדיבור, בקול שנתרפה:

כשם שאדם נתפס לגאווה כשהוא מגלגל בלי הרף במעלותיו האמיתיות או המדומות, כך נתפס הוא ליאוש ולשפלות מתוך שהוא מהרהר בלי הרף בחסרונותיו האמיתיים או המדומים. הכוח המסוגל לעלות ולרומם את האדם נערץ בקנין החכמה. העולם הוא שולחן-חג ערוך, ובעל-השכל צמא ליהנות ממנו. אלא שהתשוקות הטמאות דוחקות את התשוקה לחכמה. לכן לימוד התורה הוא הדרך הבדוקה והבטוחה היחידה לנצחון על מאויניו הגשמיים. האהבה העצמית הרדיפה אחר כל מיני הנאות, גם הנאות אסורות, מושרשות בעומק טבעו של האדם. אי-אפשר לעקרם לחלוטין, פן ייחרב תוך כך האדם. הדרך לתיקון המידות איננה דרך עקירת המאויים הטבועים באדם מלידה, אלא שיפורם ותיקונם. בר-הדעת איננו מתענה בהמתת יצר-הכבוד שלו, אלא איננו מבקש כבוד ורב-המון. במקום רודפי-הכבוד ונותני-הכבוד הרעשנים, רוצה הוא להתכבד על אנשיר-רוח, אפילו שמכבר אינם בחיים. רוצה הוא שמעולם האמת יסכימו למחשבותיו ולפסקי-דעותיו בעולם הזה. אין אדם צריך להכריז יומם ולילה שאסור לו לאהוב את עצמו. אדרבא, יאהב את עצמו, אבל בתבונה – על-ידי אהבת החכמה התנורה. לעומת הים הגדול חש אדם קטנותו. אבל לעומת התורה, שהיא גדולה ורחבה מן הים, אין אדם חש קטנותו, שכן ככל שהוא משיג את התורה כן גדול הוא. התורה מזככת את בעל-הנפש ובעל-השכל שיהיה עניו ולא בעל-גאווה, שיהיה סבלן ולא כעסן, שיבקש התרוממות ולא תענוגות גשמיים גסים. הנסיון

לעקור מתוכו את התשוקות השפלות רק בכוח הרצון העצמי, ועל-ידי לימוד ספרי-מוסר באפלה, עלול להביא לידי ההיפך, לידי כך שהתשוקות השפלות תתגברנה, כפי שצללי בית-המדרש מתרבים ככל שמרבים יותר ויותר מנורות. בצנחה ובלימוד מוסר בקול אפשר להבריא את יצר הרע כשם שאפשר להבריא צללים במטאטא. אבל כשמדליקים במוח את מנורות התורה והחכמה, נסים הצללים מעצמם.

"בורא-העולם ותורתו מאמינים באדם הרבה יותר משמאמינים בן בעלי-המוסר של נאווארדוק," נצטחק מחזה-אברהם לעצמו ובעת מעשה נעץ מבט נוקב באצבעותיו, כאילו עליו ליטול ידיו לפני סעודה והוא בודק, לפי הדין, שמא זה המומית-יער נצטברה תחת צפרניו.

"זה ממש ההיפך ממה שהמנהל אומר," קרא חייקל בתדנות נעה. "המנהל אומר שעלינו לא לשפר ולהננות את המידות הרעות, אלא לעקור משורש. ואם אין לומדים מוסר, אי-אפשר בשום אופן להיות בטוחים שיצר הרע לא יתגנב אפילו לתוך סקידתנו על התורה, כתולעת זו המתגנבת לתוך תוכו של תפוח נאה. על כך דרש באמת המנהל שלשום דרשה עמוקה. הוא דיבר על בעל-מדרגה מופלא הלומד תורה לשמה ובורח מפני הכבוד. אבל אף-על-פי שהוא בורח מפני הכבוד ולא איכפת לו כלל מה העולם יגיד עליו, רואה הוא שהעולם מבין בכל-זאת בטיבו ורוחש כלפיו רוב דרך-ארץ. יוסיף צדיק זה ויברח מפני הכבוד, יהיה בדלות ויעשה הכל לשם שמים. אבל בסתר לבו, אולי בהעלם מעצמו, יזכור כי אַל לו לפגום בשמו הגדול, שם הצדיק. לשמה בלבד התחיל, ובסתר התחיל, בבדידות ובסוד מכל העולם התחיל להיות עובד-השם. אבל כיון שהעולם התגנב בניגוד לרצונו אל דלתו והוא נתפרסם ברבים, זוכר הוא שעליו לשמור על פרסומו ולא לצאת מגדר קדושתו, כדי שלא ייפגם חס וחלילה שמו, שם של עניו גדול, קדוש וטהור."

בעל-המוסר הצעיר לא הרגיש בעצמו שהוא מורה באצבע על מתוה אברהם, רותח ובוהר באשן של ר' צמח, מדבר בלשונו ובתנועותיו. הוא

לא ידע כלל למי ולמה התכוון המנהל. סתם מצאו חן בעיניו הרתיחה
הלהט, היכולת להעלות ולגלות את כוחות הנפש של אדם. "מתי, אמרת, דרש המנהל דרשתו?" שאל ר' אברהם-שעיה וכתמים
אדומים פרחו בפניו.

שלושום דרש דרשתו, יום לאחר ביקורו של ר' אברהם-שעיה
בישיבה, "ענה חייקל בלהט והלך והשתלהב, והיה מדבר בשתי ידי.
זה לא כבר דרש ר' צמח דרשה עמוקה מאוד בענין האמונה. ככל שאנו
מגנים את האפיקורוס, אמר, אין האפיקורוס חדל-אישים כל-כך, אינו
אפסי וקטנוני כבעל-התאווה הזקוק לריבונו של עולם, כדי שיוכל
ליהנות מן החטא. בעל-תאווה זה לא היה נהנה מעולם הזה אילמלא
האמין שקיים גם עולם הבא. בשעה שהוא הוטא רוחפים אבריו מחרדה
שלא יאבד את עולם הבא, אבל הוא מתנחם שעוד יציל שמץ ממנו –
אין דבר, הוא יחזור בתשובה. ובעת שהוא חוזר בתשובה נהנה הוא
הנאה רבה מהפאת על חטא ומן הדמעות העכורות שהוא שופך בשעת
מעשה. בעל-תאווה נהנה גם מן הצומות. הוא אפילו מרנן שיספוג
מלקות בעולם-האמת, ובלבד שלא תינטל ממנו התקוה שלאחר כך וכך
המלקות ושאר העינויים יוכל לעקור נחת בשר משור-הבר, לחטוף הין
מן מן היין המשומר..."

"די! אין בי כוח עוד!" קרא ר' אברהם-שעיה פתאום בהריפות רווית-
נאב, ומיד נצטחק צחוק חרישי נוגה.

הוא עצם את עיניו והירהר: זה האיש ר' צמח אטלס, בעל הקומה
הזקופה והמחשבות השנונות, הוא בלי ספק אדם רצוף, הוא מענה את
עצמו וזורק מרה באנשים אחרים משום שהוא מחוסר אמונה. אלא שהוא
מתסר במחשכים, לבל ידע איש; בדרשותיו לפני התלמידים אין הוא
מגלה את ספקותיו. על-כל-פנים, אין לנסות ולהרחיקו מן הישיבה שסד,
שן יביא הדבר עליו, חלילה, כל-יח. אבל הנהגת מקום-תורה אין להפקיד
בדיו. ר' מנחם-מנדל חייב להישאר לידו. ר' מנחם-מנדל זה תמים,
נמדומה, עד כדי כך, שאינו מבין כלל בטיב חברו.

"אמרת לי, הייקל, שבעת שרבה הקודם של ואלקניק עלה לארץ־
 ישראל בכו בעלי־הבתים הזקנים בכי מר ואתה הבינות כי בבכייתם
 כמוס סוד הנגלה לאדם רק בזיקנתו. כיון שאני גדול ממך הרבה בשנים,
 אגלה לך את הסוד," דיבר מחזה־אברהם בעינים אורות ושמחות שלא
 כרגיל. "בעלי־הבתים בכו מרוב אהבת התורה, מצער הפרידה מן הרב
 שהיה מלמדם תורה. וְדַאי ראית יהודים שופכים דמעות בלִיָּה, או
 בהספד לתלמיד־חכם, אף כי מימיהם לא הכירוהו והוא נפטר זקן מופלג,
 בן שמונים ומשהו, או בן תשעים ומשהו. היהודים הללו בוכים מאהבת
 התורה. יהודים אחרים יושב־אחלה, ולא מטיח־דברים. לא כל מה שאנו
 יודעים על אדם עלינו להטיח בפניו."

ר' אברהם־שעיה תיקן את הכר שלמראשותיו ושכב אפרקדן, יגע מן
 השיחה הארוכה. "ראש־השיבה שלך ר' מנחם־מנדל סיגר אותך
 בשליחות. מסור־נא לו בשמי, שעליו להשאיר הכל כרצונו וכפי שהיה
 עד עכשיו. שב ואל תעשה עדיף. כך מסור לו. תזכור!"
 "אזכור," השיב הייקל. הוא זוכר פרקי־פילוסופיה שלמים מן החלק
 השלישי של מורה־נבוכים ודפי־גמרא רבים, ולא יזכור מלים ספורות?
 את עצם הענין שעליו שאל ר' מנחם־מנדל ואת משמעות התשובה לא
 השתוקק כלל לדעת.

"אתה אוהב להתרחק בנהר?" שאלו ר' אברהם־שעיה.

"כן, אבל עכשיו המים עודם צוננים מדי."

"כשיִתַּמּוּ המים, בוא אלי סמוך לאחת בצהרים ונלך יחד להתרחק."

עכשיו לך לך, כבר עייף אני מאוד."

בחזירתו דרך היער לא בהה עוד הייקל אל העצים, לא חיפש גרגרים
 אדומים בעלֶה הנמוכה הירוקה ולא האזין לשירת הצפרים. הוא הגה
 ברבי מן המזפתה ואמר בלבו כי אכן צדקו דבריו שהביבה התורה על
 ישראל. לא אחת ראה הייקל עמי־הארצות ובריונים משוק האסליזם
 מפנים ביראת־כבוד את הדרך לבן־תורה; חנּוּנוֹת מרחיבוֹת־פה פניהן
 עוֹטות ארשת יראה, בראותן יהודי בקפוטת רבנית עובר ברחוב. בערבי

החורף היו זקנים יושבים בבית-המדרש על ספריהם, ותוך כדי הלימוד משיחים בתלמיד-יחכמים. אף כי בעלי-הבתים הזקנים בקלוזו של ר' שאולקה לא היו חביבים על חייקל בשל זילזולם בו ורוגזם על אביו המשכיל, בכל-זאת היה מאזין לדבריהם על הגאונים וסיפוריהם המופלאים על צדיקים נסתרים. יראת-הכבוד כלפי התורה בקרב יהודים לבני-זמן במשקפי-פליז ששרשי-שערות דוקרניים להם על חטמיהם, ליחושם דעויותיהם ביראת-שמים – נשתזרו בזכרוננו של חייקל בצללי הנברשות זבשלהבת הזהובה-הפה של נר-התמיד שדולק היה בעמד בפינת-המזרח האפלה, כשמש שזרחה בחצות הלילה... עכשיו, בפגישתו עם מחזה-אברהם, חש חייקל את הגדלות והפשטות שנתישבו עם לחש-סיחם של הזקנים על תלמיד-יחכמים גדולים.

מלא שמחה לשמע התשובה שהביא חייקל עמו, תוהה היה בכל-זאת ר' מנחם-מנדל מנין לו למחזה-אברהם שאף הוא עצמו מעדיף להישאר בואלקניק מלחזור לוילנה ולהיות שוב לחנוני. "כך באמת אמר לך? בזו הלשון?"

"בזו הלשון אמר לי כשתי דקות לפני לכת. אבל קודם-לכן שוחח עמי כשעתים ברציפות. הוא גם הזמינני אל הדרו וכיבדני בתה וברקיקים. רואים אתם?" חגג חייקל נצחוננו על כל הישיבה.

"ומי משניכם הרבה לדבר, אתה או הוא?" שאל ר' מנחם-מנדל שאלת-תם, כביכול. "בתחילה דיברתי אני, והוא האזין; אחר-כך דיבר הוא שעה ארוכה כמוני, ואני האזנתי," השיב חייקל והתבונן בעליצות אל ר' מנחם-מנדל שממש נאלמה לשונו והוא נבהל ומשתומם על השתקן והמתבודד מן המופתה שבהר לו נער זה לשוחח עמו שעתים רצופות.

פרק ד

"לא השפעתי בשום פנים על הוילנאי," סיפר המנהל לר' מנחם-מנדל. אבל מסקנתו היתה ששוב אין לומר לחייקל דבר והצידבר, פן יבוא לכלל רוגז ויסתלק מן הישיבה לחלוטין. "מוטב שיקדים ויסתלק, ולא יקלקל את בני-התורה האחרים," השיב ר' מנחם-מנדל.

"אבחר שר' מנחם-מנדל יפרוש מן הישיבה משיסתלק הוילנאי ויישחק בעולם הגדול והרחב," קרא צמח ויצא בחפזו מביית-המדרש, כאילו נס מכעסו שלו, מהשם שמא יגיד לחברו דברים המורים יותר.

אף כי התנפלות זו זיעזעתה, לא התפעל בכל-זאת ר' מנחם-מנדל. חלקו בישיבה אינו פחות משל המנהל, אמר בלבו ואף אל מחזה-אברהם למזפתה. ר' מנחם-מנדל מצא, בחצרו במצב משונה. מיטת-הברזל, שקרעה באמצעיתה עד לרצפה, גדושה היתה ספרים, ר' אברהם-שעיה ישב על הרצפה, רגליו משולבות תחתיו, וכתב על שפת המיטה דברי-תורה במחברת עבה. משראה את האורה קם על רגליו ומצחו המקומט נזוהר. אבל ר' מנחם-מנדל, מרוגז על שהוא טבטל-שוב את מחזה-אברהם מתלמודו.

"המנהל לקח דברים עמו ולא השפיע עליו בשום פנים. אף-על-פי-כן אינו מניח להרחיק את התלמיד שסרה מן הישיבה," נאנה ר' מנחם-מנדל. "הרי שהוא אדם גדול, המנהל שלכם," קרא ר' אברהם-שעיה בקול רם, כאילו נתמלטו המלים מפיו בניגוד לרצונו. ר' מנחם-מנדל השיב בהריפות כלשהי ובתרעומת שאינו רואה בכך שום גדלות. בעצת

מחזה-אברהם נשאר בואלקניק ללמד שיעור בישיבה ולא חזר לוילנה אל אשתו וילדו. ועכשיו בא אל המזפתה לספר כיצד מעריכים הישאר-תו בישיבה. המנהל, הברו לשעבר, קרא אליו שיעדיף לראות אותו, את ראש-הישיבה, בפרישתו משיפלה את תלמידו.

"כך אמר?" טובב ר' אברהם-שעיה ראשו כה וכה, כאילו ראה בכך גדלות מרובה עוד יותר.

בדאבון-לבו על שמחזה-אברהם נתפס דוקא להתפעלות מהתנהגותו של המנהל, התחיל ר' מנחם-מנדל טוען במרירות, שבוילנה היה הוא הראשון אשר קירב את חייקל אל התורה. כל יום היה מניח חנותו ואף אל הקלויו של ר' שאולקה כדי ללמדו דף גמרא, אף כי ראה שאין לתלמידו הליכות בן-תורה צנוע. אבל עכשיו אין הדברים אמורים בו בלבד. אם יניחו לו להתנהג כטוב בעיניו, עלולים יהיו גם תלמידים אחרים לעשות כמעשהו ולומר: אין מלך בישראל, איש הישר בעיניו יעשה! ובסופו של דבר יפסקו בעלי-הבתים מלתמוך בישיבה.

"ודאי שמקומו לא יכירנו עוד בישיבה המקומית, אבל להרחיקו מן הלימוד אסור." ר' אברהם-שעיה התהלך כמה פעמים על-פני החדר והתיצב לפני ר' מנחם-מנדל, כשידיו מסולבות על חזהו. "יגיד לו ר' מנחם-מנדל כי ביקשתי ממנו שיבוא הנה. כדי שלא יחשוד ששמעתי על התנהגותו וברצוני להטיף לו מוסר, יגיד לו ר' מנחם-מנדל דבר לאמיתו, שאני מבקש ממנו לבוא משום שנשא מאוד הן בעיני."

בחזירתו לעיירה הירחר ר' מנחם-מנדל שמוטב היה לו אילו נשאר מוכר אבזריסנדלרים. אין הוא מבין כיצד יכול חייקל בהתנהגות כגון זו לשאת הן, ואין הוא מבין את מחזה-אברהם עצמו. מצד אחד מסכים הוא שמקומו של תלמיד זה לא יכירנו עוד בישיבת ואלקניק, ומצד אחר הוא אומר שאין להרחיקו. מי יאספנו איפוא? הישיבה של ראדין? של קלצק? או אפשר דאמיר תחטפנו? בכל-זאת הודיע ר' מנחם-מנדל לוילנאי הזמנתו של מחזה-אברהם כלסוגה.

"מה פתאום? למה הוא רוצה לראותני?" ממש נתפרכס חייקל. "אינני

יודע. הוא רק אמר לי שנשאת מאוד חן בעיניו. אבל ר' מנחם־מנדל ראה שתלמידו עדיין מסתכל בו בחשה, והוא חפץ זקנקנו בידו: "אני מוכן להישבע שהוא אמר לי בפירוש, כי נשאת מאוד חן בעיניו והוא מבקש ממך לבוא למזפתה. עדיין אינך מאמין לי?"

חייקל ידע כי ר' מנחם־מנדל לא יישבע לשקר. משמע שעוד לא נודע לרבי מן הקייסנה־המעשה במלספה קריינדל. בקוצר־רוחו אף לא המתין חייקל עד ליום־המחרת. מיד יצא אל המזפתה.

בחדר פגש בבך־אחותו של ר' אברהם־שעיה. ברלה אמר לו שדודו הוא ביער הגדול והורה לו את הדרך לשם. חייקל חצה את הנתיב ועלה בהר בין שיח־עוזרד גבוהים. הוא עמד מלכת בקרחת־יער מלאה גדמי־עצים שנוסרו. גזירים לבנים הבהיקו בשמש כמכיתות־זכוכית. נדף ריח זפת ונסורת יבשה. חייקל העמיק בעבי היער וראה נקודות אדומות קורצות אליו קונדסית מבין עלים ירוקים. "גרגרים!" קרא וישב לארץ ללקט מן הגרגרים האדומים ולהטילם לתוך פיו — גמדים בתרבושים תורכיים, מעוטרים בזקנים ירוקים. פתאום־ראה בין הגזעים הדקים של חורש צעיר קלוש יהודי בכיפה שוכב לארץ.

מחזה־אברהם שוכב היה על שמיכה פרושה. ביד שמאלו תמך בראשו, ובימינו החזיק סמוך לעינו קצרות־הראות ספר־גמרא קטן. מן הגבעה נראה לעין בית־ההרושת לקרטון אדום־הלבנים, נשמע קול התנשמותו והתנשפותו בכל משוריו וגלגליו, נשמעה המיית מי הנחר תחת גשר־העץ. מעבר ליער משם גיצבה מאהרי אפר ירוק חומה גבוהה וישרה של גזעי־עצים. הסמש שקעה לאטה, והעצים בערו באש אדומה־כהה, כנציבי־נחושת.

"ר' מנחם־מנדל מסר לי בשם הרב שאבוא," אמר חייקל ופתאום גיצצה במוחו מחשבת נער על סיבת הזמנתו של הקייטן. "בעת ביקורי הקודם הזמינני הרב לבוא, כדי שנתרחץ יחד בנהר. אבל עכשיו עדיין המים צוננים מדי."

"כן, המים עודם צוננים מדי. מלבד זה, הרי לא נתרחץ שנינו בימי"

הספירה לפני שבועות, "נשא ר' אברהם־שעיה את עיניו קצרות־הראות מספר־הגמרא. "מה לך עומד? שב."

חייקל ישב על השמיכה ובהה כגולם בפה פעור. מחזה־אברהם הסתכל בו בחיוך קונדסי במקצת, כאילו שקל בדעתו אם ידגדגנו או יצבטנו באזנו. רק משנעלם חיוכו בשפמו הזחוב המושזר שיבה, אמר הרש, בקול לא־נשמע כמעט:
"רצוני שנלמד יחד."

ימים רבים לאחר־כך עדיין זכר חייקל כיצד דומה היה לו אז כאילו כל העולם כולו עמד דום. המלים הספורות הללו מפי ר' אברהם־שעיה מקוסוב נכנסו ללבו ונהתמו בו לעולם, כאגם המשבץ באספקלריה שלו את ההרים הסובבים אותו. מעל לראשו של חייקל רבצו שמים כהולים־כהים בתהיית־בראשית. האפר הירוק, המוקף עצי־אורן תמירים ומלוהט באש־השקיעה האדומה־כהה, נראה לו כבית־הכנסת הישן של ואלקניק בערב־שבת, עת מעלים שם אור בכל הנברשות. אבל כעבור רגע נשא חייקל עיניו לשמים הזכים בהרדה, שמא ירעים עוד מעט רעם ויכריז שהוא חוטא ומחטיא. אין צורך ברעם מרעים, הוא עצמו יפתח עתה ויגלה דבר חטאו לאמיתו. נרעש ונכלם משום שבכל־זאת לא ימלאנו לבן לספר על חטאו, אחז חייקל אחיזה גסה במקצת בידו של הרב, כדרך סוחר־השקקים כשהם טופחים זה על כפו של זה בשעת חתימת עסקה. ר' אברהם־שעיה הדף ידו של חייקל ונצטחק.

"אי, שובב אתה!" רגע הסתכל במבט מאומץ בעצים, כאילו ביקש לו־דרך ישרה וקצרה בעבי היער. "אם תבוא אלי יום־יום ותחזור לעיירה, תהבטל יותר משתלמד. היית יכול להתגורר אצלי ולישון בתדרי על המיטה השנית. עוד אהרהר בדברך. אבל בהורף הבא, בוילנה, נלמד יחד בעזרת השם." הוא דיפדף בספר־הגמרא הקטן שלו ומסרו לחייקל. "עדיין האור מספיק, הבה נלמד משנה אחת, כדי שלא תצא ריקם."

את הפרק הראשון של בבא מציעא, שנים אוחזין בטלית, למד חייקל

זוד בנערותו. לכן קרא את המשנה לאט-לאט ובוהירות, מצפה שהרבי
שאלנו עוד מעט קושיה חמורה. ר' אברהם-שעיה האזין דומם ואפילו
לא עיין בספר-הגמרא הקטן שמן הש"ס הברלינני שלו, כאילו לא
התכוון אלא לשמוע את קול תלמידו.

"טוב. עכשיו חזור הביתה. עד שתגיע לעיירה ירד הערב."
רק משיצא חייקל מן היער והבחין בבתי העיירה, הקיץ כמו מחלום
התחיל ממלמל לנפשו: במקום לומר שילמדני אמר: רצוני שנלמד
עד? אני והוא יחד?

פיק 3

הקציר

חייקל גרין. אחר שמו
גרין יחזק.

כעבור רגע פתח את דלת

הבית וקרא בפליאה, כאילו הוא עצמו לא האמין לדבריו. "מחזה־אברהם בא לבקרך!" חייקל בותר מעל משכבו. אבל מיד נתחוויר לו שלא יספיק להתלבש, ולכן נשאר יושב במיטה ופניו מוסבות אל הדלת, כבנערותו בסדר של פסח, בעת שהיו פותחים את הדלת לפני אליהו הנביא. גם ר' שלמה־מוטה קם בחפז, הסיר מהר מעל ראשו את הכובע בעל המצחיה הקשה וחבש כיפה גבוהה. ככל שהיה משכיל קשה־עורף, נרעש היה ושמח שגאון מפורסם מגלה ענין בבנו.

מיד לאחר מנחה־מנדל נכנס לבית ברלה, שפיאות גדולות מיטלטלות כה וכה על לחייו, ובעקבותיו – מחזה־אברהם, בקפוטה האפורה המהוהה שלה, ומקל בידו. "שמעתי מפי ר' מנחה־מנדל שהצטננת מאוד. אין זה הולמך כלל. הרי אני סבור הייתי שמין שמשון הגיבור אתה." והוא חושיט ידו ליהודי לבן־הזקן. "הנכם בודאי אביו של חייקל. מן הסתם ייפר לכם שברצוני כי נלמד יחד."

ר' שלמה־מוטה השיב במתינות, בחשיבות עצמית ובדרך־ארץ כלפי אורח: אמו של חייקל תשמח שמחה גדולה על שזכה בנה להיות תלמידו של רבי גדול. אבל כמלמד ותיק יודע הוא שככל שגדול הרבי, ו'ויים הדברים גם בתלמיד. ר' אברהם־שעיה נצטחק וישב מיד על דרגש ליד הסולחן, כדי שגם הזקן ישב.

בתלמיד תלויים הדברים יותר מאשר ברבי. לכן מקבל אני את בנכם רק לשם נסיון. הוא יתגורר בקייטנה שלנו עמי בחדר אחד."

כתלים והתקרה התנוודו לנגד עיני חייקל. הוא התעופף למרום בקושי התאפק מלקרוא מרוב שמחה. הוא לא ייאלץ לחזור לוילנה וגם א' יאלץ לשוטט בעיירה מודח ומבויש. אבל ר' שלמה־מוטה, על שפת יטתו, ההריש ומראהו כמראה אדם הנתון בשיקול־דעת ארוך ויגע. נ'ים התאספה בחוץ לפני הבית חבורה של תלמידי־ישיבה צעירים. הגיעו במרוצה מבית־המדרש לראות אם אמנם בא מחזה־אברהם ק' את חייקל בחליו. בעלת־הבית ובתה, שהיו נצות הרש בחוץ, חזרו

אל הבית ובהו אל האורח. לפי התקלות פרחי התורה בתוך דממת הכבוד בתוך הבית הבינו שתי הנשים שהאורח הוא מן הסתם מכובד מאוד.

"אם אתם מסכימים, יכול בנכם לבוא אלינו לשבעות", חזר ודיבר ר' אברהם-שעיה ולחיו נתלהטו; מסבעו לא רגיל היה לסעוק ולשדל בדברים. "שבעות, זמן-מתן-תורה, הוא עת מתאימה להתחיל בלימוד". ר' שלמה-מוטה השיב שהוא מסכים, אלא שאינו מבין כיצד יוסדר הענין. כל השבע סועד חייקל במטבח של הישיבה, ובשבת בביתו של אחד מבעלי-הבתים. הוא יוצרך איפוא ללכת הלך וחזור מן היער ומן העיירה? "אמתלה כזאת להתבטלות לא אתן לו", השיב ר' אברהם-שעיה בבדיחות-הדעת. "כיון שיתגורר אצלנו, הרי גם יסעד אצלנו בשבת ובימי-החול. בכל-זאת לא אכבשנו כולו לעצמי, אניח לו לבוא ולראות פניכם."

ר' שלמה-מוטה לא הוסיף דבר, והאורח נפרד ממנו. ר' אברהם-שעיה פנה אל הדלת בלויית בן-אחותו ור' מנחם-מנדל, שהחריש כל-שעת הביקור. אף כי ר' מנחם-מנדל האמין באמונת-חכמים שיהודי גאון יודע מה שהוא עושה, בכל-זאת סבור היה שחייקל עדיין אינו ראוי להיות תלמידו של מהזר-אברהם, ושאין גאון צריך לבוא ולבקר נער. אין כאן משום כבוד התורה. אבל פרידה קרנה ברוב שמחה למראה יהודי מכובד כזה המבקר את דייריה. "אני מודה לכם, רבי, על שנכנסתם לביתי", אמרה, כדי שידע האורח שהיא-היא בעלת-הבית.

ר' שלמה-מוטה יושב-גתמך בשתי ידיו בשפת משכבו ושאף אויר לרוחה. עול הוסר מעל צוארו. הוא יוסיף להתגורר בדירתה של בעלת-הבית, והייקל ידור ביער. גם בימיה-החורף ידאג לו הרבי בודאי, ואמו לא תיאלץ לקיימו בפדיון מסליה. מחזור-אברהם זה הוא מן הסתם מתנגד גדול להשכלה משאר האדוקים. אבל הוא איש חכם ועדין. בן-אדם שונה לגמרי מאותו צמח אטלס.

פ"ק

בחצר המזפתה יושב לשולחן מול מחזה-אברהם מנהל-הישיבה ודיבר: אפילו רבנים אינם סומכים בימינו על זכות-אבות ואינם מחזיקים את בניהם בבית, אלא בישיבה, ודוקא בישיבה שהיא רחוקה מתחנת-רכבת, רחוקה מן העולם. פשיטא שלהייקל הוילנאי עיר גדולה היא – שער פתוח לעולם. אביו הוא מדור המשכילים שעד היום אינם מתחרטים על התנהגותם הקודמת. אפילו אמו הישרה והצנועה עלולה לתת עינה בנשים עניות אחרות שבניהן מסייעים להן בצרכי המחיה. בחייקל עצמו משתוללים כוחות פראיים שיש לעקרם כעשבים שוטים ולגדור גדר גבוהה מסביבו. הוא צריך להימצא תמיד בסביבה של חברים שירצה להדביקם בלימוד, בהתנהגות עדינה, במידות טובות. "הרי בישיבה שלכם מוקף היה בנייתורה ובעלי-מוסר, מדוע התנהג איפוא שלא כשורה?" שאל ר' אברהם-שעיה.

שלא יהיה שרוי במחיצת בנייתורה ולא יוצרך להתבייש, לא יברה מפני הנסיון. הרי ר' מנחם-מנדל סיפר לכם מן הסתם שמצאתי את חייקל יושב על אחת ממדרגות בית-המדרש? ר' אברהם-שעיה

הניע בראשו ללמד ששמע על המעשה, והמנהל התיו מלות־זעם מקוט־
עות. "אני יודע שר' מנחם־מנדל בא ומספר לכם הל כל המתרחש
בישיבה. אמרתי לו במפורש, שכיון שאינו רוצה עוד לראות את
הוילנאי בישיבה השפיע עליכם שתקחוהו לתלמיד לכם."

"הנכם חושדים בכשרים. אמנם, ר' מנחם־מנדל סיפר לי על התנהגות
תלמידו ושהוא נפל למשכב לאחר ששוטט לילה תמים בחוץ. אבל הוא
לא שידל אותי כלל שאקח אלי את הייכל, והדבר אף לא עלה בדעתו.
להיפך, ראיתי שלא לרצון הוא למנחם־מנדל ביקורי אצל החולה. הוא
ראה בכך משום הגזמה." ר' אברהם־שעיה השעין את סנטרו. חזקנו
הממועך על שפת השולחן וקימט קלות את מצחו, כבעת שהוא מוצא
שהמדפיס שייר שיבוש ברש"י ומסבך את הסוגיה. "אינני מבין, אם
מצאתם את תלמידכם בלילה מתגלגל ליד בית־המדרש והבינותם
שאיננו רוצה ללון באכסנית, למה הנחתם לו ללון בחוץ?"

"התחננתי לפניו שיבוא ללון בחדרי, אבל הוא לא רצה בשום פנים;
נער! ואם יהיה מעתה תלמידכם, אסור לו ללון בחדרי?"
"מן הסתם חשש שמא תתחילו להטיף לו מוסר," חייך מהזה־אברהם.
"ואתם לא הגדתם לו כלום? לא הוכחתם אותו כלל?"

"אני? חלילה!" נצטחק מהזה־אברהם. "אילו רמזתי לו שאני יודע
משהו, היה בורה גם ממני. אבל אתם ודאי הטפתם לן מוסר, מה איפוא
השיב לכם?"

"הוא השיב בעזות שלא יעקור מאכסניתו... אני מבין! בשלכם ברח
מן הבית

אבל אני מבטיחכם שרק לעת־עתה הוא נוהג כך,
כל זמן שלכבוד גדול הוא לו להילקח לתלמיד לכם. אם יתרגל אליכם,
לא תעמדו עוד לנגד עיניו בשעת נסיון. רתיחת־הדם לא תשוך בו
משום שרבו הוא ר' אברהם־שעיה מקוסוב. אפילו יהיה למתמיד, אינני
משווה בנפשי כיצד הגמרא והתוספות יוכלו להגן עליו מפני יצר־הרע
וכל פניו וגלגוליו."

מחזה־אברהם על הספסל שממול האזין לדבריו בפנים משולהבות.

הכיפה ניוזחה על ערפא ואפו החויר. הוא הפליג בדיבור צעקני והורה באצבע על האיש שממולו: ראש ישיבה ומנהלה אינו משווה בנפשו ביצד אפשר להינצל מיצר־הרע עלידי לימוד תורה? אם פגע בך מנוול זה, משכחו לבית־המדרש, אומרת הגמרא. בלימוד התורה מתדבק הלומד במחשבה במשה רבנו על הרסיני. עלידי המשנה מתחברים אנו אל תנאי יבנה ומשיחים עמהם כעם אנשים חיים וקיימים. יושב בחור על הגמרא בוללנה ובמחשבה יושב הוא על ספסל בישיבת האמוראים בנהרדעא, בבית־מדרשם של רש"י ובעלי־התוספות. מי שנושא בלבו ובמוחו תקופות כל־כך רבות של תורה וחכמה, לו נראה העולם על כל תענוגיו כאכסניה של דלים ואביונים.

צמח לא יכול עוד לשבת בשלום. הוא התחיל להתהלך מסביב לשולחן, כאילו התכוון שמהזה־אברהם ישמעוהו מכל עבר:

אילו נמשך האדם מטבע בריתו לחיים נעלים יותר של רוחניות, היה די בש"ס ובפוסקים, אבל החומר, הגוף מוריד ארצה הכל, אפילו את הנאצל שבבני־תורה. תלמיד־חכם עלול להיות חכם להרע ולהעלות בדרך הפלפול היתר לכל תאוותיו. מכאן שבעת שרימת התאוות מתנפלת על אדם אין לו אלא הצלה אחת: להשיל מעליו את הבגדים, להתפשט עירום ועריה – ללמוד מוסר. רק המעמיק להתבונן בתוך עצמו מסוגל לדעת אם הוא מתכוון לשמה, או שפועלת כאן הנגיעה, המגבבת אסמכתאות מש"ס ומפוסקים וקוראת: מותר לך! מותר לך! יצר־הרע עלול להתעטף בטלית שכולה תכלת ושהציצית ועטרת־הזהב תהיינה מושזרות במאמרי־חז"ל־הקדושים. אבל בעינים הלטושות ביראה כלפי שמים יוקד החשבון הטמא של הנגיעה, וככל שהוא מתנענע בדבקות כן כוזב הוא, זה השד המאמין בטלית הפסולה של הנגיעה.

"יצר־הרע עלול גם להתעטף בטלית הארוגה אבחנות ותוכחות של נאווארדוק", נצטחק ר' אברהם־סעיה בעליצות. הוא נזכר שממש בלהט כגון זה ובנוסה זה חוזר הייקל על שיחותיו של המנהל ר' צמח. אבל דברי־מוסר לוחטים אלה לא הגנו על התלמיד, ומי יודע אם הם מגינים

על המנהל... ר' אברהם-שעיה חדל לצחוק זהמשיך בדבריו בקול חרישי, דאוב:

בן-תורה נשוי, החייב לדאוג לפרנסה ויש לו, כרגיל, צער-גידול בנים; ואין צריך לומר אם הוא נושא בלבו את הרעיון, שלא הצליח בזיווג, במקור מחייתו ובעיירה שבה הוא יושב - מי מנחם אותו, ומה יכול להזקו ולאמצו? בבחרותו למד מוסר בהתפעלות והיה מברית-ממנו את יצר-הרע במקלות. עכשיו אינו צעיר עוד, והוא מטופל במשפחה, ושרוי באיזה מקום נידח, ואין לידו חברים בעלי-מדרגה - כלום יכול הוא עכשיו ללמד מוסר בהתפעלות? הוא יהא מצעק לתוכו. כלתוך מרתף, ויהא מצעק מתוכו כמו במדבר. הוא ייאלץ להתחמם לאור זכרונות נעוריו. ובהיזכרו בנצחונותיו הקודמים על יצר-הרע, הגבר עקת נפשו. המאבקים נגד התאוות הגדולות מעוררים באדם הרגשת גדלות והגיגיות, אפילו כשהוא נכשל ומועד. אבל בן-תורה, כשהוא נעשה לאחר נישואיו הנזוגי, או סוחר בשוק, נעשים נסיונותיו נסיונות חולין. עליו לשקול יום-יום כהלכה ליטרא של גריסין, לא למתח יתר על המידה את הבה, ולדעת כיצד להיות בשלום עם בני-הבית, עם יהודי העיירה, עם הגויים בני הכפר. בעת שיעמוד בפני נסיון בבית, בחנות או בשוק, לא ירוץ איפוא לבית-המדרש לעיין בשולחן-ערוך ובמסילת-ישרים. שולחן-ערוך ומסילת-ישרים צריכים להיות מונחים פתוחים בלבו עוד מן הימים שבהם יושב היה בפינה בבית-המדרש נלומה. המאור שבה, אור התורה בשנות נעוריו בישיבה, צריך להאיר לו גם אחר-כך בחנות בין הבינות דגים מלוחים וגויים כפריים. בבחרותו אולי לא היה מתמיד זה מבעלי-המוסר הנודעים, לא נתפרסם בהישגיו וברעיונותיו התריפים. אבל הנר הקטן שלפני הגמרא בלילות מאיר לו ימים רבים לאחר-כך, בעת שחבריו בעלי-המוסר שהרעישו עולמות כבר דעכו וכבו.

המנהל לא האמין שמחזה-אברהם ניהן ברוח-הקודש, אבל את דבריו דיבר כמי שגלויים לו כל נסיונות המנהל בעבר ובהווה. צמח ניצב

זקוף וידיו משולבות לאחוריו. הוא השיב בקול חזק, אף כי החזיר ושפתיו רעדו.

"בן-תורה כזה לפי רוחכם היה ר' מנחם-מנדל סגל, בעת שלמדנו שנינו תורה מפי רבנו, ר' יוסף-יוזל הורוויץ, הזקן מנאווארדוק. אף-על-פי-כן מעדיף ר' מנחם-מנדל להיות היי-סורים בישיבה הקטנה של ואלקניק מלהיות חנוני בווילנה. הוא מכר זמן רב כל-כך אבזרי-סנדלרים עד שחש שמאור התורה מתחיל דועך בו. מה שנוגע לחייקל הוילנאי – ובגללו באתי הנה! – אין הוא כלל מסוגם של אותם לומדים שתיארתם בדבריהם. לו אורבת סכנה מיוחדת, רגש היופי. כל מה שמוצא חן בעיניו, או דבר שהוא מדמה בלבו כי הוא מוצא חן בעיניו, יכול הוא לעלותו ולפארו יפה כל-כך, עד שהוא מתכשף ומתפתה על-ידיו. לכן צריך הוא אף יותר מכל בחור אחר להימצא תמיד במחיצת בעלי-מוסר, בתוך להטם וריגשתם. ואתם, ר' אברהם-שעיה, תמהלו לי, מאמינים יותר מדי בבני-אדם."

"משום שאני מאמין בבורא-עולם ובתורתו מאמין אני גם בבני-אדם, אמנם לא בכל בני-האדם."

"לי תאמרו זאת?" חש צמח אגלי-זיעה גדולים על מצחו.
 "אתם דורשים לפני התלמידים דרשות שאין הם צריכים לשמען. אפילו אינם מבינים כוונת דבריהם, זוכרים הם את המלים גופן וברבות הימים יגלו מה שברצונכם להעלים מהם."
 "מה ברצוני להעלים מהם?"

"את ספקותיכם שלכם. הנכם מחמירים למעלה מן המידה, קיצוניים, משום שגם אתם נמשכים אל החוף הנכרי... אני מבין, אתם עצמכם מתיסרים ביסורים, וביסורים קשים. אבל בדרשותיכם לפני התלמידים עליכם לנהוג זהירות. אל התרעמו עלי, אין לי עוד כוח להוסיף ולדבר ואף לא כוח להוסיף ולשמוע."

ר' אברהם-שעיה השתטח על הספסל הקשה והיה נושם עמוקות ונאנח למקוטעין. צמח התבונן אל מהוה-אברהם ופיהו לא נפתח להשיב דבר

מה. לכן הניע דומם בראשו ויצא מן המזפתה. בחזירתו אל העיירה
מהלך היה לאט ועיניו מושפלות אל המשעול, כאילו איבד בדרך תפץ
יקר ויחדע בנדאות שהוא נמצא איבזה. אלא שאין בכוהו לנפות חול
ואבק מרובים כל-כך כדי שיוכל לחזור ולמצוא את אבידתו.

מנהל הישיבה הקטנה של ואלקניק, ר' צמח אטלס, פסק מלדרוש במוסר לפני תלמידיו ונתעטף בהסכת עצבות, כעץ-אורן בחד על גבעה ביום מעונן, שעה שהשרת-עבים זוהלת ומתפשטת מעל לצמרתו.

מזמן שמחזה-אברהם, ר' אברהם-שעיה מקוסוב, הזהיר את המנהל ואמר שאף-על-פי שחד אין כוונת דבריו מובנת לתלמידים, הדברים גרפם זכורים להם, ולבסוף יתחוויר להם שאינו מאמין גמור - נוח היה לו לחדול מן הדיבור לחלוטין מאשר להיזהר במוצא פיו. אבל כל יום היה נכנס לשעה לישיבה. אחרי-כן שב לחדרו שבבית ר' ישראל החייט, או עולה לחדר-הגג לשם התבודדות. יותר מכן היה מרבה-ומאריך בשהייה בעזרת-הנשים של בית-הכנסת הצונן. בכל מקום התחבט צמח באותה שאלה: אולי מן הראוי שישוב הביתה? ותמיד היה משיב: לא! אם אין לו מנוחה בעולם התורה, מכל-ספן לא תהא לו בעולם החנונים ומשפחת זוגתו. גם אל לך להתנער מן האחריות לישיבה שהוא עצמו הקימה, בפרט שאין איש כופהו לעשות דברים שאינם לרוחו.

כיון שפטור היה צמח מן ההכרח לשקול ולבהון כיצד ידבר לפני תלמידיו, וכיון ששרוי היה ימים תמימים ביחידות, קוצר דרור למח-שבות-המרי שלו. בבחרותו כיסה פרע הזקן והפיאות על ספקותיו. עכשיו גדלו פרע הקדושות בד בבד עם זקנו ופאותיו, כאילו נתכנסה הכפירה תחת שרשי שער. לשעבר היה מתעמק ומחטט בספרי-החקירה המוכיחים קיום סיבה ראשונה. עכשיו ידע כי האלוהים על-פי השכל אינו ריבונר-של-עולם שבלב. ופחות מכן היה בטוח אף בענין ההשגחה

הפרטית. אם נשפוט לפי דמעות הנדכאים, אולי תימצא מוצדקת השיטה, שההשגחה מנהיגה את העולם לפי חוקים נצחיים ואחת היא לה, אם אדם דורס תולעת, או אם ארי טורף נביא. על צעקת-החמס הנצחית לכן הנביאים ואיוב בענין רשע וטוב לו, צדיק ורע לו, השיבו רבותינו בכל הזמנים: שכר המעשים הטובים ניתן בעולם הבא. ואם אין כלל עולם הבא בנמצא? אשרי התמימים המאמינים בעולם-האמת כשם שהם בטוחים בתורה מן השמים. עד הוא, אומרים הם, העולם ששמע את הקולות וראה את הנסים של מעמד הר-סיני. אבל מי שלא נתברך באמונה כגון זו עשר אף להרהר אחר המצוות שאין סעמיהן מובנים לנו. צמח לא ידע אם ספקנותו הגוברת היא פרעליוצא של כשלונותיו בחיים, או אם נכשל חזור ונכשל משום שהיה פוסח על שתי הסעיפים. רק בתורת בעלי-המוסר לא הטיל ספק, תורה המלמדת כי רע יצר האדם מסבב ברייתו, אלא שניתן להביאו למוטב על-ידי שקידת האדם בתיקון מידותיו.

בעיירה התחילו מופיעים אורחיהקיץ הקבועים – תלמידי-הכמים מלר טא. צמח התרחק אף מהם. מעולם לא היו חביבים עליו גדולים הרודפים אחר הגדולה ומשרות של כלי-קודש ששכר טוב בצדן. מלבד זאת ידע שקיים הבדל עמוק עוד יותר בינו ובין בני-תורה אחרים. הללו מאמינים הם, או אינם מתעמקים כלל בעיקרים, בעוד שאמונתו שלו פגועה בעצם שרשה. לכן, פנים אל פנים מול אברכים כאלה, מוקש הוא לעצמו כמין רמאי על שהוא מתעטף באצטלא דרבנן, בזקן ובפיאות, ומשמש כמנהל של ישיבה קטנה. על שום כך חרד היה צמח חרדה גדולה, שמא יינדע למישהו כל המתרחש בקרב, ושכא יסיח מישהו כלפיו שהוא צבוע – הרבב הגרוע ביותר שבאדם, בעיניו. ראש-הישיבה השני, חברו ר' מנחם-מנדל, איננו מבין בטיבו. היחיד, היודע ומבין כמה הוא מתענה בספקותיו, הריהו מחזה-אברהם; אבל מחזה-אברהם יחריש, מן הסתם. מורא היה בלבו של צמח מפני רבה החדש של ואלקניק, ר' מרדכי אהרן שפירא, ומפני בנו של הרב והתנו הכירוהו עוד מנאווארדוק.

גופה, משנות־הנדודים ברחבי רוסיה, ואחר־כך מפולין. ידע צמח כי על הסענות הישנות בגנותו נוספו טענות חדשות. זוגדל מקונוטופה ור דבֿר ליפשיץ פירסמו בין חבריהם, שבעת שבאו ללומז'ה להחזירו למסב השמיע דברי־כפירה. העובדה, שהניח אחר־כך בית משופע בעושר והקים ישיבה, אינה בבהינת ראייה שנשתנה. איש מבני נאוואר־דזק העובר על־פני ואלקניק אינו סר אליו לשבת. הוא גם השגיח בפירוש, שהרב־מֶתרחק ממנו, קרוב לודאי לפי דרישת בניו. עכשיו מתארחים שני האברכים בבית אביהם. וצמח מילמל לנפשו בלשון ציוב: "כי פחד פחדתי ויאתני, ואשר יגורתי יבוא לי".

בנו של הרב, ר' סנדר משיס־לביץ, יצא לו עוד בבחוריו שם של כתבא רבא. הוא העלה על הכתב את שיעוריו של ר' יוסף־יוזל במוסר ואחר־כך הדפיסם בקונטרסים. לר' סנדר משיס־לביץ היו פנים עגולות וזקן מעוגל, מרודד כמעשה־נחשת. לפי שפתיו הרעננות, העבות במקצת, לחייר הלבנות־ורדרדות ועיניו הגדולות הבהות, ניתן לִדְמוּת שֶהוּא אברך מן התמימים. אלא שכל־אימת שהסתכל באחד הבחורים, חש הלה שכאילו משהו שולה מתוכו במחלץ כל שהוא מבקש להעלים. משהיה רואה ר' סנדר כמה הבהור רועד מִחַמַת מבטו הנוקב, היה מצטחק צחוק מחר, אחוז בזרועו של התלמיד ומטייל עמו לִאֲרָפוֹ של בית־המדרש, עד שהלה חש עצמו מרוסם ומאוסר משום מידה זו של כבוד והתקרבות. גם גיסו של ר' סנדר, הרסל מְזוּויר, השתרחל, הצנום והגרמי, נדע כבעל־מדרגה. שני הגיסים יסבו ב"קיבוץ" בית־יוסף של נאווארדזק, אשר בְּמִזְרִיץ. יכול היה איפוא ראש־הישיבה של מְזוּרִיץ, בכל עת ובכל שעה לשלוח את הוֹזוּירָאֵי להתגלגל באחת העיירות ולשמש שם כמחנך של מתחילים. בעת שהגיע הרסל מְזוּויר לישיבה הקטנה לא הניח כל רושם בקרב התלמידים. שִׁיחַו במוסר לא היתה בו כל עמקות. שיעורו בגמרא לא הבריק בחריפות. גם לא ראהו יושב ולומד בהתמדה. הוא היה מתגרד ומסובב על־פני בית־המדרש, או יושב בפינה, ראשו נסמך על עמדה, ומנמנם. כך נמשך הדבר עד שביקש ממנו המנהל העיירוני

שיתפלל מעריב. אז כבר נתחוויר לכל מי הוא זה המחזק הרדום כביכול. הזויראי העסה מעילו על כתפיו, הסהרך אל העמוד והשמיע צעקת "הוא רחם" בהתרגשות גדולה כל־כך, עד שהתלמידים נתפסו להתלהב בות של ימי אלול בערב־חול הרפי רגיל אירסם בישוב מושלג כלשהו. גם על חתנתו של הרשל מזויר סיפרו גדולות ונצורות. מחתנה, ר' מרדכי־אהרן שפירא, בימים ההם עדיין רבה של שישלביץ, ביקש להתגיד לו כמה נדונה ושנות מונות פוסק הוא לו. ניצנע החתן בידו: "אינו מעלה ואינו מוריד!" ומיד לאחר ההתונה חזר עם זוגתו הצעירה לישיבה של מזריץ, להיות על להם צר ומים להץ, ובלבד שיהא דבק בתורה על־פי דרכה של נאוראדוק.

ר' מנחם־מנדל הכיר את בנו וחתנו של הרב עוד מן הזמן שבו כולם היו בחורים. ראה את שני הגיסים נכנסים לבית־המדרש, מיד מיהר להקביל פניהם בשמחה. אבל כשביקש ר' מנחם־מנדל מאת ר' סנדר שיצורן "שמעס" * בישיבה, הסיבו הלה, שהוא בא לואלקניק אל אביו לתקופת הקיץ, ולא לעסוק בעריכת סידורים.

"המנהל שלנו, ר' צמח, חדל זה מקרוב לדרוש לפני התלמידים. הוא ממעט בדרך־כלל לבוא אל בית־המדרש, יושב ביחידות ולומד מוסר," גילה ר' מנחם־מנדל לחבריו הותיקים. אבל שניהם לא ענהו כלום, רק העיפו עין זה בזה ויצאו מבית־המדרש.

"ר' מנחם־מנדל סגל נשאר אותו בסלון שהיה בבחורות. אין הוא מבין, כי צמח הלומז'אי היושב עכשיו, לפי דבריו, ולומד מוסר ביחידות, יכול ממש כך ללמוד מוסר בגילוי־ראש," דיבר ר' סנדר אל גיסו, ושניהם ירדו מגבעת בית־הכנסת אל בית הרב.

למחרת ביקר הרב בלויית בנו וחתנו בקופתה. ר' מרדכי־אהרן שפירא תיבל כדרכו שיחתו באמרי דרוש, פלפול; כחזה־אברהם האזין ושתק, מפעם לפעם נצטחק בקול ושוב האריך בסתיקה. שני הגיסים הניחו לאב לדבר ולא גרעו עין מר' אברהם־שעיה מקוסוב; בפעם הראשונה ראוהו

עתה. במסיבה ישב גם חייקל. הוא התבונן בסקרנות אל בנו של הרב, בעל הפנים העגולות הרעננות, ואל החתן, בעל הפנים הצנומות הגרמניות. דומה היה לחייקל ששני אנשי נאווארדזק מביטים אל מחזה אברהם ביראת־כבוד כלפי למדנותו, אבל גם בביטול מוצנע. הרי הוא תלמיד־חכם מן הסוג הישן שאינו מבין באבחנה דקה במוסר.

הרב העיף פעמים אחדות עין רוגזת בתלמיד־שוטה זה, אשר אין שכל לו להבין שעליו להסתלק בשעה שגדולים ממנו בשנים משיחים זה עם זה. אבל חייקל לא זו ממקומו, הכל ביקש לראות ולשמוע. הרב גנח: הוא לא הגיע לואלקניק אלא בל"ג בעומר, וכבר הקהילה חבה לו שכירות של שבוע. אפילו ישלמו לו למרעה, לא תספיק לו משכורתו למחיה. לכן ביקש הוספה, והקהל נכון לתת אבל מן ההכרח להגדיל את הַסֶּלֶה־הבשר, ואנשי־הקהילה חוששים שמא יקומם הדבר את המון העם.

"בשום פנים אין להגדיל את הַסֶּלֶה־הבשר," אמר מחזה־אברהם. "לא אני התובע זאת," נשא ר' מרדכי־אהרן שתי ידי. אל אזניו וניענע בזקנו האפור הארוך, כמבקש לנער השד־השוא מעליו. "הפרנסים יגדילו ממילא את הַסֶּלֶה־הבשר. הקהל הוצאותיו גדולות, ואין בעלי־הבתים משלמים את מִס־הקהילה."

"על הרב איפוא להתרוות באנשי־הקהילה ובקצבים, שיטיל איסור על הבשר," קרא מחזה־אברהם וכתמים אדומים פרחו בפניו. "לא זו בלבד שמעשה־עוול הוא ללססם עניי העיר, בימים אלה אפילו לגבירים אין להקציע מחירו של בשר כשר, לפי שעלולים הם לקנות טריפה."

שני הגיסים ניכר בהם שתמיהה יתירה תמהים הם על דבריו החריפים של מחזה־אברהם. אף־על־פי־כן לא התערבו בשיחה מחמת מוראו של אביהם הרותח. "ור' אברהם־שעיה לא הית חושש להטיל איסור על פרנסים וקצבים בעיירה שעתה זה הגיע אליה?" – "אילו אני רבה של העיירה, הייתי ערשה כן בלי כל ספק," הנחית מחזה־אברהם אגרוף כבד על השולחן.

חייקל האזין בנשימה עצורה לשיחה והיה מביט אל אגרופו הכבד של הרבי. לא אחת היה תמה, מנין לו למחזה-אברהם ידים עבות ואצבעות בשריות כל-כך. כיון שראה ר' מרדכי-אהרן שפירא שתלמיד-שוטה זה עדיין אינו זז ממקומו, ושגם הרבי שלו אינו מעלה בדעתו לצוות עליו שיצא, קם באנחה ויצא אל החצר, בלויית בניו ומחזה-אברהם. לפי האופן שבו היה הרב מכשפש בעצבנות במקל שבידו בחול מאחרי גבו, ניפר בן כמה כל קרביו ירתחו. חייקל ראה מבעד לחלון שהויכוח הולך ונמשך, וצר היה לו שנפקד מקומו במעמד זה. הוא לא היה מעלה בדעתו קודם-לכן, שהרבי יעמד בתקיפות רבה כל-כך לימין יהודי ואלקניק, שהוא פוגש בהם לעתים רחוקות ומשיח עמהם אף לעתים רחוקות יותר כשהוא פוגש בהם.

באוויר-החץ הצח שכך כלשהו כעסו של ר' מרדכי-אהרן שפירא. הוא הקשה שוב על פסוק אחד ותירץ הקושיה במשל מגידי יפה. פתאום הפסיר כלפי בנו וחתנו, שיספרו את הידוע להם על המנהל של ואלקניק ר' צמח אטלס. "זה לא כבר רמזתי לך" אברהם-שעיה שיש טעם לאר התערבותי בעניני הישיבה המקומית. המנהל המקומי, ר' צמח אטלס, הוא..."

"אדם גדול!" פסק מחזה-אברהם כבהתראה חמורה, לבל יהיו איש להגיד דבר אחר. - "דאי שר' צמח הלומז'אי הוא אדם בעל כוחות גדולים, וכל ימיו היה כך", הסכים ר' סנדר ובת-צחוקו הרחבה הקמיטה גומות-הן בלחיו המלאות.

"ואתם ביקרתם בישיבה?" שאל ר' אברהם-שעיה את חתנו של הרב, שמצא הן בעניני בשתיקתו החרשת-האילמת. "כן, ביקרנו", השיב הרסל מזוהיר באירצון להמשיך בשיחה בענין זה.

ניכר בחבריו הישנים של המנהל שאין את נפשם לדבר בו סרה, אבל גם אין נפשם לשום מגע-ומשא עמו. פניו של מחזה-אברהם עטו דאגה, הוא דיבר אל הרב בהתרגזות: בביקורו הראשון במזפתה אמר רבה של ואלקניק, שהוא חושש שמא ר' צמח אטלס ירדפנו. לכן על רבה של

ואלקניק להישמר לנפשו, פן מרוב פחד שמא יהיה לנרדף לא ייהפך לרדף.

"היכי דמי?" התרתח שוב ר' מרדכי־אהרן הביס אל בניו בחמת־רצח על שהם ניצבים כשילות נאלמות. "הכיצד מרוב פחד שמא אהיה לנרדף איהפך לרדף?"

"המרחק בין נרדף לרדף הוא כחוט־השערה. כבהרף־עין אחד עלול לחול כאן הילוף־גמלין של תפקידים," אמר ר' אברהם־שעיה ופנה אל האברכים. "אולי הם, בעלי־המוסר, יבינו את שאינו טובן לאביהם. משהתגבר הנרדף ונהפך לרדף, מאבד הוא בו ברגע זכויותיו הקודמות ובורא־העולם עומד לימין הנרדף החדש, ואפילו זה רשע."

"אין בדעתנו להרע ללומז'אי, חס ושלום. אין בהפצנו להסב לו שום נזק בשום פנים ואופן," הסתכל הרשל בהיסוס בהותנו. אבל מחזה־אברהם השיב בלהט, שאם חבריו הקדמים של המנהל אינם מבקרים בישיבה הקטנה שלו, סופם מעוררים חשד כלפיו הן בקרב התלמידים והן בקרב בעלי־הבתים. התרחקות כגון זו כמזה כרדיפה עד הרמה. "אין לנו מוצא אחר," השיב ר' סנדר בהסבת־ראש ונמצא עלידי כך מגדיל תעלומת תשובתו הסתומה.

הרשל מזווייר הותרה לשונו, וזו היתה רהטת ושופעת בדהיסות. מלותיו ממש נדחקו, נדהפו זו מבעד לזו וזו מעבר לזו, כאילו ניעור מתנומה שחטפתו בעצם התפילה והוא מבקש להדביק את התפילות שהחמיץ בנמנומן: ר' מנחם־מנדל סגל סיפר, שר צמח פסק זה מקרוב מלדרוש בעניני מוסר. ביקש ר' מנחם־מנדל מאת ר' סנדר שיבוא וידרוש. אבל ר' צמח אטלס היה בדאי רואה בכך כוונה לעקרו מן הישיבה. נמצא שדוקא טובה עושים עמו כשאין מתערבים בהנהלתו—דיבר הזווייראי ביתר רהיטות ודהיסות, ובפתע נשתתק, מן הסתם מהמת איההרגל להרבות כליכך בדיבור.

"כיון שנתבקשת, מחויב היית דקא לבוא ולדרוש," גער הרב בבנו ועניו לוהטות בזעם גם על התנו הבטלן. ר' מרדכי־אהרן הפס בסנסרה,

כמבקש לגרור בזקנו את עצמו מהוך המזפתה, ויצא מן השער, בלויית בנו והתנו.

מחזה־אברהם ניצב באמצע החצר שקוע במחשבות: אין כל ספק, שני אברכי נאור־רדוק הללו אינם רוצים בשום מגע־ומשא עם המנהל, משום שאינם מאמינים ביראת־שמים שלו. אבל הם כבשו עוד משהו בלבם ונזהרו מלהכעיס את אביהם. צל קל של חרדה והפתעה חלף על פניו של מחזה־אברהם, כאילו ראה שלג אפור לח יורד פתאום ביום־קיץ צח. בת־צחוק נכלמת רססה בפינות פיו על שום שלא השגיח בכך מיד: ר' מרדכי־אהרן ספירא רדצה שבנו או חתנו יהיה למנהל הישיבה המקומית. מהאי טעמא פתח בגניחות על משכורתו הזעומה וסיים אחר־כך בענין המנהל המקומי. בעיניו יש אפילו ממידת־היושר בכך. כיון שהוא מרא דאתרא, מן הדין שגם הישיבה תהא שייכת לו ולבניו. אבל הבן והחתן אין את נפשם להסיג גבולו של חבר ישן, סוף־סוף בעל־מוסר הם! נצטחק מחזה־אברהם בלעג ובתרעומת. נסתבר לו ששני אברכי נאור־רדוק באו עם אביהם לברר מה דעתו שלו, של הקייסן שבמזפתה, על המנהל. קמעה־קמעה יתפתו לאביהם ואפילו יגלו בכך פנים של מסירות־נפש: ר' צמח אטלס אינו משגיח על התלמידים, אינו דורש לפניהם במוסר, הישיבה עלולה להתמוטט, מכאן שיש להציל מקום־תורה.

ר' אברהם־שעיה יסב תחתיו על הספסל שליד השולחן, באמצע החצר, כדי לשפך רוחו במקצת. מצד אחר, מה לו מצר כל־כך על מעמדו הקשה של המנהל? ר' צמח אטלס זה הוא בעל־גאווה נורא. במחשפים הוא יושב וגורם בעצמו שיהו אוכרים עליה, שאינו ראוי לשמש כמנהל. לפי גאון־וניכר בר־שאינו בעל־אכונה. אדם המאמין בבורא־עולם אינו גדלן כל־כך כלפי עצמו. אינו מובן מפני מה אין הוא עוקר בכלל מואלקניק, הרי בית־עשירים ביתו... ר' אברהם־שעיה זיכר לנפשו חש שפניו לוחטים מעגמת־נפש. נרעש היה, והיה תמה על שהוא חש התקשרות כזאת אל המנהל הקודר, גבה־הקומה.

ר' אברהם־שעיה עלה לאכסדרת הקייטנה, ושוב עמד על עמדה,
 ועיניו כברשות בקצות אצבעותיו: הוא מוכן ומזומן לצאת אל העירה,
 אל המנהל, ולומר לו, שעלידי סתיקתו גורם הוא נזק לעצמו. אבל
 ר' צמח זה הוא בר־פלוגתא מטבע ברייתו, אדם חסר־פשרות, עקשן
 נורא ומלא הַרְגָּשִׁים נסערים. אם יבואו עליו בטענות ובדברי־כיבושין,
 עלול הוא מחמת מרירות־נפש אפילו להגיד דברים שאינם יפים לאוזן,
 ובסופו של דבר יהיה מן ההכרח לרדפו, לרדפו על־פי דין ולהרחיקו מן
 הישיבה. נמצא שלמען טובתו ראוי יותר לא לבוא אליו ולא לומר לו
 כלום.

בצהרי יום-קיץ אחד יצאו מחזה-אברהם וחייל יחד בפעם הראשונה להתרחק בנהר. פוסע היה חייל לאט, שמיכה למצע ושתי מגבות על זרועה ומחזה-אברהם נשען עליו כלשהו בכתף. כרגיל, עיניו מצומצמות כנגד החמה, שקוע היה גם עתה בדברי-תורה. התלמיד הבחין בו, ברבי, שגם בשעה שהוא משיח עם בני-אדם אינו עולה אלא לשעה מתוך הסוגיה שהוא שונה, ובמהרה חזר. וצולל בתוכה. פניו דומים ליער לוט בערפל חמים, רחוקים וקרובים גם יחד. פעמים שותק הוא, צלול וחרשי כאגם עמוק, ופעמים שתיקתו קשה ויבשה כהר-אבנים. הרסיני שבחר מש דומה מן הסתם למצחו הגדול הערום של הרבי...

הם מהלכים היו במשעול-הדשא הכבוש, ליד שדות-הירק הזורעים. עם המשעול נמשכה דרך-החול הצהובה והבהיקה באור הצהרים כמכור סה רסיסי-זכוכית. שדות-הירק מפותח-העלים ומלווה-השמש גבלו בחומה גבוהה של עצי-לבנה דקים. הענפים נינעו רדומים, ובמרחק נתמזגו בלבנת-הכסף של האופק. על ההר, מעל לדרך, הלכו ונתעפרו עצי-האורן הירוקים-הכהים, הלכו והתענפו, הכחילר-השחירו.

חסידות

אחדות הנמיכו עוף, מטפחות בכנפים יבשות וקשות. כהרף-עין חלפו מעל לשטחיה-המזרע ונחתו באפר טובעני. שני נערי-כפר הוליכו בדרך. בצנחה ובצנחה, פרה חומה שכתמים שחורים לה בארכובותיה. הפרה זקפה את זנבה כמקל ומיאנה ללכת. הנער האחד גרר את הבהמה מלפנים בחבל הכרוך לקרניה, והשני האיצ בה מאחור בזמורה. חייל ביקש לקרוא בקול סתם בעלמא. הוא השתוקק לחלוף במרוצה על-פני הגשר, להתפשט כהרף-עין - וקפוץ למים! אבל לצדו היה הרבי מהלך

ומשיח במחשבה עם תנאים. בין שני קמטים במצחו, מעל לשורש חסמו, היה עולמו חתום: סדר זרעים עם פירושי רמב"ם ובעל-התוספות משאנץ.

"צר לי עליך, חייקל. בשלי עליך להלך עקב בצד אגודל. אתה יודע? בנערותי לא השתובבתי הרבה. לכן רוצה אני לפעמים להקיש בחלון של בית זר, ולהתחבא," אמר ר' אברהם-סעיה ובת-צחוקן האירה כחלון של בית שבו נולד אדם ולאחר שנות פירוד רבות חזר וראהו. הרבי ותלמידו עברו על-פני החצר הגדולה של בית-החרושת לקרסון. לפני בני-הלבנים האדומים דלקו פנס-חשמל, כבאמצע הלילה, ואורם אביק-צהבהב. השאון הכבוש של המסורים בשעת ניסור המרישים נשמע כהתנספות של קטר, בעת שהוא מאס הנועתו ופולט עשן. ממול לבית-החרושת לקרסון, בפאת היער, עמד בית-עץ נמוך וארוך שחלונותיו מרובים, ובו התגוררו קייסנים, לומדי-ישיבות. הם יושבים היו במרפסת, מדברים וצוחקים בקול. משהבחינו במחזה-אברהם, נדמו והביטו אחריו בחלפו על-פניהם. התחיל מחזה-אברהם להלך בפסיעות גדולות חפוזות, לבל יעכבוהו הלומדים. משעלה על גשר-העץ של הנהר, חזר והאס צעדי, ובפנים זנרחות האזין לבני-התורה יושבי-המרפסת המחדשים שיחתם הקלה העליוה שהופסקה. "בחורים יקירים," מילמל, ועיניו אורות באושר. חייקל ידע שאהובים מאוד בחורי-הישיבה על מחזה-אברהם. על בן-תורה אחד אומר מחזה-אברהם, שסופו גאון בישראל. על שני - שהוא מצוין במידות, ועל שלישי - שהוא איש-הרוח. אבל אין הוא משבת את הבחורים בפניהם, והוא מעדיף שלא יהיו מבקרים אותו.

בעיקולו של הנהר, שסיחים עבותים וערבות שמוטות-ראש מחפים עליו, היו בחורי-ישיבה מתרחצים ערומים כל ערב. בשעת צהרים לא היה שם איש מהם. חייקל פרש את השמיכה על הקרקע, ור' אברהם-סעיה השיל בזריזות מעליו את המעיל הקל בטרם ישב תחתיו. הוא נשא עיניו השמימה, כאילו היה מכוון אף את הרחצה לשם שמים, ופסט

את הסלית הקטנה מעל לראשו. גם חייקל ישב לארץ ופיתח שרוכי נעליו. אך מיד חזר וקם והכריז בריטון שאינו אוהב לשבת על האדמה, הוא מעדיף כוֹרֶת של עץ. אבל אין עצים גדועים כאן, אלא מרחק־מה הלאה מכאן.

"אתה - אובד־עצות?" השתומם ר' אברהם־שעיה. "שובר אדם עץ, ויושב. אתה יודע לשחות?" חייקל השיב: כן, קצת. "עניות זו טַנִּין לך? אתה - אומר 'קצת'?" הוסיף ר' אברהם־שעיה ללגלג עליו וכילה לפשוט בגדיו.

חייקל היה מתרחק והולך. קרהו דבר מוזר, שבשעת מעשה לא יכול להבינו, וגם אחר־כך לא דיבר עליו מחמת הבושה אל שום איש: הוא לא רצה לראות את הרבי ערום. הבלים, גינה את עצמו, חשש של אדם שאינו מן הישוב, הרי עם אביו שלו הולך הוא אל בית־המרחץ. גם בחוריה־ישיבות הולכים להתרחץ עם ראשי ישיבותיהם. אף־על־פיר־כן לא מלאו לבו לשאת את עֵיניו ולהסתכל במחזה־אברהם הערום. חייקל התפשט בפינה מרוחקת וקפץ בבת־אחת המימה. צלל למצולה, התהפך על גבו, הטיל ידיו לפנים אמה־אמתים והיה שוחה נכחו. אבל נזהר מלהתקרב בשחיה אל המקום שבו עמד הרבי עד צוארן בנהר והיה בוטס בידיו במים כדי להכות גלים מסביבו.

בשובם מן הרחצה היה ר' אברהם־שעיה מהלך ביתר אטיות ומחייך כלפי השמש, שהיתה מיבשת את זקנו ופאותיו המרוחצים. ליד המזפתה יצא זוג מן היער.

פתאום קראה

העלמה אל בן-לויתיה בקול:

"פראי-האדם בעלי הזקנים והפיאות ממלאים את היער. אין מקום-

מסתור מפניהם."

לפי מבטאה הבין חייקל, שבבית ובחברה היא מדברת פולנית; עכשיו

דיברה במתכוון יהודית, כדי שהיהודי בעל הזקן יבין דבריה.

אינם טווים ציצית ביער, חלף לאלתר

הרהור במחור של חייקל. קנאה וקנאות כאחת התלקחו בקרבו, והוא

גער בהם:

"יהודים בעלי זקן ופיאות אינם מוצאים הן בעיניכם? תאהילו איפוא

על עיניכם. גם סבא שלכם המן ואביר-סבכם פרעה שנאו יהודים."

"מה הוא אומר?" שאל הצעיר את העלמה פולנית ושפמו השחור

התחיל זע כתולעת. חייקל קרב אל הזוג, נכון למריבה ואפילו לתגרה.

אבל הוא ראה, שהרבי נחפז ונכנס לתוך הצר המזופתה, ומיהר להדביק

את מחזה-אברהם, מלא חימה על שהטרון יהא סבור בודאי שהוא גבהל

מפניו.

"אינך בן-תורה," קרא ר' אברהם-שעיה ועלה לאכסדרת הקייסנה.

"וכיצד בן-תורה משיב?" קפץ חייקל אגרופיו, כאילו עוד בדעתו

למהר ולחזור אל הזוג, כדי להשיבם התשובה הנאותה.

"בן-תורה אינו משיב כלל," נתן עליו ר' אברהם-שעיה בקולו ונכנס

לבית.

לעת ערב הגיה אורה הזעום של עששית-הנפט שעל השולחן את

המיטה-שעליה שכב ר' אברהם-שעיה ועיניו קצרות-הראות כבוסות

בספר-הגמרא הקטן שלו. ברוב התאמצותו לרדת לטוף פסוטה של

המשנה הצמיד שני אגרופיו אל רקותיו ופצח רינה בקול צוהני מתמרמר.

כאילו טרוניה לו לפני ריבונר-של-עולם על תורתו שכל-כך קשה היא.

אחרי־כן ישב בלי נוע ולא הוציא הגה מפיו. עיניו נהרו צוננות ועמר קות. חייקל התנענע ידומם על הגמרא והיה מהרהר שמחזה־אברהם מצטער מן הסתם על שאספו וחושבו לבחור מנבל פיו.
 "בוא לאכול," אמר ר' אברהם־שעיה וירד לבסוף מעל המיטה. "אינני רוצה," רטן חייקל. "ידע הרבי שנפשו סולדת מדבר־יגירה. ר' אברהם־שעיה הצטחק ויצא מן החדר.

אחרי האכילה חזר מחזה־אברהם, יושב לו על כסא ליד ההלך הנמוך, ושוב לא נע ולא זע בישיבתו. אל אלוהים! שוב מהרהר הוא בדברי־תורה! התריס חייקל כנגדו בלבו. שכת הרבי, כנראה, שגם הוא נמצא בחדר, והרעב מציקהו. תלמיד של מחזה־אברהם, קשים היו ומשעממים. חייקל הביט כה וכה, כאילו היה יושב לפניו מסוּג. בתוך כך פתחה אחותו של הרבי, הדסה, את הדלת וביקשה ממנו שייכנס ויאכל, ארוחתו מוכנה וממתינה לו. נסתבר לחייקל, שהרבי הוא שציה על אחותו שתבוא ותזמינה, והפעם ציית.

בעלה של הדסה נלְחָה אל ראש ישיבת מיר בנסיעתו לאמריקה לאסוף כסף. לומדי מיר בילו בנעימים, גם בהעדר ראש־הישיבה, בקייטנות ואלקניק, אבל הדסה המטופלת במשפחה גדולה אובדת־עצות היתה בהעדר בעלה. אף־על־פירכן לא שמעה אף פעם אחת גערת בזאטוטיה בהיר־השער, בילדותיה השחרחרורות ההינניות, שפיותיהן רוזה־שינים. היא היתה אומרת מלה, מלות־ים, מלטפת ראשו הקטן של הילד – וזה, דעתו היתה נחה עליו. בשעה שהיו הדסה ואחיה ר' אברהם־שעיה משיחים, דומה היה בהם שהם מסתודדים. שניהם לא היו מרימים מעולם קולם. פעמים לא היתה יוצאת מחדר־משכבה, וקול שיעולה מגיע היה מעבר לדלת הסגורה. רופא היה בא והולך לו, משרתת־הבית היתה אזה אל בית־המרקחת שבעיירה להביא תרופות, ברלה היה מביא לאמא את הבקבוק החם, ר' אברהם־שעיה היה יוצא מחדג מחדר האחות. אבל הכל בשובה ונחת, כבסוד־סודות.

לאחר ששכבה הדסה ימים אחדים בחדרה נכנסה שוב לסעוד עם

המשפחה. היא יושבה לשולחן, כתפיה מעוטפות בסדר, ורעדה מקור באמצע הקיץ. פניה היו כחלחלות, שפתיה המלאות – יבשות, פימתה שמוטה היתה ותלויה ברפיון, ורק עיניה האפורות־הבהירות והנבונות מחייכות היו. הייקל, יותר מאשר מראה צחצחו את לבו הליכותיה המלכותיות והיא הסה שסום תנועה מתנועותיה אינה נעלמת מעיניו. אחיה סיפר לה על מזגו של חייקל, ששמינית של פראות בו, ועל כשרד נותיה האחות היררהה שעד אין אחיה מיטיב להכיר את תלמידה, ואף הבחור הצעיר עוד איננו מכיר את עצמו. לבל יראה הבחור כמה פוגע בה מבטו הסקרני הבולט, היתה הדסה מחייכת תמיד לעומתו אמהית, בחיבה. אבל מנהגה זה הוסיף והדריכו מנוחה, והוא היה מתבייש לנגוע במאכלים. הדסה היתה נאלצת לעוררה, לבל ישקע במחשבות, כי האוכל הולך וניצון. ודיבורה אליו במתינות, כשיחה עם ילדיה.

"עכשיו יושב היה חייקל בחדר־האכילה מרוגז תדכא. אוכל־חינם הוא פה, מיותר, נכרי וזר. אין הוא בך־הרב, והם מיוחסים הם, ונפשם סולדת מהליכותיו. הרבי סיפר מן הסתם לאחותו כיצד הירף את הזוג ליד השער, וגם היא מצטערת בדאי על שאספחו לביהם. ראייה לכך, שהיא הכינה לו את ארוחת־הערב כלאיש אחד־רעב, ויצאה מן החדר. על השולחן המכוסה במפה עמדו קערית המצץ, מולבנת בשמנת ומרובכת בגבינה קשה, שתי ביצים שלוקות בצלחת קטנה, פרוסות לחם בסלסלה וקומקום תה. לא ערבה האכילה. על חייקל, ובחפזו בלע בלעו וקינח בלוגמי תה, בירך על המזון ויצא לאכסדרה."

תשום מרוב הלימוד ישן מחזה־אברהם כל השבע בבגדי־הקיץ הקלים. רק בערב־שבת ירד ברוב מאמץ מעל משכבו והתפשט. גם הפעם מצא־הייקל שוכב במיטה בחלוקו הקצר, במכנסיו ובגרביה, ולידו מונח היה ספר־הגמרא הקטן שלו. פתוח. על כף ידי־ימין, שתמכה בערפו, היתה ממוססה צחורה פרושה, לבֹל תגע ידו בלער ראשו, אם יזהרר בתוך שנתו בדברי־תורה.

בבוקר מצא הייקל עוד פר למראשותיו. הרבי ראה כי נמוך משכבו וצירף פרז־שלו. מעוסף בטליתו ופניו אל הכותל, התפלל מחזה־אברהם ברוב דבקות. באחת התפילות הפשיל ראשו לתקרה וקפץ אגרופיו, כאילו נדחק לתוך שער־השמים הסגורים. בתפילה אחרת באה לידי הפעה בקולו ההכנעה עם השמחה של אדם שאין לו כלום ואינו צריך לכלום, כי תענוג אחד לו, תענוג הדיבור פה אל־פה עם בוראו. בתפילת שמונה־עשרה שקע בדממה עמוקה. דומה היה לחייקל, שהרבי הניח את גופו מעוסף בטלית, ואילו נשמתו פרחתה מעל להר־ועמק למקום שבו זרחה השמש קודם, גדולה, עגולה, קורנת. ענפיה־מחס של עצה־אורן שעל ההר, ממול לחלון, נדלקו כמנורות, זהובים־ירוקים. ר' אברהם־שעיה

סיים תפילת שמונה-עשרה והתחיל מתיר מיד את התפילין. פעם אחת
שאלו חייקל מדוע אינו אומר התפילות של אחר שמונה-עשרה. השיב:
"עד כאן. אין לי כוח."

בשעת ארוחת-הבוקר הזכירו הרבי, שעליו ללכת אל העיירה ולבקר
את אביו. בעברו אגב דרכו ביער הירהר חייקל, שאף כי הרבי הזכיר
לו חובת כיבוד-אב, אין אביו הביב עליו משום שמסכיל הוא. חייקל
נשא עיניו אל העצים עתירי-העלון וביקש לנחש שמותיהם. בעת
שהתגורר בביתה של פריידה חרזביי היה יוצא לעתים קרובות עם
אביו לטיול מחוץ לעיירה. אביו היה מפשיל מסקפיו הכחולים-הכהים
על מצחה, ומראָה לו במקלו איזהו עץ-אלון, אַלמון, אָדר, עץ-אגוז. אבל
הרבי, אף כי יומם ולילה מתעמק הוא בסדר זרעים, אינו מסתכל באילן
שביער, בשיח שבדרך, בצמח שבשדה. הוא לומד הדינים הכרוכים
בצמחי ארץ-ישראל כפי שהוא לומד דיני הקרבת הקרבנות, לעת שיבוא
המשיח וייבנה בית-המקדש.

פרק ח

תקציר

וזהו מקור גילוי חלוקת דעות ביצירת, אחרי טאטו
נפירה, נשא אשה והיא קרחה. לאורג נשירה, גנו נשקח דמות
לשירה ע"י ר' צמח, ואח"כ נסד פאיווה. וואקוון פגת לה
גט, ואז שיו מואט ונחצר על הפרחים, ושתיו מידי מופס.
ואלשים ג"כ את ח"ק.

אורח נכנס לפנות ערב לחצר המזפתה, עמד והביט כה וכה. חייקל
הבחין בו מן האכסדרה והתפרץ כל עוד רוחו בו לחדר הרבי. "הוא
בא! וזה מבארביטול בא"י התלמיד נכון היה לסייע לרבו לטפס על
החלוק הנמוך ולהימלט ליער. "שב, ואל תזוז ממקומך!" פקד עליו

ר' אברהם־שעיה בהריפות, ואף הוא עצמו הוסיף לשכב על מיטתו כקדם. "לא היה בדעתי כלל לברוח", רטן חייקל וישב לשולחן על הגמרא.

וובה נכנס בהילוך מזורז, שרוי ברוממות־נפש של יום־טוב ומפום לנפשו ניגון. הוא העיף עין בשנאה בחייקל ונפנה בהכנעה אל הרב, שהתחיל יורד מעל מסכבו.

"אל יתרעם עלי, רבי, שאני מפריעו. הנני יהודי עני ואביון ומחזר על הפתחים", דיבר בשפל־רוח, אך עיניו שחקו בערמה, כשחקן־פורים היחיד, שהכל יודעים כי זקנו, זקן מרדכי הצדיק, מודבק לפניו. בתנועת־יד זריזה הוציא מתוך כיס הזהר גליון־נייר מקופל וחשיטו למחזה־אברהם. "בזה הכתב מעיד עלי אחד מרבני וילנה שהייתי לפנים בעל־בית מטובד, אלא שירדתי מנכסי ויהודים, רחמנים בני־רחמנים, חייבים להיטיב עמי. יקראנא, רבי." "אני מאמין למר גם בלי הכתב." אף־על־פי־כן הציץ מחזה־אברהם בתוך גליון־הנייר, כאילו היה סופר בו את האותיות. "אמת, במכתב נאמר שֶׁמֶר הוא מחוסר־לחם", והוא החזיר ליורד את הכתב.

"הרב ראה בפירוש שאיני מסקר. אף־על־פי־כן מצויים בואלקניק יהודים שאינם מאמינים, כי מהוסר־לחם אני. אין מאמין לי אפילו מודעי ומיחדעי הותיק מוילנה, ר' שלמה־מוטה המלמד, אביו של זה." הורה באצבע על חייקל. "תלמידו סיפר לו מן הסתם מי אני, וכיצד ירדתי לשפל המדרגה."

"כן, שמעתי. ומה אוכל לעשות למען מר?"

"מה יוכל לעשות למעני?" נצטווה לפתע האורח, כאילו ביקש לעקור את הבית מתוך דממת־הלילה שירדה עליו. "הרב לא יוכל לעשות למעני כלום, ואין אני תובע מכבודו כלום, איני רוצה אלא להכירו מקרוב. לפני שירדתי מנכסי דאגתי לתלמידו זה לבל יהיה לפרח־רחוב, שכרתי לו רבי, אותו ר' מנחם־מנדל המשמש עכשיו בואלקניק כראש־ישיבה. לכן רוצה אני להכיר גם את רבו החדש והגדול

יותר: אמת נכון: חייקלה, ששכרתי רבי בשבילך ואתה הרמת עמוד עלי משום שצירתיך להראות לי את ציציותיך? השמע, רבי? נער, המרים עמוד על יהודי זקן, לא יישאר בן-תורה, לעולם לא! עכשיו שותק הוא, מתראה כצדיק, אבל אני ידע כמה הוא רותח בקרבנו. למולו, נמצא הוא עכשיו בבית הרב, שאילמלא כן הייתי נפרע ממנו..."

"יישמר מר לנפשו! הוא עלול להרים עליו שוב עמוד. ואם אין עמוד כאן, עלול הוא לתפוס במנורת-הנפט הדולקת, התבדח ר' אברהם-שעיה כביכול. אבל מקולו נשתמעה התראה חמורה, לבל יהיו האורח לשלוח יד. בנער. וזכה מבארביטול עמד ולשתו נאלמה, וגם חייקל בוחה היה. הוא הבין לרמיזות הרב, שלא יניח לו לפגוע בו.

"סופו להרים עמוד גם על כבוד הרב. איני מתכוון דוקא לעמוד, אני מתכוון לומר, שיהא נוהג בהיפוך גמור. מכפי שהוא מלמדו, עוד גיסה וזכה להתריע בקול, אבל נתבלבל יותר ויותר. הוא לא פילל, כפי הנראה, שהרב לא יתפעל ביותר מאיומיו. רגע עוד פירפס סנטרו של ר' אברהם-שעיה ורעד. פתאום פרץ בצחוק עליו, כאילו לא היו הוא והאורח אלא מתחכמים עד עתה.

"ודאי שחייקל הוא שובב ועקשן. מה שלא אגיד לו, מגיד הוא את ההיפך. האם כבר סעד מר ערבית? מהלך רב הוא מן העיירה ועד הנה. ומר רעב בודאי." וזכה גברה מבוכתו והלכה, נימת-המתינות והפססות של בעל-הבית הכריעהו. אבל כיון שלא יכול להשתולל, לא ידע מה יעשה וכיצד ידבר. "אינני רעב", רטן. "אבל לכוס תה ג'אות", קרא בעל-הבית. "כוס תה? נחא", סרק וזכה באצבעותיו את זקנו הפרר. אופן דיבורו של ר' אברהם-שעיה אליו כאל אורח רם-מעלה עורר בו את החשק לנהוג בכבוד.

וזכה מבארביטול יסב רגעים אחדים לבדד בחדר-האכילה, שמנורת-חשמל תלויה בו מעל לשולחן, והיה בוחה אל מפת השולחן. ר' אברהם-שעיה נכנס ובידיו כוס תה וצלחת רקיקים. האורח לחש "שהפל", לגם לאט מכוס התה. ובפנים קדורות האזין לדברי הרב.

"על נערים כחייקל" אומרת הגמרא: "היזהרו בבני עניים שמהן תצא תורה". הוא מיוחס על התורה, לפי שהוא בן לאב ולאם עניים, לפיכך עלי לנהוג עמו ברפוא ולדקדק עמו יותר מאשר עם בן טובים, או עם ברךב. מחמת דלות מוצאו ועוד סיבות אחרות נחות הוא בעיני עצמו, אף כי אינו ניכר כנכנס מטבעו. לפיכך ייתכן שיתקומם דוקא על בעל טובתו. ירמיהו הנביא אומר: "עקוב הלב מפל ואנוש הוא, מי ידענו?" אבל בחזן כליות יראה ללב אדם. יש איפוא להמתין עד שירגיש חייקל את עצמו בטוח בלימוד התורה, אז יתפוגג בו בעל־ההעזה מעצמו. תורה שמלמדת לאדם כי הוא עפר ואפר, בו בזמן היא מחזקתו ומרר ממתו.

"והרב מאמין שלא יזנח תלמוד התורה" שאל האורת. "בנדאות איני יודע. אבל כיון שהנהגתו משתפרת מיום ליום, אין להעמיק חקר כל־כך ולשאול מה יהא בסופה כשאני לעצמי הנני בטוח, שאפילו יזנח את התורה, התורה לא תזנחנו". סחור־הטבק לא יכול לגרוע מבטו הנוקב, הכבד, מן הרב המדבר אליו בגילור־לב כדבר אל איש כערפ. אם יהודי כגון זה רואה ללבו של נער משולח מרחוב־האטליוזים, ישעה בלי ספק לא פחות מכן אל איש זקן ורצון. וזכה מבארביטול הוסיף וגמע בחפזון מן התה, רעץ באצבעותיו את הרקיקים הקשים וכסס אותם ברעבתנות כלאחר צום ארוך. מחסבר תיו של ר' אברהם־שעיה היטטו בו ברגע בארון־המטבח, שבו מאכלים צוננים שכורים: דברי־מאכל יש שם, אבל כיון שהאורת אמר קודם שאינו רעב, מוטב לא לבקש ממנו שיטול ידיו לסעודה, לבל יחשוב שנוהגים עמו כעם יורד.

"אל יבייש מר את הפירות," הורה ר' אברהם־שעיה בידד על התפור חים. "יברך על הפרי".

ראשו וכתפיו של מחזה־אברהם מושפלים היו אל השולחן וכמו נתמזגו בצללים. רק מצחו הגבוה המקומר הבהיק זהוב־צהבהב כנגד מנורת־החשמל. גם האורת אחוז היה בסבך חשכת הלילה. בסכין חתך

תפוח מקולף ולעס בפנינת פיר הסגור. מתוך כך נחשף פניו בעויות מסוגנות, כאילו מעקם היה בהן לעומת עצמו בראי.

"ומה דעתו על ראש-השיבה המקומי ר' צמח אטלס? מן הסתם שמע מה הלה עולל לך. כלום רשאי היה לרדת לחיי ולגזול ממני את בני?"
 "לא זו בלבד שלא היה רשאי, אלא מעשהו מעשה של שנות גדולה ביותר היה. איני יורד לשורש הנהגתו, אין זאת כי אם הוא, פשוט כמשמעה, פרא-אדם ומתוך פראותו מגיע הוא לידי אולת." ר' אברהם-שעיה הגיד את אשר עם לבו. אבל תוך כך היה שיקול-דעת עמו, שהוא מיטיב עם המנהל: בדברו בגנותו יותר שיצדיק את בעל-הבית מר-הנפש, יותר תהא שנאתו ניצונה והולכת.

"סבור הייתי, כשיראני בשבִּרְזִנִי יבקש ממני מחילה על שההריב עלי את עולמי. והנה דוקא חירפני אתמול יותר משהירפני בשעתו." וזבה תופף באצבע על כוס התה הריקה ועיניו נתלהטו. "ובכן, אם הנני אכזר ורוצח, כדבריו, איפרע ממנו מעכשיר על הכל. אלהצנו ואציקנו כדי כך, עד שייאלץ לברוח מפה."

ר' אברהם-שעיה האזין לו בעינים כושפלות ויד-שמאלו סמוכה היתה כנגד מצחו. הוא נכסף לתענוג שבשכיבה במיטה ובעיון במחלוקת שבין חנאים מן המשנה. המנהל ויהודה זה יתאמצו בדאי לכלות זה את זה, ובלבד שאיש מהם לא יותר ויכנע. ר' אברהם-שעיה חש שהפעם אינו יכול לומר: אין הוא מתערב במחלוקת, יהודי חלוש הוא, אין את נפשו להיבטל מתלמד התורה. הפעם חובה עליו להתערב, מחלוקת זו עלולה לצאת בחילול-השם גדול. מלבד זה מרחם הוא עכשיר יותר מקדם על המנהל. מן-ההכרח להצילו.

"אם חפצו של מר דוקא לעקור את ר' צמח אטלס מן העיירה, הצלח יצליח בכך, אלא את עצמו יסבור בכך כפל-כפלים," אמר ר' אברהם-שעיה לאחר שתיקה ארוכה.

"מפני מה אסבור את עצמי כפל-כפלים?" פקח זזבה זוג עינים שטופות סומק, שורידי הדם פקעו בהן.

"כל עוד לא השיג את מבוקשו, סבור הוא שהנקמה תשביענו. אבל הנקמה לא מידה של יהודים היא, וזו סופה לשברו כפל-כפלים".

דממת היער לוט-הלילה האפילה בעד החלון פנימה. אורה-מנורה הצהבהב וצללי חדר-האכילה העמיקו והטמירו לחש של ר' אברהם-שעיה. וזבה הסתכל בפחד נסתר ברבי הכחוש והירהר: הצדק עמו! אילו לפני שנים שלחתי גט לקונפראדה, לא היתה באה מארגנטינה לקחת עמה את הרצקה. ואילו באה, לא היה הרצקה נוסע מלא שנאה כל-כך אלי.

"במחלוקת שלא לשם שמים אין מנצח-אמת הנהנה מנצחונו", קם ר' אברהם-שעיה מגופן-כתפים ותקע כף בכף. "מכל מה ששמעתי על מר ושאני רואה עכשיו במו עיני, אין כל ספק בלבי שמר הוא בעל-יסורים. אבל גם ר' צמח אטלס הוא אדם אומלל, אומלל מחמת אפיו."

"עודנו משוגע כפי שהיה. כבר אמרתי לכבוד הרב שהוא גידפני אתמול אפילו בדברים בוטים יותר משגידפני בשעתו ברילנה, בעת שגזל ממני את בני", קם גם וזבה לאט על רגליו. "הוא גידף את מר משום שהוא חס אשם כלפיו", הסיב ר' אברהם-שעיה, לאה מן השיחה. "בענין זה, רבי, איני מסכים עמו, צדיק הוא בעיניו, ומה שלא אעשה - בעיניו אישאר חדל-אישים, בעל-עוולה", נופף וזבה מתוך יאוש בידו הכבדה ושם פניו אל הפתח. "אין ר' וזבה צריך לתת דעתו למחשבותיו, עליו לתת דעתו לעצמו ולשלל נפשו", אמר ר' אברהם-שעיה, שמח שאורחו מסתלק מעל פניו.

הם יצאו מן החדר אל האכסדרה ונתקלו בעב-החושך שמיזג לחשרת-דיו אהת את החצר ואת ההר המיער שממול. בעלטה כזאת אין להניח אדם לנפשו, הירהר ר' אברהם-שעיה וחש צריבת זיעה בראשו המגולה למחצה. מה שתו כל אלה עליו! הוא שימש קודם סניגורו של המנהל לפני רבה של ואלקניק, בנו וחתנו. כל הערב הזה נאלץ לשמש מליך-יושר לו לפני אדם קשה כברזל. כלום עוד יעכב יהודי קשה זה ללינת הלילה? אבל כעבור דקה כבר היה מכניס-האורחים אוזו בזרועו של

האורח ומשדלו, שבהושך מצרים זה יתעה בדרכו אל העיירה, ולכן עליו ללון בקייטנה.

"מה?" חזר ושאל וזבה בקול עמום. "הרי המנהל אומר עלי שהנני רשע־מרושע, אכזר, רוצח, וכבוד הרב רוצה להלינני בביתו?"
 "אין אדם יכול להעיד בעצמו שרשע הוא," צחק ר' אברהם־שעיה ופניו להטו מברשה באפלה על שהתמרמר רגע אחד בדאגתו שמא ייאלץ האורח ללון עמו בחדרו.

בעל־הבית המך עומד היה באמצע חדרו של ר' אברהם־שעיה, ראשו מופשל כלפי מרום הוא מאזין למחשבותיו שלו; כאל קולות נעלמים ממרחקים לוֹס־לילה. מעבר למנורת־השולחן הביט אליו הייקל ולא ידע היכן ישכב אביו של הרצקה. שתי מיטות בלבד היו בחדר. בעצם, מה טעם יישן פה? במה נשא חן בעיני הרבי? אבל וזבה כבארביטול לא דיבר אל הייקל ולא הביט אליה.

ר' אברהם־שעיה יצא אל חדר אחתו לקחת כל־מיטה וחזר עמוס בכר, שמיכה וסדינים. הוא הסתכל בתלמידו ושאלו בחומרה כפני מה עוד לא סילק את מצעיו מן המיטה. אל האורח דיבר בנועם, ביקש בכנו שלא יתרעם על שמשכבו אינו נוח ביותר. האורח שתק ועדיין עומד היה באמצע החדר אחור־פליאה, בזהה בעד החלון הפתוח אל האפלה. הייקל הציג לעצמו משכב על הספסל הארוך שליד השולחן, ואחרי־כן אבר להציע משכבו של וזבה מבארביטול. ר' אברהם־שעיה דחפו הצדה והציע את המשכב בעצמו. כיון שלא הורגל במלאכה כגון זו, בא לכלל עייפות. "הנני בעלת־בית רעה," צחק ואמר לאורח, שכבר הוא יכול לפשוט בגדיה אם צורך לו. לצאת החוצה יורה לו הייקל את הדרך.

וּבָה הוֹסִיף לִשְׁתּוֹק וַיֵּשֶׁב תַּחְתּוֹ עַל שֵׁפֶת הַמִּיטָה וַהֲבֵעַת פָּנָיו מֵעֵידָה בּוֹ שְׂכָאִילָר הוּא תוֹהָה אִם כָּל זֶה מִן הַמְצִיאוֹת, אוֹ שְׁחֹלָם הוּא.

ר' אַבְרָהָם־שֵׁעִיָּה, שֶׁהָיָה לוֹמֵד תָּמִיד עַל מִשְׁכָּבוֹ עַד לֵאחֶר חֲצוֹת וַנִּרְדָּם בְּדֶרֶךְ־כֻּלָּל בִּבְגָדִיָּה, הִתְפַּשֵּׁט עַכְשִׁיו הִתְכַּנֵּס תַּחַת הַשְּׂמִיכָה, כִּפִּי שֶׁהָיָה נוֹהֵג רַק בְּעֶרְב־שַׁבָּת וּבְיוֹם־טוֹב. חֵיִקֵּל הָבִין שֶׁאֵין הָרַבִּי רוֹצֵה לְהַפְרִיעַ לְאוֹרָה, וְשֶׁגַם עָלָיו לַעֲשׂוֹת כְּמוֹהוּ. אַחֲזוּ דוֹקָא עַכְשִׁיו בּוֹלְמוֹס שֶׁל הַתְּמִדָּה, וְהוּא הוֹסִיף לְהַתְנַעֲנֵעַ בְּאֵלֶם מַעַל לְגִמְרָא. "כָּבֵה אֶת הַמְּנוֹרָה וְעֹלָה עַל מִשְׁכָּבְךָ," גַּעַר בּוֹ ר' אַבְרָהָם־שֵׁעִיָּה.

חֵיִקֵּל נָפַח בַּמְּנוֹרַת־הַנֶּפֶט בַּמְּלֹא נְשִׁימָה וּבִכְעַס עֲצוּר. הוּא הִתְפַּשֵּׁט בַּחֲשֵׁכָה וַהֲשֵׁתַח עַל הַסֶּפֶסֶל הָצַר, הִקְשָׁה. אֵילוֹ הוֹגֵד לוֹ קוֹדֵם שֶׁיֵּהָא עָלָיו לִישׁוֹן בְּלֹא מִזְוֵן, הִיָּה פוֹרֵשׁ אֶל הָעִירָה. בַּעֲלֻבוֹנוֹ מִשּׁוֹם שֶׁאֵבִיו שֶׁל הָרִצְקָה שָׁמַע גַּעֲרַת הָרַבִּי, נִכּוֹן הָיָה אֵף בַּחֲצוֹת הַלַּיְלָה לְבִרוּחַ הָיַעֲרָה. הוּא הָרִים רֹאשׁוֹ מַעַל הַכֹּר וַעֲשָׂה אֲזוּנִיר כְּאַפְרֹכֶסֶת, בְּטוֹחַ שֶׁהֵן הָאוֹרָח הֵן הָרַבִּי אֵינָם יֹשְׁנִים. וּבָה מִבְּאֲרֵיטוֹל הִשְׁתַּעַל וּמִיִּצְמָץ מִצְמָץ רִכְיָךְ־רִירָנִי בְּשִׁפְמוֹ, כֹּאִילוֹ אֵין אֵף שֶׁן אַחַת בְּפִיו. כְּתוּם שִׁיעוּלוֹ נֶאֱנַח מִעוֹמֵק לְבוֹ וְהָיָה שׁוֹכֵב אֵיךְ־נָרַע. חֵיִקֵּל הִתְקַשָּׁה שַׁעַר אֲרוּכָה לְהִירְדָם. נִדְמָה הָיָה לוֹ שֶׁמַּחֲמַת שְׁתִּיקָתוֹ שֶׁל וּבָה נִתְעַבָּה הָאוֹרִי בַּהֲדָר עַד כִּדִּי מַחֲנֵק.

כָּל יוֹם, לַפְּנֹת בּוֹקֶר, הָיָה ר' אַבְרָהָם־שֵׁעִיָּה מִתְפַּלֵּל בְּקוֹל; הַפֶּעַם הִתְפַּלֵּל בְּלִבּוֹ, כִּדִּי שֶׁלֹּא לְהַעִיר אֶת הָאוֹרָח. כִּשְׁהִקֵּץ חֵיִקֵּל לֹא נִמְצָא מִחֻז־אֲבָרָהָם בַּהֲדָר, הוּא קִיצֵר בְּתַפִּילָתוֹ כִּדִּי לַפְּנֹת לְאוֹרָח אֶת טְלִיתוֹ וְתַפִּילָיו. וּבָה הִנִּיעַ לְאֵטוֹ אֶת שִׁפְתָיו, וּמִן הַסֶּתֶם הוֹסִיף לְגַלְגֵּל בַּהֲרָהוּרִיו הַלַּיְלִיִּים הַנִּסְתָּרִים. מִיד לֵאחֶר שְׁסִיִּים שְׁמוֹנֶה־עֶשְׂרֵה נִכְנָס מִחֻז־אֲבָרָהָם הַזְּמִינֵנוּ לְאוֹרוֹחַ־הַבּוֹקֶר.

הָאוֹרָח וּמִכְנִיס־הָאוֹרָח יֵשְׁבוּ בַּהֲדָר־הָאֲכִילָה זֶה מוֹל זֶה, אֲכָלוּ בִיצִים שְׁלוּקוֹת וְלֹא הָיוּ מְשִׁיחִים בְּסַעֲדָתָם. לֵאחֶר שֶׁשְׁתּוֹ תָּה וּבִירְכוּ עַל הַמִּזְוֵן מִלְמַל וּבָה וְאָמַר שֶׁהִגִּיעָה שַׁעֲתוֹ לְלַכְתָּ. ר' אַבְרָהָם־שֵׁעִיָּה יֵצֵא לְלוֹחֲתוֹ עַד מַעְבֵּר לְשַׁעַר הַמְּזֻפְתָּה, אֶל הַדֶּרֶךְ הַמּוֹלִיכָה אֶל הָעִירָה. הַיּוֹרֵד הָרִצְיָא מִתּוֹךְ כִּיס חֻזּוֹ חֲבִילַת שְׁטְרִי־כֶסֶף.

"אנסה לחזור ולנהוג ככל הבריות, אנסה לשוב ולהיות סוחר. בן איני רוצה לנגוע בכסף שקיבצתי על יד. יחלקנא אותה, רבי, בין העניים או בין הלומדים, יחלק כראות עיניו."

"למה עלי להיות גבאי או שמש של ר' וובה לחלוקת צדקה? צדקה צריך כל יהודי לחלק בעצמו," חייך ר' אברהם־שעיה.

היער שממול זורח היה ועטרה בראשו – השמש עמדה מעל לאמירי העצים עגולה, קורנת. עצי־האורן התנוצצו בריבוא־יריבואות מחטי־ס מרוסס־טל. אבל וובה מבארביטול עמד על עמדו קודר וקמוס־מצח, כאילו שכח אנה פניו מועדות. הוא החזיר את סטרי־הכסף לכיס־חזור ופניו נתקמטו יותר ויותר.

"נדר נדרתי ושבועה נשבעתי, שלא אסע מכאן עד שלא אעקור אותה צמח אטלס מן העירה."

"אני מתיר נדרך ומקבל עלי עבירת הפרת השבועה," הניח ר' אברהם־שעיה את ידו על לבו. "אין מר צריך גם לשכוח, שמחמת המחלוקת עלולה הישיבה להיחרב. מה שלא יהא טוען נגד מנהל הישיבה, אין צריכים ילדי ישראל שלומדים תורה להינזק בשל כך."

וובה נפנה הצדה והביט שעת ארוכה אל הדרך. משהחזיר ראשו, היו פניו לחות מדמעה.

"לא, רבי, לא אתנקם בילדי ישראל על שום שבני הרצקה אינו מניח תפילין. עם הכל השלמתי, אבל דבר אחד אין אני יכול להשלים עמו ולשכוח. איני יכול לשכוח כמה התחננתי בבית־הנתיבות של וילנה לפני בני שיקת עמו ספר־התילים קטן זה," הוציא וובה ממעילו המרופט ספר קטן שחור־לוחות והחזיקו על שתי כפותיו. "אמור כל יום פרק תהילים למעני, אביך, ולמען אמך שֶקטאה לאלוהים ולי, התחננתי לפניו. אבל הוא דחק מלפניו את ספר־התהילים, ואמו, שעמדה בסמוך, אמו צהלה וצחקת. זאת לא אֶכַּל לשכוח, עד יום מותי לא אשכח." וובה החזיר את ספר־התהילים לכיס מעילו, מחה בידו את הדמעות מעל פניו לתוך זקנו והוסיף לדבר, מעתה ביתר שלוה. "אינני יודע מפני מה צמח

אטלס זה יושב אבל וחפיר־ראש בבית־הכנסת הצונן. דומה הוא לגלגול מרדח. שמעתי שגם בישיבה מבקר הוא רק לעתים רחוקות. אבל בשעה שגידפני קם ממש לתחיה. אמונתך, צנח לעומתי, אמונתך בריבונר־של־עולם והקפדתך להניח כל יום תפילין אין נודעת להן שום חשיבות בעיני, ואתה לך־לך ומסור דברי בשמי לרב מן המזפתה, וגם הוא יהיה תמים־דעים עמך, צנח לעומתי. רואה אני, שבחודן של סכינים מתחדד הוא עם הכל, והוא־עצמו, לנאי ואתבדה, סופו להביא חורבן על ישיבתו. אבל אני, אין אני רוצה לסייע לו בכך. אשמע בקולו, רבי, ואימנע מכל מגע־ומשא עמו. איש עוד לא דיבר אלי ככבוד הרב ולא התנהג עמי כמוהו... יתן לי, רבי, ברכתו."

ר' אברהם־שעיה, סחרחורת אחותו: בערה מבקש המנהל להבעיר. אבל להרהר בכך לא היתה שהות בידו. הוא שקל והפך בדעתו, אם עליו לדבר עם היהודי על אשתו הבלתי־גרושה שבארגנטינה. אם יחריש עכסיה, תקטרג עליו השכינה לפני בורא־עולם, שלמען מנוחת נפשו התעלם מחטא אשת־איש.

"כפי שאני רואה, רבי, אין את נפשו לתת לי ברכה. כסבור הוא שאיני ראוי לכך," ניענע בעל־הבית היורד בראשו. "הנחתי שיִבְלֶכְנִי."
 "אינני צדיק, ואיני יודע לברך. אב הרחמן יברך את ר' וובה, אם ישמע בקולו." דמותו של ר' אברהם־שעיה נתמעטה, נתכורצה, קולו־נתנמך ונשתבר. "חכמינו אומרים: מצוה גוררת מצוה. ואם ימהל למנהל, יינכח לדעת שגם התרעומות האחרות אינן ראויות שבגללן יהא הגורם לעבירה חמורה שבת־ישראל נכשלת בה כל יום, כל שעה, כל רגע, כל זמן שאין הוא נותן לה ספר־כריתות. ואם יתירנה לפי דין התורה, לא תקומם עוד בנו עליו. בנו ייזכר שאביו שלחו בשעתו ל'חדר, ואולי יחזור ויניח תפילין. ילך לחיים ולשלום, סומך־הנופלים יהיה בעזרו."

ר' אברהם־שעיה לחץ את ידו ונחפו לשוב לחדר. על־כרחו, שלא לפי טבעו, הרפה כל־כך בדברים ובברכות.

יוסף הורשאי לובש היה טוב, כלפני נישואיו, את מעילו הקל בעל צוארון-הקטיפה הזקוף. פניו היו רעות וטופות חרון, וטבעות כהר לות הקיפו את עיניו. הוא ישב בחדרו של מחזה-אברהם, השמש זרחה פנימה, אבל ידיו הדקות וסנטרו הצר רעדו מקור, כאילו ניצב בחץ בקרית-חורף. יוסף סיפר שהמנהל הוציא לו שם של רמאי, משום שלא נשא את המבשלת של הישיבה. והרי ר' צמח זה עצמו ביטל שידוך, אף-על-פי שחתם על "תנאים" גם עם אשתו אינו חי בשלום. היא יושבת בלומז'ה, והוא בואלקניק. הכיצד מתיר הוא לעצמו להטיף לאהרים? בפרט שהוא, יוסף, לא חתם על "תנאים" עם המבשלת ולא הבטיח לה כלום. ובכן, היתן לו מחזה-אברהם מכתב אל רעד הישיבות, למען ישגר אותו כמשולח לחץ-לארץ?

מאמין באמונה שלמה, שהוא חי בעולם הזה בחסדי הבורא, כדי שיהא לומד תורה לשמה, ושמשום כך עליו לשמור על בריאותו ומנוחתו, טיפח ר' אברהם-שעיה מקוסוב בקרבו בוח היכולת להרחיק מעליו ענינים הגורמים לו עגמת-נפש. כמה שלא שמע על חיי-המשפחה המעורערים של המנהל, לא רצה לדעת פרטים נוספים על כך, כדי למנוע מעצמו יסורים. אבל פתאום נחפץ לבו על המנהל. בערב יום-אתמול ישב ר' אברהם-שעיה עד חצות והאזין, קצה אפו חיוור ושפתיו יבשות, לסיפור של חייקל על שיע מליפניסוק. הוא הבין, כי ר' מנחם-מנדל לא בא אליו לשאול בעצתו ולבקש עזרתו, משום שר' מנחם-מנדל ידע מן הנסיון שהוא, הקייטן היורש במזפתה, יעמוד ממילא לימינו של ר' צמח אטלס. מחזה-אברהם דן את עצמו לכף-חובה. הוא עצמו אינו עושה כלום למען הישיבה, ואף אינו מניח להרחיק את המנהל העומד מן הצד בעת שבית-מדרשו הולך ונחרב.

"מדוע ביטל ר' צמח אטלס את השידוך הראשון, ומדוע אין זוגתו היה עמו?" שאל מחזה-אברהם.

חתנו של גדליה זונדאק קפץ קפיצה והשיב בחימה שפוכה: בעל-המוסר ר' צמח אטלס הוא בעל-תכלית יותר ממנו, יוסף איש-נרשה. בעל-המוסר גילה בעוד מועד, שהמחותן לא ימסור לו את הנדוניא, קם ונשא אשה עשירה וחפשית בדעות. לכתחילה הלך בדרכיה, עד שתקפה עליו תשוקתו לשוב ולרדות בתלמידים; ונטש את אשתו. "אני לא נטשתי את אשתי החדשים אחדים לאחר הנישואין. האם יתן לי אגרת-המלצה?" אבל לפי הברק החד בעיניו של מחזה-אברהם הבין יוסף שעד לא הספיע עליה לפיכך התחיל לדבר בקול רווי דמעות: החותן עס-הארץ מצווה אליו, שאם אינו יכול להיות לכלי-קודש, עליו להיות לחנוני. "ריבת-רשל-עולם, הרי רוצה כקין אינני, כלום גדול עונו מנשוא? ואם לא נשאתי את המבשלת, אין לתת בי אמוץ?"

"אינני מבין במה עבודת משולח מכובדת מעבודת חנוני. משולח נמצא רק לעתים רחוקות בבית; והרי ר' יוסף עתה זה נשא אשה," דיבר ר' אברהם-שעיה ברוך. כדי שלא להגביר רוגזו של האברך. "ליום-טוב חוזר המשולח הביתה. כך נהג חתנו הצעיר של השוחט המקומי, שאף הוא משולח מטעם ישיבה גדולה," השיב יוסף וטילטל בעצבנות ברכיו הדקות המהודדות במכנסיהן הצרים.

"אין הוא צריך לחקות שום אדם. כל אדם צריך ללכת בדרכו שלו, אבל התורה היא שצריכה להיות מורה-הדרך," אמר ר' אברהם-שעיה ופנה לשכב על מיטתו. מעכשיו דיבר בקול נמרץ צונן ובכיוצן גבוה: איך ענין ההכנסות וההוצאות של מיר, קלצק וראדין נהיר לו כלל. הרי לא ישתסה ופתאום יתערב בעניני-ממון ויכתוב מכתבים ויבקש שיש-פרו אדם חדש. בכלל, זוהי פרנסה קשה ולא פרנסה מכובדת, אם אין אדם עוסק בה אך ורק לשם שמים. משולחים יש הרבה, וכולם נוסעים לאותם מקומות ומתהרים ביניהם. לא אחת מגיעים הדברים לידי חילול-השם. מלבד זה, צריך אדם להיות מומחה לאיסוף כסף. ביישן, או צנוע מד, או רגזן, לא יפעל הרבה. די לו בכשלקן אחד, המוסד ששיגרז מיד

יפטרנהו. למעשה, לא תימצא ממילא שום ישיבה שתיאות לשגר משלה בלתי־מנוסה; ולהלכה, אין אברך צריך כלל לבקש לו פרנסה המפרידה בינו ובין אשתו.

חתנו של גדליה זונדאק הבין זאת במקצת מעצמו: ואפילו שכן ישכרהו כמשולה, כלום מובטח לו שישגרוהו לאמשרדם או ללונדון, כפי שמשגרים את חתנו של השוחט? עלולים אף לשגררו לפשוט יד בעיירות הדלות של ליטא. גם חתנו של השוחט אינו מלקק דבש. כמה שלא יהא ערום ומסוגל להעמיד פנים של פגר, - תירוק בפניו, והוא יאמר כי גשם יורד - נתעכב בכל־זאת בשל סכסוך בינו ובין הישיבה שלו ימים רבים לאחר הפסח בואלקניק, תשקפה לו סכנה שלא יסע כלל. "משמע, עורבא פרח, משמע, מסתבר שעלי להיות לתגר־שוקים, לחנוני, ממש כפי שחותני תובע ממני," עינה האורח פניו בעויה של בכי. "כבר אמרתי לך יוסף, כשאני לעצמי אני רואה במה עבודת חנוני גרועה מעבודת משמש של הקהל," ירד מחזה־אברהם מן המיטה להיפרד מן האורח ולברכו בכתובה ובחתימה טובה.

כל זמן שנמשכה אותה שיחה פרטית בחדרו של הרבי, נאלץ חייקל לשוטט בחצר. סוף־כל־סוף הסתלק חתנו של גדליה זונדאק, וחייקל הביט אחריו בלעג: בבחרותו היה יוסף הנרשאי הולך הלוך וטפוף ומחכך לסתותיו בצוארון־הקטיפה שלו; עכשיו, בהילוכו, כתפיו מגר בנות, ומשתעל שיעול זעוף טורד.

בשלוש אחר הצהרים הופיע עוד אורח בחצר המזפתה, יואל מאוודה. חייקל הבחין בו מן המרפסת והכריז בקרבו: "המח המיושב" בא! בראשית הקיץ גילגלו בישיבת ואלקניק בשקלא־וטריא, לברר מפני מה אסף מחזה־אברהם את חייקל אליו. השיב האוודאי על כך: "פשוט בתכלית הפשטות, ר' אברהם־שעיה מקוסוב צריך למשמש, לנער שיישן עמו בחדר אחד וישא אחריו מגבתו אל הנהר." העילוי מליפנישוק השמיע אז אפילו דברים חריפים יותר, שתהיה כונתו של מחזה־אברהם מה שתהיה, ויהיה רבו של הוילנאי מי שיהיה, ממילא הוילנאי הוא

עם־הארץ גמור. אין הוא ידע אפילו חמש מאות דף גמרא בעל־פה. לפיכך, כיון שזיילול' אז בכבודו של הוילנאי, קרא לו עכשיו יואל האוודאי ר' חייקל וביקש ממנו בכל מיני בקשות שישאל את רבו, אם הוא יכול לסור אליו בענין סוד כמוס. וכשישב סוף־סוף יואל בחדרו של מחזה־אברהם, עדיין מקמט היה שעה ארוכה את מצחו, כלפי מעלה וכלפי מטה, כבשעה שהוא שוקל בדעתו אם לתת או לא לתת הלואה לחבר, עד שלבסוף אזור עז לספר את הסוד הכמוס:

בביקורו הראשון במזפתה, אחר ל"ג בעומר, שאלו ר' אברהם־שעיה בעקיפין מפני מה אינו נרשא אשה. לכן בא עכשיו, בחצי אלול, ובפיו תשובה על אותה קרשיה: הוא עומד לשאת את בת ואלקניק, את המבשלת של הישיבה. עוד לא נודע הדבר לאיש בעיירה, ולכשיינדע לבסוף, יתפלאו הכל. אפילו הכלה ואמה מיאנו להאמין לדבריה, לפי שקודם התנסו נסיון מר בבן־תורה אחר. כיון שאמה של המדוברת היא אלמנה עניה, אין מזונות ונדוניה באים כלל בחשבון. גם ענין היחוס אינו בכלל חשבון. אף־על־פי־כן, לאחר שיקול־דעת במסך הדשים אחדים, בא לכלל מסקנה שיפה הבחירה.

"זהי מי שמעותדת היתה להיות כלתו של הנרשאי?" שאל ר' אברהם־שעיה. "הצעירה בשתי האהיות מעותדת היתה להינשא לנרשאי, וכלתו היא הבכירה. לא הייתי נושא את הצעירה לפני הבכירה." השיב יואל האוודאי והסתומם מנין הכל ידע למחזה־אברהם. ואילו מחזה־אברהם השתומם על ענין אחר: כפי ששמע, לא נשא האוודאי עד היום אשה מחשש שמא ירומה. מדוע נושא הוא איפוא פתאום בתה של אלמנה עניה, ואף לא מיוחסת? "לפי דעתי, צריך בך־תורה דוקא לחשוב על מעמד, לפי שהוא עצמו איננו מפרנס, והמוצא חשוב כמעט פקדן גופא."

ודאי, השיב הרןק הזקן, גם הוא מחשיב כסף ויחוס, ובלבד שיהא בטוח שלא ירומה. אבל על־פי רוב נמצא הנושא אשה מרומה. הנה יוסף הנרשאי, במקום לשאת את בתה הצעירה של המבשלת נשא את

בתו של הנגיד גדליה זונדאק - ונכשל כשלון מחריד. אפילו המנהל ר' צמח נאלץ לבטל שידוך. וכמה שלא נזהר, נאלץ אף הוא, יואל, פעם אחת לבטל תנאים.

"מה מתרחש כאן!" נשתלהבו פניו של ר' אברהם־שעיה מכעס ומבושה. "בני־תורה, המדברים תמיד על מסירת־הנפש למען ריבון העולם, וגם למען חבר, אינם מבינים כמה גורמים הם חילול־השב ושפיכת־דמים בנטשם כלה? יוסף הנרשאי ביטל שידוך, המנהל ר' צמח ביטל שידוך, ואף הוא, ר' יואל, ביטל שידוך?"

הכלה היתה חרשת במקצת, הצטדק יואל. אבל מדוע לא הבחין בכך קודם? סיבת הדבר, שהוא עצמו אינו מיטיב לשמר מרחוק. לפיכך עבר זמן עד שהשגיח שהכלה היא בעלת־מום... גם אי־אפשר ללמוד מיוסף הנרשאי על המנהל ר' צמח. לא דמי להודי! סברה, שרק לאחר התנאים נתגלה למנהל שאין המחזות עתיד למלא הבטחת הנדוניה והמזונות, ושהוא סתם אדם קשה. בשידוך השני הצליח המנהל אף פחות מכך, אף־על־פי שהיא בת־עשירים ומצוינת בעוד מעלות... וכך, לא־ט־לאט, חזר יואל אל ראשית דבריו, כאמור בגמרא: מענין לענין באותו ענין: הוא אוכל בתמחור. זה שנה כמעט. לכן יודע הוא שהמדובר רת היא יונה תמה וקצת נחותה בעיני עצמה, מחמת שאחותה הצעירה נתברכה בבעלנים מרובים ממנה. אבל מה ששייך לה, העובדה שכלתו אינה נרשאת חן בעיני בחורי ואלקניק - עובדה זו היא לגביו מעלה, ולא חסרון. קצת כסף חסך לא־ט־לאט, היא איננה בזבזנית, כפי הנראה. לכן יסע לאחר החתונה, אם ירצה השם, עם זוגתו שתחיה ללמוד בכולל. אם לא יוכל לנסוע אל כולל, יפתח בואלקניק חנות קטנה ויהיה לחנוני.

אדמונית רעננה פרוחה בלהיוו של ר' אברהם־שעיה, פינות פיו חייכו, עיניו אורו. אילמלא התבייש לגלות רגשותיו, היה מנסק ליואל בראשו על שום שהוא איש תם וישר. הוא ליווה את החתן עד מעבר לשער המזפתה ולחץ את ידו.

"אם יתחתך אברהם תנאים לפני שאחזור לוילנה, אברא לשמחה."
 בחזירתו לעיירת היה האוודאי פוסע כדרכו פסיעות מדודות, מויע
 במגבעת הקשה ובמקטורן הפוי־הכנפות שכתפיו מרופדות בצמר־גפן.
 הוא קימט את מצחו, וצווארו התנפח מהמת המאמץ. מדוע הזמין מחזה־
 אברהם את עצמו לתנאים? תרתי משמע! פצה יואל רינה: מחזה־
 אברהם רוצה לבוא אל התנאים הן כדי לחלוק כבוד לי, לחתך, והן כדי
 לראות אם היטבתי לבהור.

כשמגיעים הדברים לידי שידוך, מעטים הם בניה־התורה הנזהרים מלגרום
 בושת־פנים לבתי־ישראל, הירחר ר' אברהם־שעיה לאחר שהלך יואל
 האוודאי. הוא לא למד עוד באותו ערב ביחידות, ואף לא עם תלמידו.
 הקדים לעלות על משכבו, אך שנתו נודדה. כוחו לסלק מלפניו מחשבה,
 הגורמת לו עגמת־נפש, לא עמד לו הפעם. ביקורם של שני האברכים,
 והמחשבה על שיבתו הקרובה לוילנה לראש־השנה, אילצוהו להרהר
 בטרדות חייו בביתו. במזפתה לא ידעה אלא אהותו מפני מה מיום ליום
 עצבותו גוברת והוא שוקע יותר ויותר במחשבות. אבל אפילו עם
 אהותו לא דיבר ר' אברהם־שעיה על כך.

כיון שחש בלבו מנערותו הרופאים לא האמינו שיישאר בחיים,
 ראתה המשפחה כל יום מימיו כמין נס. משבגר התחילו מיד הוריו
 הרבניים לבקש שידוך מתאים לו. נוסף על ליקור־לבו, היה המתמיד
 מקסוב גם ירא־שמים בלתי־שכיח, מספרים לא נגעו מעולם בזקנו
 הצהבוני. אברך כזה קשה תמיד להשיא. בפרט שהמשפחה ביקשה
 בשבילו כלה פרנסנית, כדי שיוכל לשבת על התורה. הכלה שנמצאה
 היתה אמנם הנזנית אשת־חיל, יראת־שמים, טובת־מזג בטבעה, נאמנה.

אבל מיד לאחר התנאים ראתה המשפחה, כי מיקח טעות הוא. הכלה גדולה מן החתן בן-העשרים לא בשנים אחדות בלבד, כפי שנאמר קודם; מנין שנותיה כמעט כפול משנותיו. גם המוצא פשוט למד, והמחותן אין ידו משגת לפרוע אפילו שליש מן הנדוניה המבטחת. משפחת החתן דרשה ממנו שיחזיר את התנאים. אבל הוא הלם באגרופו על השולחן והכריז שלא יבייש בתי-ישראל. אם אמנם היא גדולה כל-כך ממנו בשנים, תהיה בושת-פניה גדולה עוד יותר. והם באו בברית הנישואים.

למחרת החופה חבשה יהודית לראשה קפלט גדול כבד והתחילה לקרוא לבעלה "זקני". היא טרחה ועמלה בחנות, והיתה חרדה בלי הרף לבריאותו. מעולם לא עלתה בדעתה לשאול מפני מה נגזר עליה להתענות ולהיות מוכרת-בדים עניה, בעת ששייכות גדולות רוצות שבעלה יעמוד בראשן. אפילו כשהיה ביום-השוק נכנס לחנות לסייע בידיה, היתה מצווה אותו לחזור לבית-המדרש. רצתה יהודית שיהא יושב על התורה, והיא תשמשנה במקום לשמחה במוניטין שירצאים לה. היתה מתרעמת על מקורביו, כאילו פרסומו מרחיקו מעליה. אמר פעמים אורח מכובד: "רבנית, לפחות יודעת את שר אברהם-שעיה הוא גאון-עולם?" היתה יהודית מזדרזת למחות את חיוך-הנחת מעל שפ-תיה והיתה משיבה: "הננר בני-אדם פשוטים עניים, יבורך השם על כך, ובלבד שזקני בקר-הבריאות." אבל כשהיתה אחת הקונות מתירה לשונה ואומרת: "שמעתי אומרים שיש לך בעל למד, כלי יקר," היתה יהודית מצטווחת: "שנאות עלי נשים, וביחוד אשה הנפנית. באת לקנות בד לשמלה? קני את הבד, ולכי לך לשלום."

ר' אברהם-שעיה השלים קמעה-קמעה עם מזגה הגס במקצת והרעשני של אשתו. אבל בשום פנים לא יכול להתרגל אל התנהגותה כלפי הבריות. מחזה-אברהם לא היה להוט אחר אורחים, אף-על-פירכך היה מקבלם בסבר פנים יפות. במקרים מסוימים חש אפילה שהובה עליו להתערב, לערץ עצה או לפסוק דין. אבל הרבנית היתה מרחיקה אורחים

ממנה ואם תקיף היה ברצונו לקבל פני אורח, היתה לאחר סיום הביקור טורקת את הדלת, עד שהיה ר' אברהם־שעיה מזדעזע. "הרי האיש סבור שקצרה רוחך להיפטר ממנו. אל תוסיפי לעשות כן." בא הסיטונאי, סוחר־הבדים, ודיבר ברכות, בעדינות: אין הוא יכול לחכות עוד, עליו לשלם מסים והצרור נקוב. הוא ידע, שלרבנית בעל צדיק, ושהיא תשלם... בעלה־החוב לא יכול עוד לסיים דבריה, כי יהודית נתנה עליו בקולה: "מי זה שואל אותו אם בעלי צדיק, או לא? גלך מפה, גלך לו!" ור' אברהם־שעיה הפציר בה: "מה את מפחדת? מה את מרעישת עולמות כשאומר עלי יהודי שאני צדיק? יאמרו להם כא־נת־נפשם! הרי אין באמירה משום עין־הרע."

כנגד זה לא היתה יהודית משה מאורח לשבת, תלמיד־הכס. היתה מעוררת אותו בלי הרף לאכול, לא להתבייש ולאכול. תוך כך היתה מקרקשת בצלחות, מקישה בעקבים ושואלת בלי הרף את האורח אילו מאכלים הביבים עליו, כיצד זוגתו הרבנית מבשלת, ואם יש לו נחת מילדיו. ר' אברהם־שעיה, פניו כמש לוחטות היו מעגמת־נפש, ולאחר לכת האורח היה מוכיחה על פניה: הרי נקל היה לה לראות שהמזחזחן הוא יהודי עדין וחלש. אולי ליקי־קיבה לה, והוא צריך להימנע מאכילה גסה. אלא שכיון שהיא מפצירה בו, אין הלה רוצה לבייש את בעלת־הבית ואוכל למעלה־מכוחו. כיוצא בזה, אין לשאול את האורח שאלות מרובות מדי על אשתו וילדיו. הרי ייתכן, שאין לו נחת מילדיו. אבל כשבעלת־הבית חתרת ושואלת אותו, ושוב הוזרת ושואלת, נאלץ הוא לומר דבר־שקר, או עלול אפילו לפרוץ בבכי. לנהוג בזה־רות ובשיקול־דעת עד כדי כך לא ידעה יהודית, וגם לא היתה לה סבלנות לכך. השיבה לבעלה, שאם הוא מתבייש בה, אל יוסיף להזמין אורחים לשבת. כשחזר פעם אחרת על בקשתו, שתהא נזהגת בעדינות עם האורחים, אפילו התפרצה יהודית: היא ידעת שמשפחתו לא רצתה בקיום השידוך, ושהוא נשא אותה מתוך רחמנות.

למען ינח פרקזמן ארוך יותר מסרחה של אשת-חיל רעשנית זו, היתה אחותו הדסה יושבת עמו בקייסנה עד ערב ראש-השנה. אבל ככל שקרבר ימיו לחזור הביתה, היה ר' אברהם-שעיה מרבה להיאנה ואומר בלבו: די, אל לו להתחרט על שבימי-בחרותו סירב לקבל עליו את חטא ביושה של בתי-ישראל. לפי דרכה יהודית צדקנית היא, חגם שקשה, קשה לו מאוד, וככלות הכל אינו רוחש לה חיבה יתירה... לכן היה-מתחלחל כל-אימת ששמע על בן-תורה שביטל שידוך. מנסיונו שלו ידע מפני מה שכח מקרה זה בקרב לומדים. הרי הם משתדכים על-ידי שדכנים, ואין החתן והכלה רואים זה את זה אלא פעמים ספורות לפני התנאים. לכן רק לאחר-מכן מתברר שהכלה אינה מתאימה, או שהמעמד אינו מבוסס. אבל מה שהוא בבחינת הסבר לגבי סתם בחור אינו תירוץ לגבי בעל-מוסר. ר' צמח אטלס איש-ממון הוא? ר' צמח אטלס מבטל שידוך מהשש שמא הנדוניה לא תיפרע לו?

ר' אברהם-שעיה עצמו לא שמע שהוא נאנה בקול. חייקל גיעור משנתו הקלה, ומפיו נתמלטה השאלה: "מה לו, לרבי?" שלא במעמדה, ובמחשבתו, קרא תמיד למחזה-אברהם "רבן", אבל לא פנים אל פנים. לבו אמר לו שלא ניהא למחזה-אברהם לשמוע מלה זו אפילו מפיו, שתלמידו הוא. "לא-כלום. יצר-הרע מאיים עלי שאם אירדם, עלול אני להחמיץ בסנתי את זמן קריאת-שמע", הצטחק ר' אברהם-שעיה חרש וסיפר מעשה בבעל-בית שבא אל הרב בשאלה: מה לעשות? שנתו נודדת כל הלילה מהשש שמא יהמיץ את זמן קריאת-שמע. השיב לו הרב, שיצר-הרע הוא המדיד שנתו בלילה, כדי שיירדם לפנות בוקר ויאחר באמת לקום אל התפילה. זו קריאת-שמע של יצר-הרע! והרב גזר על אותו יהודי שיחדל בכלל לקרוא שמע עד שלא יחדל מלחשוש. מוסר-ההשכל של מעשה זה הוא, שבעניני-שמים ממש כבענינים אר-ציים יש לחיות לפי הוקים קבועים. אם אדם מוסר נפשו לטובת חברו בדרך ההפרזה ובמקרים שבהם מסירת-נפש אינה הובה, ייתכן שייחפך לאכזר דוקא במקרים שבהם יש לגלות חסד ורחמים.

מחזה־אברהם נשתתק, ובמחשבותיו חזר אל המנהל ר' צמח, שביטל
 סידוך בשל ממון. גם חייקל לא יכול עוד להירדם והירהר לו, שכל
 מעשה שהרבי מספר הריהו מעשה שמוסר־השכל בו. משום כך עצבות
 גדולה קופצת עליו. מחזה־אברהם שכוב היה במיטתו אפרקדן. זקנה,
 שביום צבהוני־זהב הרא, התנוצץ ברשת קרני־הירח הצוננות בגוני
 אפור וְכסף, פְּשִׁיפְתָּיו של עַץ־ליבנה. הרוח שפכה פנימה, בעד החלון
 הפתוח, חֲפְנֵי עֵלִים נובלים, רוויים ריח־סתיו לח. חייקל שאף אל קרבו
 את הרוח החריפה, הרעננה, והשתוקק שיהא החדד מתמלא על־עול של
 עֵלִים הֶקֶג וְהָג סביב־סביב. אבל הוא חשש שמא יצטנן הרבי. לכן ירד
 מן המיטה וסגר את החלון. חזר ושכב, ומיצעו דיבר אל הרבי.

"מומן שהקייטנים עקרו מן העיירה וצריפ־הקִס שוממים, נדמה לי
 כל לילה שהיער עומד יחידי בחוץ, שרר בעצבות, ואינו מוצא לו
 מוח." ר' אברהם־שעיה האזין ושעה ארוכה החריש, עד שהשיב ובת־
 צחוק בקולו: "הרי אתה בעל־דמיון אף יותר מכפי שחשבתי. לעתים
 קרובות מכריז אתה מיני דברים מופלגים ממש כאחיני ברלה. אף־על־
 פִי־כן נעשית מיושב ומהוקצע יותר."

השמים נתקשרו בעבים אפורים, האפיל החדר. לאחר שעה קלה
 נסתלקו העננים, ובאור הירח המלא שעלה ברקיע ראה חייקל את עצי
 ההר שממול. דומים היו בעיניו לענקים שכפיהם נשואות אל השמים.
 במהרה נתחדש מִירֹץ העננים, תנועה דוממת, הולכות ובאות דמיות
 מימיות שראשים גדולים משונים להן. הן משוטטות מקצה העולם ועד
 קצהו ומביאות ידיעות־סתרים לְיוֹשֵׁב על כסא מלכותו במרוֹמ־מְרוֹמִים.
 "כפי שסיפרת, חייקל, אמש, מכחִישִׁים הן אנשי ואלקניק והן אנשי
 דקסנה, שהם הם אשר הפיצו את השמועה על הליפנישקאי. והשכל
 מחייב, שבעל־בתים בעיירה לא יעלילו עלי־לִת־שוא על עילוי תמים.
 גם יהודי הכפר לא היו מוציאים לעז זה עַל־בַּחור הבא ללמדם תורה.
 מצד אחר, אין ספק שמישהו עשה כן, ובמזיד. אולי שמעת מיהו
 דחשוד?"

"בחזירתי מן הביקור אצל אבא נכנסתי לישיבה. ושם שמעתי, שהכל חושדים בראש הספריה. הוא בך תורה שנתפקר, והוא שפיתה את התלמידים הישנים בהכנסת האורחים לקרוא בספרים." -

"מהר לאחר השיעור עליך ללכת אל העיירה ולברר מה מתרחש שם," אמר ר' אברהם-שעיה וטפח על הכר לשטחו, שאולי עלידי כך יקל לו להירדם. "כיון שיש בואלקניק כח הפרעל נגד הישיבה, חושש אני שהפרשה עוד לא נסתיימה."

חייקל התחיל צוחק ומדבר בערנות כבעיצומו של יום: יואל, הבחור מאזודה, מכונה בכינוי "המוח המיושב". יוסף איש-נרשה לן ממו בחורף של אשתקד זהוב וחצי הזהוב, ועד עתה לא פרע לו את החוב. טרען יואל שיוסף נטל לכתחילה על-מנת שלא לפרוע, ממש כפי שלכתחילה לא התכוון לשאת את המבשלת לייצ'ה בתה של גיטל המחוססת... התלמיד הוסיף לפטפט, אבל הרבי לא השיב כלום, כאילו כבר נרדם. בפינת מחור עדיין ריפרפה מחשבה, שאין להעמיד את יוסף הנרשאי בנסיון ולהפקיד ביד ממונם של זרים, ביחוד ממון הנתרם לישיבה. איש תם וישר הוא יואל מאזודה. ומבעד לשמורותיו המתדבקות של ר' אברהם-שעיה הסתננה בת-צחוק סימן שעדיין אור זרוע מאחריהן, בדומה לתכלת-השמים שזפה היא ועמוקה מעבר לעבים הפרושים מעליה.

פיר

תקציר

לאחר שהתקבלו קיטצה לקרוא ספרי ח'כונ'ה, החליט ר' צמח
לשלוף את הספרים, ולדפי הספרים וצ'יג לזקור את העיניו
מ/ העיירה.

משלחת מן העיירה, הרב ר' מרדכיאהרן ספירא, ראש-הישיבה ר'
מנחם-מנדל סגל, החייט ר' ישראל ואלציק בלוק, יסבו לשולחן באמצע
הצר המזפתה. הייכל השקיף מבעד לחלון. והבין שהרבי נסער מאוד,
אם הניח את האורחים היושבים לשולחן והוא עצמו מפסיע כה וכה
בהצר.

מחזה־אברהם מפסיע היה כה וכה, ידיו שלובות על חזהו וראשו מופשל לאחור, כאילו השתוקק שטיפין צוננות ישרו מן השמים המער ננים ויצננו את מחשבותיו המלוהטות. בעצם, פטור היה משיקול־דעת. האורחים סיפרו לו, שכמעט כל העיירה עומדת לימין בני־הנעורים שאינם מניחים לבחורי־הישיבה להיכנס לבית־המדרש. לא תיתכן אלא דרך אחת. אף־על־פי־כן ביקש להירגע במקצת ולהשהות שעה קלה את הַתשובה, כדי שלא יחשבו היהודים שחרץ משפטו בחפזו, בסעת רתחה. מלבד זה, ביקש להבין כיצד בא המנהל לכלל רעיון כזה, לכלל מעשה כזה. אבל הענין לא נתחוויר לו, ובמקום להירגע נסער יותר ויותר. פתאום קרב בצעדים חפוזים אל שולחן האורחים וקרא אליהם: "גרשהו! זו עצתי, חזה פסק־דיני הודיעו לו ששוב אינו מנהל הישיבה ועליו לעקור מיד מן העיירה." מחזה־אברהם בפנה אל החייט ר' ישראל. "ויגיד לו ר' ישראל ששוב אינו יכול לדור עמו בביתו. יקצוב לו יום לארוז הפציו ולהסתלק."

הרב הזדרז להביע הסכמתו לפסק־הדין. אבל אין הוא יודע, אמר, אם פסק־הדין לא יחולל מהלוקת הריפה שבעתים. עדיין יש בעלי־בתים התובכים במנהל. אולי מוטב לנסות דבר אליו ולשדלו שיעקור לטובתו מן השיי"ה? חוץ מזה, אין בטחון כלל ששדי הביבליותיקה יניחו לבחר רי־הישיבה להיכנס לבית־המדרש אף אם ישולח המנהל. הם דורשים שיקנו להם ספרים אחרים במקום הנשרפים. ר' אברהם־שעיה הסמיק, כדרכו, כל־אימת שהיה שומע דברי אדם שפיו ולבו אינם שרים. הרי הרב דיבר ראשון סרה במנהל עוד בראשית הקיץ. לפחות לא היה מתראק עכשיו כבעל־רהמים.

"הקהילה חייבת באמת לקנות להם ספרים אחרים," השיב מחזה־אברהם. "בימינו אין להילחם בדרכים כאלה באפיקורסים ובאפיקורסות, לפי שעל־ידי כך מגבירים את השנאה והעקשנות של החפשים. לפיכך, אם ייקנו הספרים ומבעיר־הבערה יסולק מן העיירה, יניחו בחורי־הביבליותיקה לבני־התורה."

ר' מנחם־מנדל והחייט ר' ישראל ישבו אבלים, ברי היה להם כי מחזה־אברהם מבקש להציל את הישיבה. אבל מי ימלאנו לבו לסלק את מיסד הישיבה? גם איש־המורה אֶלְצִיק בלך לא שמח בפסק־הדין, אף כי המנהל נהג שלא כראוי, לא כראוי כלל. "הכל אומרים שגייסי ר' הירשה גורדון שותף היה למעשה השריפה, והוא לא יניח לקנות ספרים חדשים," אמר אלציק בלך. "דעת־הקהל נגדו, ואין לשאול את פיו," פסק ר' אברהם־שעיה.

"ר' הירשה גורדון מכריו ומדיע, שלגביו שוב איני רבה של ואלקניק," נאנח הרב, תלש שעה מזקנו ושאל בניגון: נניח, שהמנהל נוסע מכאן, מי יסייע איפוא לר' מנחם־מנדל לנהל את הישיבה? לבדו יהא אובד־עצות. ר' אברהם־שעיה, שידע כי הרב מבקש להושיב על כסא המנהל את בנו או חתנו, מסך באיסבלנות בכתפיו:

מי יאמר שבואלקניק צריכה להיות ישיבה נוסח נאורארדוק ובראשה מנהל הדרש דרשות במוסר? בחורים קשישים אינם צריכים לשבת כאן כלל. על שיע מליפנישוק יש לצוות שיסע מכאן מוקדם ככל האפשר. לאחר כל היסורים והבזיונות, שהתנסה בהם כאן אין ואלקניק עוד מקום היאה לו. ואלקניק צריכה להיות בבחינת מכינה למתחילים, ראשוני לומדים ביחידות. לשם כך נמצא כאן ראש־ישיבה, ר' מנחם־מנדל. אגב אורחא, כבר הגיעה העת שהעיירה תעביר לכאן את מספחת ר' מנחם־מנדל. ובכן, ר' מנחם־מנדל יתן שיעור לתלמיד הכיתה הבוגרת, ואת תלמידי הכיתה הצעירה ילמד יואל מאוזדה. הוא למד גדול, ירא־שמים, ישר־לב, והוא עומד לשאת את בתה הבכירה של האלמנה המבשלת בשביל הישיבה. מרעטים בני־תורה שהיו נושאים כלה עניה כמוה. לכן צריך יואל להישאר בישיבה וללמד את הצעירים. עלידי כך גם יינתן פיצוי לאלמנה על הצער והבושה שנחלה מידי בן־תורה, אשר התחרט על הסידוך עם בתה הצעירה. וכיון שהחתן ילמד בישיבה, תתיחס המבשלת אל התלמידים כאל בניה שלה.

הרב פרט בכל אצבעותיו על ידית מקלה. עיניו המימיות המרצדות

נתלהטו: לא בנו, לא התנו, אל דוקא האזודאי? ר' מרדכי־אהרן שפירא קמץ פקעית־זקן בתוך פיו והיה לועסה עד שטחן עד גמירא את כעסו ובלעו. לא היה את נפשו להפיח ריב לעיני בעלי־בתים. מלבד זה קטע פתאום מחזה־אברהם את השיחה. "במחילה מכבודכם, רבותי, מטעמי בריאות איני יכול לשהות עוד במחיצתכם," והוא מיהר ופרס אל אכסדרת הקייטנה.

האורחים הבינו שמכניס־האורחים, כיון שאפילו לא ליום עד שער המזפתה, משמע שהוא מן הסתם נרגז מאד. ראשון פנה ר' מרדכי־אהרן שפירא לצאת מן החצר והיה מסובב באופן משונה את מקלו בידיו המשולבות לאחוריו תחת גבו הכפוף: מי הוא מחזה־אברהם זה, אלפסי זה, המדבר כפוסק אחרון? הרב נאלץ אף לשמע דבריו של אלציק בלון, דברי־התפעלות של חסיד שוטה, ולהחריש. "אוי, יהודי נכבד הוא, ר' אברהם־שעיה מקוסוב! ראיתם? אין הוא מצדד בזכותם של הקנאים הפראים. אוי, יהודי מהוגן הוא, הקייטן שלנו מן המזפתה! ראיתם? לדעתו, יש להקים מחדש את הביבליותיקה." אהריהם מהלך היה ר' מנחם־מנדל ונפשו מדוכדכת. אכן, הגיעה העת שזוגתו ובנו הקטן יבואו לואלקניק. אבל סהוד במרומים, הוא לא ביקש להיבנות מחורבנו של המנהל. אחרון השתרך בעקבותיהם ישראל החייט. ראשו וזקנו רעדה, דמעות עמדו בעיניו. הוא חוגגתו אהוב עליהם הדייר כאילו הוא בנם יוצא חלציהם. בבית מתנהג ר' צמח כאדם עדין וצנוע ביותר. מעולם אינו טובע כלום, ותמיד מודה הוא על הכל. אלא ששכנר תו תחת קורת־גג אחת איננה משרה שמחה יתירה. הוא מתהלך תמיד שקוע במחשבות עגומות. כיצד קפץ איפוא ועשה מעשה כזה? ואיך ימלאנו לבו לצוות עליו שיעקור מן הדירה?

"ציויתי לגרשו!" הכריז ר' אברהם־שעיה בקול בכניסתו לבית, ומיד פרש אל חדרו לשכב על מיטתו. אחותו הדסה התבוננה מבעד לחלון הדר־משכבה אל השקלא־וטריא בחצר. עכשיו נכנסה אצל אחיה ועמדה גחונה עליו בדאגה. גם חייקל עמד בסמך והביט בהרדה אל הרבי,

שהיה מתנשם בכבדות. חטמו ולסתותיו, גבותיו, פינות פיו ושפמו פירכסו ורטטו.

חציהיום השני וכל יום-המהרת שכוב היה ר' אברהם-שעיה מכווץ במיטתו. הוא עיין בספר ולא ראה את האותיות לנגד עיניו. הייקל, מדוכא משום שצינה הרבי לגרש את הכנהל, סקרע היה בשתיקה קודרת והמתין ליום שובו לוילנה. קצה נפשו ביער הסטוף בבכה בשמים המעור ננים. ערפלים לבנים כחלב התאבכו בעצלתים לפרום, ענני-סתיו אפורים גלשו לאטם, רכרוכיים, כלפי מטה, זחלו על גחונם. פתאום ניתך גשם סמיך עקלתון, פילח האויר כאבחת מגל, ופסק מיד. גם כשלא ירדו גשמים היו נושרות בלי הרף מן העצים, הדהוסים אפלה, טיפות-עופרת עבות באנחה חרישית, לאמור שאפילו יצטללו השמים, ממילא כבר הקיץ הקץ על הקיץ.

ביום החמישי, סמוך לצהריים, נכנסה אחותו של ר' אברהם-שעיה לחדר, גחנה על משכבו ולחשה באוזנו. הוא נחרד והשיב בקול: "לא, הגידי לו שאיני יכול לקבלו." הדסה עמדה על עמדה נבוכה, ר' אברהם-שעיה קרא אל התלמיד: "הגד אתה למנהל שאיני יכול לקבלו. לך והגד לו בזה הרגע!" הייקל לא העז לפצות פה ויצא מחדר הרבי. הדסה יצאה אחריו, ומיד נכנסה לחדר-מסכבה, אל ילדיה.

המנהל עמד לפני המפתן, זעף וקצר-רוח כבעל-חוב סמאלצים אותו להמתין בהרץ. כמגמגם, הודיעו הייקל שאין מחזה-אברהם יכול עכשיו לקבל שום איש. רגע הביט אליו המנהל בפליאה, כאילו לא האמין שהיילנאי יעז למסור לו תשובה כזאת. בחטף ובאבק גסות דחף בידו את התלמיד הצדה, ונכנס לבית. הייקל זקף מקטרנו ויצא, על אף היום הגשום, לעיירה. חרה לו מאוד שהרבי אילצו להודיע למנהל את שעקרת-הבית, אחותו, לא הרחיבה בנפסה להודיע לו.

צמח שיער שיהודי ואלקניק יתנגדו לה אך הוא לא פילל שהרב יודיעהו, ודוקא בפנים רחמניות, שכחזה-אברהם מצווה עליר שיעקור תיכף ומיד מן העיירה. בעל-הבית, שבהדר דר צמח, החייט ר' ישראל,

הודיעהו באנחות כדברי הרב, וחברו ר' מנחם-מנדל נמנע בכלל מלראר-
תו. צמח ראה שעזבוהו אפילו בעלי-הבתים הספורים, אשר עד עתה
עמדו לימינו. אבל הוא מיאן לעקור מואלקניק כמי שכל הציבור פסלו.
קייטן זה מן המזפתה הרחיקו בראשית הקיץ בחשאי מן הישיבה, ועכשיו
מצוה הוא לשלחו? בטרם יסע, ברצונו להגיד משהו לצדיק נסתר זה
מלמדודו! סירובו של מחזה-אברהם לקבלו לשיחה הגביר את זעמו,
והוא התפרץ לחדר בקול גדול.

"ר' אברהם-שעיה צוה לגרשני מן הישיבה, אבל להיפגש עמי פנים
אל פנים מתירא הוא. מסרתי נפשי על התורה יותר מכל הכותב חידו
שים ומטה און מפניתו לשמע קול תהילתו בעולם. מי בחר בו ושמהו
להיות שופטי? כיצד ראה לשפטני בלא שחקרני ושמע דברי?" וצמח
ישב על הספסל שממול, כאילו ביקש להוכיח באות נוסף, שלא איכפת
לו להיות אורח לא-קרוא ולא-רצוי.

בעל-הבית לא העלים מורת-רוחו כלפי האורח והשיב מתוך-כרתו,
בפנים עגמומיות וצוננות: על-ידי שריפת הספריה הביא המנהל לידי
חילול-השם וסיכן קיומה של הישיבה. "את הביבליותיקה שרפתי מסום
שהחפשים הפיצו בקרב התלמידים את רעל האפיקורסות והעלילו על
העילוי מליפנישוק", נאחו צמח בשתי ידיו בספסל, בין שתי ברכיו
המפושקות. "על-ידי שריפה ביקש ר' צמח להניא התלמידים מלקרוא
בספרי-כפירה ולהוכיח שהליפנישקאי הוא חף מפשע?" התהיל ר'
אברהם-שעיה גולש ממשכבו ועניו יוקדות. "הרי קודם-כל היה עליו
לבוא אל הכפר, כדי להקור ולדרוש במקום-המעשה. אילו עשה כן, אולי
היה מתגלה ימים אחדים קודם מי העבריין האמיתי, ולא היה צורך לו
לשרוף את הספרים. אבל אל הכפר לא הלך, ובעיירה גופא לא ערך
חקירה-ודרישה. קודם הפקיר זמן ממושך את הישיבה והפליג בהתבר-
דות, כאילו התקין עצמו לקבלת תורה חדשה. פתאום הגיח ממחבראו
ושרף ספריה. לסוף אף התפאר בגבורתו וסיפר לפני ארון-הקודש
שהוא-הוא אשר עשה את המעשה - הוא, ראש הישיבה ומנהלה! לפיכך

אינני מאמין שהוא עשה כן כדי להציל את בני-התורה מחטא הקריאה בספרי-כפירה, ומשום שעמד לימינו של הליפנישקאי. כל שהוא קנאי לסם שמים, קנאותו מצמיחה קידוש-השם ולא חילול-השם.

ר' אברהם-שעיה פוסע היה כה וכה בחדר, וצמח מתבונן אליו במצח מקומט: אכן, מדוע לא הלך קודם-כל לדקשנה לחקור בענין? שאל את נפשו, והשיב בקול: כשם שהוא לא היה צריך לשום הוכחות שהליפנישקאי חף מפשע, כך יכול היה כל אדם זולתו לעמוד על כך על-ידי העפת-עין בלבד בבחור הנרדף. אבל בעלי-הבתים של ואלקניק רצו שהליפנישקאי דוקא יהא אשם, שדוקא יהא בעל-חטא, לפי שעינם צרה בלמדנותו ובצדקותו. מהאי טעמא לא הניחו לו בבוקר השבת בבית-המדרש להשמיע דברו לפני הקהל. "לא דובים ולא יער. הם לא הניחו לו לדבר מחשש שמא תתמסך התפילה, והחמין יצונו" נצטחק ר' אברהם-שעיה והוסיף לפסוע כה וכה. "שיטת בעלי-המוסר לחסוף כל מרעין בישין שבעולם במחשבתו של אדם ובמעשיו – מוטעית מתחילתה ועד סופה."

הלעג צרב את צמח כטרפד. הסיב למחזה-אברהם: גם הוא אינו מכבד החמון המתנדנד כמטוטלת של שערן. לכאן ולכאן, פעמים לצד המחנה האחד ופעמים לצד המחנה השני. אף-על-פי-כן לא יאמר על עדה של יהודים, שלא רצו לסמוע דברי נרדף משום שאכילת חמין שלא ניצונו השובה בעיניהם מן האמת. עד כדי כך אינו מבטל בני-אדם. תובע הוא מזולתו מה שהוא תובע מעצמו. התרנגולת שהיא בחזקת טריפה לגביו, טריפה היא גם לגבי זולתו. "דרך-התורה היא להחמיר עם עצמו ולהקל עם אחרים", הפסיקו ר' אברהם-שעיה. "ואני סבור, שכשם שאין אדם צריך לתבע מאחרים יותר משהוא תובע מעצמו, כך גם אינו צריך לתבע מאחרים פחות משהוא תובע מעצמו." קפץ צמח על רגליו וחסם את המעבר לפני מחזה-אברהם. "אם בעל-מדרגה אינו תובע מחברו שיהא אף הוא בעל-מדרגה, מוכיח הוא בכך שאין הוא דואג לחברו, אלא רק נהנה מעצמו וממעשיו הטובים שלו."

מחזה־אברהם הניח לצמח לחסום את המעבר לפניו, והיה עומד ומחריש, כנמנע מלהשיב לאדם מן השוק. צמח ידע, שכל בראורין שהיה שומעו מדבר כך אל ר' אברהם־שעיה מקוסוב, היה אומר עליו, שאינו ראוי להיות ראש ישיבה ומנהלה. אשר לספריה, כבר נוכח לדעת מאליו, שנכשל. לְאִי וְעַקֵּר מֵאֱלֻקֵּי הַדָּשִׁים אַחֲדִים קֹדֶם, ולא היה אנוס לעשות כן עכשיו, בחזקת בעל־עוולה בעיני כל. אלא שר' אברהם־שעיה מְקוֹסוֹב מְבַקֵּשׁ גַּם לְהוֹכִיחַ לוֹ שֶׁכָּל דֶּרֶךְ־חַיּוֹ נְלוּזָה הִיא, שֶׁמִּחֲשַׁבְתּוֹ עֲקוּמוּמִית וּפְעוּלוֹתָיו נִמְהָרוּת. לכן קרא צמח דָּרוֹר לְכַעֲסוֹ וּנְגַרְף בּוֹ, כְּבַמְעַרְבּוֹלֶת נֹהֵר. הוּא יֹשֵׁב עַל הַסְּפֶסֶל, לִפְנֵי הַשּׁוֹלְחָן, וְהוֹרָה בְּאֶצְבַּע עַל מַחְזֵה־אֲבְרָהָם, שְׁנִיצָב בְּאֶמְצַע הַחֹדֶר, מוֹפְנָה אֵלָיו בְּמַצּוֹד וּמֵאוֹזֵן לְדַבְרֵיו.

"סענה לר' אברהם־שעיה בגנותי, שהפקרתי את הישיבה ושרוי הייתי עת רבה בהתבודדות, כאילו התקנתי עצמי לקבלת תורה חדשה. כך מלגלג הוא עלי. הרי הוא שהבריחני להתבודדות! הרי הוא שהבריחני מן הישיבה בדיבוריה בעת שביקרתי כאן בראשונה, לאמור שאין אני צריך לדרוש במוסר לפני תלמידי, כי דרשותי עלולות להביא את התלמידים לידי אפיקורסות ובעת שישבתי בעזרת־הנשים של בית־הכנסת הצונן, בפרישות מאונס, הייתי מהרהר בפרוש אחר המתחבא מפני הבריות מרצונה ומתוך שמחה. הוא, הפרוש והמתבודד מתוך בחירה הפשית, הקדוש־וטהור הנסתר, הוא לומד תורה לשמה, מתפלל וראשו בשמים, והוגה רעיונות נשגבים כמלאך אל עליון. לשם מה עליו איפוא

להיות רדוף אחר הכבוד, שהכבוד בורח ממנו, בעת שהוא יכול להיות בורח מן הכבוד והכבוד ירדוף אחריו. הוא יושב במזפתה ויודע שמעבר ליער מלאך עולם ישבחהו ויהללהו, משום שאינו מתערב במחלוקות, אינו מדבר לשון הרע ואין דרכו דרך מנהיג. הוא יודע שאין הוא נמצא מפסיד בהיותו נוח לבריות. לפיכך הוא נעשה צדיק ועניו גדול עוד יותר. עם עצמו הוא מחמיר, ועם אחרים הוא מקל. הוא יודע כמה אדם נושא חן בכך, שהוא מחמיר עם עצמו ומקל עם אחרים. הוא מדבר בגנותה של רשעות, אבל אינו נוקב בשם הקרשע, ממילא סבור כל אחד שלא לו הצדיק מתכוון. הכל כורעים לפניו, לפני אוהב השלום ורדוף השלום, ממש כפי ששום איש אינו סובל איש ריב ומדון, שלא זו בלבד שהוא שואף ריב, אלא לפעמים גם אדם מבולבל. אמנם כן, יש להודות, מחמת המלחמה המתמדת בשקר מסתבש לפעמים השכל הישר, החשבון הברור. אבל הגאון והצדיק מיסוב־היער אין שכלו הישר וחשבונו הברור מסתבשים כלל. מיד כרגיש הוא בדעת־הקהל ופוסק שיש לגרש את המנהל, משום שכך הרב רוצה, כך בעלי־הבתים רוצים, כך ההמון רוצה.

"לא אמת היא", החוירו שפתיו של ר' אברהם־שעיה. "לא ביקשתי לשאת חן בעיני הרב דמתא ובעלי־הבתים. אבל ראיתי שכל זמן שר' צמח יימצא בעיירה, ירדוף צד הביבליותיקה את הישיבה. ציויתי להרחיקו כדי להציל מקום־תורה. זו רעה חולה בו, ששיטת נאוארדוק מורשת בו יותר מדי, השיטה של איראמן, של בקשת נגיעה בכל, חטא התועלת העצמית. בוחן־הלבבות והתורה רוחשים אמון לאדם יותר מבעל־מוסר של נאוארדוק. הרב מותר לו לפסוק לזוגתו הרבנית, אם התרנגולת שלה לשבת כשרה היא או טריפה, ואין התורה חוששת, כיון שהרב הוא נוגע בדבר, שמא יבקש היתר. דין מותר לו אפילו לשבת בדין־תורה בין שני אנשים שאת האחד הוא מחבב, ואילו השני אינו נושא חן בעיניה. כל זמן שאין חשד של מיקח שוחד ושל שנאה גלויה מצד הדיין לאחד מבעלי־הדין, בוטחת בו התורה שפסק־דינו יהא פסק־דין של

צדק. אם נראה בכל דבר ובכל אדם את הסטרא אחרא ונניח שאין אדם צריך לבטוח לא בו בעצמו ולא בהברו, נימצא מבטלים על-ידי כך כל משפט, כל בית-דין, אפילו את הסנהדרין. כל סדר-העולם יתערער על-ידי כך. הרי זה כאילו היינו שרויים בערפל, אין אנו רואים לא את השכך, לא את סף ביתנו אנו, אף לא את עצמנו. והוא ר' צמח, הוא על הנטיה לדון לכף-חובה ביסס את כל ישותו. אין מניחים לליפנישקאי לדבר, ראה הוא בכך סימן שעדה שלמה של יהודים רוצה דוקא לחשוב כי בך-התורה עבר את העבירה באשת-האיש. הנני פרוש, אומר ר' צמח, מרצון לשאת חן בעיני הבריות. ציויתי להרחיקו מן הישיבה, כדי שתרום קרני בקרב מתנגדיו. מילא, תפשי כעפר לכל תהיה, אבל בנוגע לישיבה ברי לי עכשיו מקודם, שאין הוא צריך לדרוש בה במוסר, דוקא משום שהנוסח והלשון שלו מוצאים חן בעיני בהורים צעירים. שומע אני לא אחת אותו מדבר מגרונר של חייקל, חייקל עדיין תלמידו יותר משהוא תלמידו. גם את הדברים כדרבנות, ואת ה'לקחים' שעתה זה הסמיע, כבר שמעתי מפי חייקל. בעת שר' צמח ביקר פה בראשית-הקיץ יעצתי לו שבשיחותיו לפני התלמידים יהא שקול יותר בדעתו וזהיר יותר. מה עשה? הסתלק בכלל מן הישיבה. ומן ההשגחה על התלמידים, לפי שפחיתות-כבוד היא לו להיות שקול-בדעת וזהיר. בעל-גאווה איום וגורא הוא ר' צמח.

רגע שתק ר' אברהם-שעיה. והיה מסתכל בחומרת-דרכו בקצות אצבעותיו, כדרכו בשעת שהוא הוגה בענין חמור. אחר-כך קרב אל המנהל ודיבר אליו מתוך קירוב-הלב, בהסיית הראש כלפיו.

"רשאי ר' צמח להסמיע כל מה שהוא חושב עלי וכל שיש את נפשו להגיד. בינתיים יניח לי לשאלו משהו ודוקא על חיוו הביתיים. הגם שלא דרכי היא, משנה אני הפעם ממנהגי. מדוע פרש מביתו, שמא לא יכול להיות בשלום עם אשתו, או שמא מפני סיבה אחרת?"

"רוצה ר' אברהם-שעיה לדעת, אם גם בלומז'ה הייתי איש רב ומדון? כן, גם בלומז'ה? צמח סיפר כיצד נעשה שותף לחנות-הקמח

כל גיסיו ולא יכול לשאת את הצביעות של העולם הסוחר-בעל-בית. מהלוקת גדולה פרצה בשל נערה משרתת יתומה, שנתעברה לבנו יקירו של הגיס הבכיר. משפחת אשתו ביקשה דרך להיפטר מן המשרתת ורצתה שהיא תלד את הילד בכפר בין ערלים. עמד לימין היתומה, והתחללה מהומה בצנעה, עד שנאלץ לפרוש מן הבית. "דעתי תנוח עלי, אם אשמע שנהגתי לא על-פי הדין והיושר. אדע, שעלי לחזור ללומז'ה ולפייס את גיסי, ולי ייטב, ייטב מאוד!"

"הצדק היה עמו, ולא עם גיסיו, אבל הוא לא היה צריך לפרוש מן הבית." ר' אברהם-שעיה נשתתק שוב ובהן לפני ולפנים את הפרטים שעתה זה נתגלו לו. פניו נתלהטו, ועיניו נקברו את המנהל. "אינני מבין את ר' צמח! בביתו ניהל מלחמה לטובת יתומה מיוסרת. לפי שהייקל סיפר לי, הרי גם בוילנה, בקלויז של ר' שאולקה, התיצב נגד סוחר-הטבק ח'בה מבארביטול, על שום שהלה, בשכרותו, בייש את אשתו בפני קהל יהודים, ומתוך כך צמחה שנאת-מוות ביניהם. בואלקניק גופא הרחיק בך-תורה משום שלא קיים הבטחתו למבשלת של הישיבה ונשא כלה אחרת, עשירה ממנה. אבל הרי הוא, ר' צמח, עצמו ביטל שידוך בשל נדונייה?"

ר' אברהם-שעיה חש פתאום כמין מערבלת בראשו ופרש אל הפינה לנוח מעט על מיטתו. צמח הבין, שיוסף הנרשאי בא למזפתה להתלונן עליו, ומחזה-אברהם הקשיב לסענות בגנותו אפילו מפי נפש עלובה פוזה חתנו היקר של גדליה זונדאק.

"ור' אברהם-שעיה, אילו נתגלה לו לאחר התנאים, שהמחותן לא ימסור לו את הנדונייה המובטחת, ושגם הכלה אינה כלבבו, כלום היה בכל-זאת מתחתן?"

"אני התחתנתי," השיב ר' אברהם-שעיה בשפתים חרבות. הוא לא דיבר מעולם בביתו על חותנו נרד יאיר; עכשיו חש צורך לדבר. אבל לספר בפירוש כיצד רזמה, לא היה בטוח, ולכן רק מילמל תשובתו. "גם לי נסתבר לאחר התנאים שהשידוך לא יסכון לי וכל ימי אתענה

ביסורים. מעדי סובל אני, ואף-על-פי-כן איני מתחרט על שלא ביישתי
בתי-ישראל ונשאתי אותה לאשה.

מחזה-אברהם שכב מצונף על צדו, והמנהל עמד עליו והחריש. צמח
חש כמין צינת-קרח ברגליו, בברכיו, בבטנו. דומה היה לו, שאם לא
ימהר ויסתלק, תגיע הצינה עד לחזהו ותקפיא לבו בקרבו. שם פניו אל
הדלת ועיניו מושפלות אל פעמיו, כבוחן את רגליו אם עוד בכוחו
להניען. ליד היציאה קלטה אזור קול-תחנוניו של ר' אברהם-שעיה.

"כל זמן שיכולתי, הגינתי עליך לפני יהודי ואלקניק, גם לפני סוחר-
הטבק, וזבה. הוא לך בחדדי, ואני השפעתני עליך שלא יגרם לך בזיונות.
עכשיו מן הראוי שיסע מכאן. מוטב לישיבה, ומוטב גם לו עצמו. יסע
נא הביתה."

המנהל לא השיב דבר, הוא יצא החוצה, פסע פסיעות אחדות ועמד לו
באמצע החצר. נטפיהגשם גדולים נשרו בקול צלצול על השולחן
המעורטל ועל שני הספסלים הארוכים הצרים. צמח, חלפו רעד. דומה
היה לו, כי נטפיהגשם הגדולים הבהירים הם עיניה של דבורה-לה
נאמיוט, המלאות עכשיו דמעות, כבעת שנכנס לחנותה באמדור והודיעה
שהוא נוסע לו. עמד צמח קופא על עמדו וחש שמלבדו הולך וסופג
לרויה נטפיהגשם.

מבעד לחלון הקייטנה הביטה אליו אחותו של ר' אברהם-שעיה.
במהרה יצאה הדסה למרפסת במטריה שבידה וחייכה אליו בנרעם.
במקום לגשת ולקחת את המטריה, מיהר צמח לצאת מן החצר. משחצה
את הדרך ונכנס ליער, נעצר שוב והיה עומד בלי נוע. נטפיהעופרת
נשרו מעציהאורן בקול יפחה, כלב נדכא המשתחרר מאנחות חנוקות.
בדממה הקדרת שמסביב נחבט מפעם לפעם אצטרובל קשה בקרקע,
נשתפך חופן מחטים מענף ארצה. צפור צעירה מגודלת, רגליה גבוהות
חנבה. דרוך, התעופפה מעץ אל עץ. ממותח-קומה, ראשו זקור כלפי
מעלה ועיניו קרועות לרחוק, האזין צמח לדומית פעבה-היער הסתוי,
כמצפה לבתי-קול.

בשביל הכבוש בא חייקל, אחת־צינה, מרוטב לפני ולפנים וזועף על
סנאלץ במזג־אזיר כזה לכתת רגליו אל העיירה ולחזור ממנה. חייקל
נודעזע מפחד. מולו עמד המנהל גבה־הקומה ושחור־הזקן ודמיונו
כקוסם־יער נסתר, רואה ואינו נראה הנגלה במפתיע.
"חייקל, היום נוכחתי לדעת שמחזה־אברהם גדול לאין ערוך מכפי
המקובל על הבריות. אבל אין הוא רבי יאה לחייקל, כפי שכבר אמרתי
לו. יסע לו אל אחת הישיבות."

תקציר

החז"ל דרשו דאין שם ישיבה
 שם ר' שמחה פיינמאן וי"ל צ"ח נאציא
 שם אחר שיהיה אואל קנין

מעבר לגשר של נהר הוילנקה, ממול לשוק זאָרְק, גר ר' אברהם-שעיה
 מקוסוב בדירת-קרקע של שני חדרים. מבהרץ נכנס הבא אל חנות
 הבדים של הרבנית, ומשם נפתחה דלת וגוגה למחצה אל חדר-המגורים.
 החדר הארוך, הצר והאפלולי, של הזוג חשוך-הבנים הגבירו את אפלור
 ליתו וקדרותו האנשים שהיו עוברים בלי הרף ברחוב על-פני החלון
 היחיד הנמוך. בעומקו של החדר עמדו שתי מיטות, שארון-בגדים גדול
 ייצב לפניו כחֶיץ. במחצית הקדמית עמדו מסביב לשולחן עגלגל
 כסאות אחדים; ספה ליד כותל אחד ואצטבות-ספרים אחדות ליד הכותל
 השני.

בחורף אבלותו, אחר מות אביו, היה הייקל הולך כל יום אל הקלוין
 של פאפלאווה, מעבר לגשר הוילנקה. מחזה-אברהם היה מתפלל שם
 ומלמד אותו שיעור. בערב-שבת היה הייקל בא לבית הרבי.
 וְלֵה מוכרת-הפירות צנחה על מיטתה בבגדיה לאחר הדלקת-הנרות
 ולאחר שסעדה לבה בכזית, עייפה עד מות מעמל כל היום עד רבע
 שעה לפני השקיעה. משנרדמה האם, נשאר הייקל לבדו בחדר הצר

והאזין לדממת הצללים הקופאים על־פני הקירות. מקורות־העץ הסדר
 קות נשתרבבו קור־עכביש אל ראשו. השלהבות האדומות־כהות של
 נרות־השבת שבפמוטות־הנהושת בערו ביגון של ימ־חול. ממול לשולחן
 עמד ארון אביו המלא ספרים, שנדמו בעיניו כמצבות שכתובותיהן
 שחוקות. ספרי־החקירה מספרד, הביאור הגרמני של מנדלסון לתנ"ך,
 באותיות עבריות, וספריהם של משכילי ליטא בלסון־קודש נמלצת -
 לא לקחו את לבו של־חייקל. לבש את מעיל צמר־הגפן הכבד והלך
 אל הרבי.

השיעור בקידושין, על יהודי שמקדש אשה ואומר לה או אינו אומר
 לה בפירוש שמקדשה, לא עניין את חייקל ביותר. לאחר לימוד של
 חצי סעה ביקש לשוחח, בפרט שמצהה היא בשבת להימנע מהתאמצות.
 אפילו מסדרי הש"ס שילבו בתוך ההלכה פרקי אגדתא, כדי שלא יהא
 הראש מתפקע. לבו של חייקל עדיין נתון היה לקושיה הישנה: מדוע,
 בעצם, מזלזל מזהה־אברהם בנאווארדוק ובמוסר? יסודה ועיקרה של
 נאווארדוק הוא - המלחמה נגד הנגיעה, לבל תהא לאדם במעשיו הטר
 בים שום פנייה של תועלת עצמית. כלום אין זו מדרגה גבוהה? "בעצם
 רצונך לנהל שיחה בענין פניות נעוצה הפנייה הגדולה ביותר, שלא
 תצטרך להתאמץ ולהתעמק במשנה", נאנח ר' אברהם־שעיה ובכל־זאת
 ניאות להיגרר לשיחה על המידות: הן אכזריות והן שטות היא לפסול
 אדם על בקשת תועלת עצמית. כיון שבקשת התועלת העצמית טבועה
 בכל בר־נש, מותר לו לעשות כן כל זמן שאינו גורם בכך נזק לזולתו.

מכל-שכן שמבקש אדם לקנות לו מעמד וידידים טובים עלידי סירע לחבר, לשכן, לזר - הריהו עדיין אדם מהוגן, בעל-מדרגה. כשם שאנו מרחמים על המקבל, כך עלינו להתחשב בנותן. כשם שלא נבוא בטענה אל הנצרך על שום שהוא מודה לבעל-טובתו, כך אין בעל-הטובה החפץ בתודת הנצרך ראוי לסקילה.

לאחר תנומתה הראשונה במיטתה שמאחרי ארוך-הבגדים קמה אשתו של ר' אברהם-שעיה' להקריב תה לשולחן. הייקל הגה חיבה לרבנית יהודית. הוא חשבה לעקרת-בית עמלנית טובת-לב כאמו. אבל הוא ראה שהתנהגותה גורמת בכל פרט ופרט יסורים לרבי; אפילו שתיית התה בלגימות גדולות, ההקשה בעקבות בשעת הילוכה, ובעיקר אופן דיבורה. ר' אברהם-שעיה' החדיע ליהודית שעליה להתכונן לקבלת אורח-לשבת, ולבסוף התארה הלה בבית אחר. הרבנית לגמה בהפזון מן התה הרוותח, נשפה בשפתיה העבות הפחיות ודיברה בקול גברי:

מי הוא זה, היחסן, גדול-הדור, יפה-הליצות המזמין לו שבת ואינו בא? מכובדים ממנו ציחצחו נעליו של אביה. היא קמה בחצי-הלילה להכין ארוחה למר-בר-רב-אשי זה, ועתה עליה להשליך מנתו לכלבי השוק, לחזירים. רצונה להבין, הכיצד ידע מראש שהאוכל לא יערב לכרסו? לנאי ותהיה בטוחה בכל טוב, כשם שהיא בטוחה שהוא יהודי גבה-קומה ורחב-כתף שפרס גדולה לו ר"במהילה" שמן. מן הסתם לברש הוא סורדוט יקר ונעול גמסין של גמז. יש לו בודאי זקן רחב, שפם שחור עבה וגבות סמיכות כבדות - יהודי בעל הדרת-פנים. אבל אם תסתכל יפה בו, תראה שענינים ערמוניות לו ופרצוף צרע; שהוא עצלן, זולל-וסובא, ושהוא גורם צרות צרורות לאשתו, יורד להייה. חושש היה איפוא, מרנא ורבנא זה, שמא לא יוכל בביתו של ר' אברהם-שעיה' לזלול די שבע. והוא גם עלול להתיגע בזהלז על ארבע לראש הר זאָרץ. עלול לקמט את מגבעתו בכניסתו לבית הנמוך של מוכרת-הבדים העניה. שרץ טמא! חזיר שפמוֹתו!

חייקל בן הי"ח התאפק בקושי מלהביע בקול את שמהתו, כל-כך

מצאה חן בעיניו לשוך־השוק של הרבנית, המעורבת בלשון־הקודש ובמלות־תרגום. יהודית מזגה לה עוד כוס תה ופעמים אחדות עירתה מן הכוס אל התחתית, כדי שהמים הרותחים יצוננו במקצת. אבל כעסה לא ניצון.

"אינך יכול בשום פנים להגיד לי מה טיבו של אותו אורח?" הרעימה בקולה על בעלה. "הרי אינני שואלת לשמו, לפחות הגד לי מה מעשיו, האם רב־הוא? ראש־ישיבה? או סתם פגע רע?"

"מאי נפקא מינה מי הוא ומה מעשיו?" השיב ר' אברהם־שעיה בצרי־חה חדה צורמת גם הוא. "יהודי התעתד לסעוד על שולחנו בשבת והלך לו למקום שבו נוח לו יותר, או לביתו של קרוב. הרי מן הראוי שתהיי מרצזה, שלטובתו התכוננת. אם לי לא איכפת, למה איכפת לך?"

הרבנית ניצנעה בראשה לעומת חייקל, כשואלת אותו: נו, כלום אין כוח ברזל כוחה, אם היא יכולה לשאת זאת? ופרשה אל מאהרי ארון־הבגדים לעלות על משכבה. הרבי והתלמיד נשארו שוב ביחידה, מעוטפים באור הסמיר ומרומם־הנפש של נרות־השבת שעוד לא אופלו. ר' אברהם־שעיה נצטחק בנעימות, כאילו התפרצות־הכעס הקודמת שלו לא היתה אלא העמדת־פנים: זה טיבם של בני־אדם! בתחילה עושים הם כביכול הכל לטובת הנצרך לעזרתם. אבל מכיון שיותר הלה על עזרתם, בעלי־הטובות הללו בוערת חמתם בקרבם כאש־להבה, בעת שאנו מברכים על המזון ואומרים: ונא אל תצריכנו השם אלוקינו לא לידי מתנת בשר ודם, עלינו להתכוון במחשבה גם לכך, שאיש לא יצטרך לנו. מכאן שבעלי־המוסר אינם בלתי־צודקים לגמרי בתבעם מעשים טובים ללא כוונה של תועלת עצמית. אבל כדי שבשר־דם יעשה את הטוב לשמו של הטוב בלבד, מן ההכרח הוא שהוא עצמו לא יחסר כלום. גביר אדיר מסוג זה הוא רק האיש שחכמת התורה היא שמחת חייו. עשיר גדול כזה הוא רק בעל־הבטחון.

חייקל רואה שגם בשעה שהרבי משיח שיחת־חולין, אפילו כשהוא שותה תה ולרעס תרגימא, זע שפמו בצניעות יראה, כאילו היה לחש

תפילה. וכמה שונה שיחתו משל בעלי-המוסר! מנהל ישיבת ראלקניק, ר' צמח אטלס, היה תמיד מכוון למומיו של אדם ולשפלותם של החילור-נים. מתזה-אברהם איננו אומר שהחילונים הם אנשים רעים, אלא שאין הם משיגים מה טוב חלקו של ירא-השמים. בעל-בטחון, אומר הוא, אינו מי שמקווה שיהיה כרצונו; זהו אדם זהיר-דעת, בעל-הבטחון האמיתי הוא אדם המאמין שיבוא אשר יבוא, ויקרה לו אשר יקרה, הכל הוא לטובתו. כל דעבד רחמנא לסב עביד. המשכילים והחפשים צוחקים: הארץ היא גרגר-אבק בין כוכבים ומזלות. כלום אין לבורא-העולם כל ענין לענות בו, אלא להשגיח על יענקל הסנדלר המתגורר במרתף ברחוב פאפלאוו? אבל בעל-הבטחון ידע שבורא-העולם הוא כולו שלו בלבד, כשם שכל תינוק אביו הוא כולו שלו. המאמין גם שמח לאין שיעור שמחת-החיים, כי בכל מקום ובכל ראה הוא את הפליאה, את החידה, את הסוד הנעלם של היצירה. כמה חכמת-אלוקות ואהבת הבורא לאדם מוצא אתה בזוג ידים! למשל, האצבעות הקטנות של תינוק. כמה הן מתפסקות, נקפפות, ממששות ומלטפות. וכלום יש סוד גדול יותר, פלא נסתר יותר, מעין פקוזה? האישון משובב, בלובך-העין ומוגן מלמעלה ומלמטה על-ידי נימין, לבל יפול שום גרגר-אבק לתוכו. כמה הן ויופי ומחשבה קורנים מעיניו של אדם! אבל כיון שאנו רואים ביום אחד עשרות, מאות זוגות עינים, וכיון שלעתים קרובות אנו מסתכלים איש ברעהו בחשד ובשנאה - שוכחים אנו להודות לבורא-העולם על שיצר את האדם ונתן בו עינים מופלאות כאלה.

התלמיד לן אותו לילה בבית הרבי, ושעה ארוכה בטרם יירדם שכב ער על הספה בחדר השרוי באפלה. בעד סדקי החלון מוגף-התריס הסתנן מבחוץ נוגה כחלחל והיה רוטט על אצטבאות-הספרים. צעדי עוברים-ושבים חרקו בשלג.

לא אחת ראה כמה שמח הרבי בעת שבנה הקטן

של אחותו אחוז באצבעותיו הקטנות הרכות בזקנו, או צובט באפו. לכן אומר הוא שאצבעותיו של תינוק הן בבחינת נס גדול. חייקל שמע שזוגתו של הרבי היתה בנישואיה גדולה כל־כך בשנים ממנו, עד שלא היתה מסוגלת ללדת. גם הרבנית עצמה גילתה להייקל בסוד שהזקן שלה מצטער מאוד שאין להם בן. באין שומע נאנח הוא, וכל אנחה שלו ננעצת כמחט בבשרה. כך סיפרה הרבנית לתלמיד והשביעתו שיישמר מלהגיד לרבי אף שמץ ממה שסיפרה לו. הצדיק שלה, אמרה, חושש וחרד שמא תתאונן הלילה לפני מישהו על רוע מזלם. התחבט חייקל בקושיה חמורה: אם בעל־הבטחון שמה, כדברי מחזה־אברהם, בכל אשר יבואהו, הרי חייב מחזה־אברהם דוקא לשמות בכך שהוא השוך־בנים...

לפנות בוקר העיר קול לחש את התלמיד. הרבי עמד גחון עליו, מעוטף בטלית. "רצונך לבוא עמי לבית־המדרש?" לא יצא דקות ספורות עד שהתלבש חייקל וסייע לרבי ללבוש את מעילו מעל לטליתו. עדיין עמדה אפלולית בחוץ החרפי אפור־השלג. הרחוב שומם היה מאדם. רק בקרן־הרחוב ניצב השוטר והיה מקיש־מגף במגף, כדי להתחר־מם. הבל לבן בקע מתוך פיו של הפולני ונח על שפמו. הוא הכיר את ה"ראבין" ובירכהו בסבר פנים יפות ב"ה'ין דוֹברין".

הקלויז של פאפלאווה מרווח הוא, מלא אויר וגדול כבית־הנתיבות של וילנה, להבדיל. משום כך אי־אפשר להסיק את הבנין הגדול בחורף ומתפללים בחדר השני. בשבת לפנות בוקר גם החדר השני צונן הוא. רק המתפלל הראשון, ר' אברהם־שעיה, אינו חש את הצינה. הוא מתעטף כולו בטלית ושוקע מיד בליחוש של דבקות: חייקל מסתכל בו ומהרהר במה שאמר לו הרבי זה לא כבר על התפילה: אין הבריות מבינים כיצד יכול אדם כל ימיו לחזור על אותן התפילות. אנשי העולם טרענים, שאפילו משורר השר את שיריו שלו נאלץ לחבר בלי הפסק שירים חדשים. שאינם מתפללים אינם מסיגים כלל, שבעת שיהודי אומר בכל לבבו פרק תהילים, נהפך כל פסוק עתיק־יומין לפסוק פרטי

כל המתפלל וחדש בתכלית ההידוש, ממש כשם שכל הבריאה היא כל יום בעיני המאמין כאילו נבראה מחדש. כל ברנש, אם מן המרגיזים הוא, יש לו בהייר יום אחד שבו הוא קם בבוקר ונושא עיניו לחמה כאילו לא ראה אותה קודם מעדו. איש אינו מעלה בדעתו לצפות להתגלות שמש חדשה בפרעל ממש. כך אין המתפלל בלב ונפש מרגיש צורך בתפילות חדשות.

שָׁרָף, מהרהר הייכל. כך גם מתפלל הרבי בקיץ לפנות בוקר בקייטנה. אחת היא לו אם קיץ בעולם או חורף, לילה או יום, אפילו בין השבת וימות-החול אין הוא מבדיל הבדלה מרובה. כיצד הגיע לידי כך? ודאי לא בכוח העמל. מלאך הוא מלידה ומבטן. הוא מקיץ בחצות הלילה, סתיו בחוץ, גשם טורד ניתך. אדם אחר במקומו היה חס עצמו גלמוד ושכוח בעולם. אבל הוא חס שהוא עומד לפני ריבונר-של-עולם, אשר המתין לקומו. ומסביב שלה עמוקה כל-כך, כאילו כבר בא היום שכולו שבת. לפי מחזה-אברהם מן הראוי שכל העולם יהיה מלא פרושים כמחור. כל אדם צריך לשאת עולו, ללא קובלנה ותלונה, ואך להתעמק ברוחניות. מחזה-אברהם שרוי בעולם של פינות נסתרות ביותר, בעולם של שחר-נצחים ושלוה נוראת-הוד, כבשעת ערב תחיית-המתים, שעה סבה מצפים שוכני-עפר לקול הסופר כדי להקיץ ולעלות מקברותיהם. אבל ככל שחיי רבו, היים אלו של צדיק נסתה, כבשו את לבו של הייכל ואסרוהו בהבלי קסמם, פן נתגבר בו רגש-האָשָׁם כלפי אביו הנפטר. הוא ראה לנגד עיניו את ערבי-החורף בקליוז של ר' שאולקה: מנין של יהודים יושבים לסולחן ולומדים דף גמרא. זקנים, בפינות וליד התנור, לומדים זוגות-זוגות דינים, מדרש. יראים קפדנים וקודרים הם, הם מתנפחים ברוגזה, משתעלים ומכחפחים, עד שתנומה חוטפתם. הנרות מעל לעמדים מתיזים הלב, פתילותיהם נופצות, כאילו רוגזות הן על בעלי-הבתים המנחרים. פעמים מסובה קנפצת על הזקנים, הם מנגחים זה בזה במרפקיהם, מתבדהים ברוח טובה, אבל כולם מתרחקים מן המלמד ר' שלמה-מוטה ומכנים אותו בלעג "משכיל אל דל", לפי שהוא,

המשכיל, עני ראביון הוא. יושב אביו בפינה, כבתוך מערה מקומרת
 עמוקה, ומבטו הנוגה הרך מתנה מחשבות על חירפֶּשׁל קשים. אף־על־
 פירכן אינו חוזר בו משיטתו, שהיא היפוכה הגמור של שיטת מחזה־
 אברהם. הייקל ידע שאביו הלך לעולמו בעוד שומר אמונים להשקפת
 שנות נעוריו, כי אֵל לו לנבחר להתבדל מן העם, וכי אֵל להם ליהודים
 להתבדל מן העולם.

ר' שמחה פיינרמן לא הצליח להשיג באסיפת ועד הישיבות בוילנה כל הוספה למען נארוה. גם שאר ראשי הישיבות לא הסתפקו בסכומים הקצובים. נמנו וגמרו לבקש מאת מחזה אברהם שיהיה הבורר ביניהם. שליח מיוחד יצא אל ביתו במעלה הר זאָרצ'ה, מעבר לגשר הוילנקה. בו ביום היה יריד בפרבר זאָרצ'ה, כיכר השוק סוקקת היתה מרחב קונים ומוכרים, בני כפר מילאו את החנויות. גם הרבנית יהודית ציפתה בכליון עינים לקונה, והיתה מהרהרת בעצב: אין ברשותה מבחר גדול

של בדים, וחנותה רחוקה במקצת מן השוק, לכן אין הקונים באים. אבל אישה, נרד יאיר, אומר, שבין שחנותה במעלה ההר ובין שהיא במורד ההר, איש לא ייכנס לחנות מן החנויות אם משמים לא נשלח אליה. רגע, הנה בא בכל־זאת לקוף... הבא היה שליח ועד־השיבות, אברך בעל־זקן, והוא שאל לָרֵב. "בעלי אינו רב," השיבה במורת־רוח הרבנית, שקפלט כבד חובק ראשה, וחורתה באצבע על דלת החדר השני.

ר' אברהם־שעיה פוסע היה לכאן ולכאן בחדר הארוך והצר, ידיה מסופלות על חוזהו, ראשו מופשל לאחוריו ומצהו המיוגע הרוש קמטים עמוקים. כך פוסע היה, כדרכו, ומתעמק בתלמוד תורה. השליח, התן רבני הסמוך על שולחן חותנו, הביט על סביביו מלא תמיהה, וגם כמו מברש על שהוא עצמו דר בדירה גדולה ויפה יותר, שרהיטים חדשים מה, וספרים מרובים פי ארבעה מן המצוי בדירת מחזה־אברהם. האברך התחיל מספר שליחם של מי הוא. אבל ככל שהכריז בהגיגות, כבשמחת־תורה לעת ההקפות, את שמות ראשי־השיבות והמנהלים, שמכונסים היו באסיפה, כן נסתמן בבירור פחד אילם על פניו של מחזה־אברהם. סעה קלה עדיין היה מטייל לו מהריש בחדר. אחרי־כן לבש את מעיל־החדר, שצווארון־הפרוה שלו מהוה, ונטל את מקלו.

"אין ברירה. אין להמרות גזירה של תלמיד־הכמים רבים כל־כך. יש ללכת," נאנה ופתח את דלת חנות־הבדים של זוגתו, שהוליכה החוצה. הרבנית יהודית העיפה עין מעבר לדלפק בבעלה ומיד הכירה לפי עגמת פניו, שגוררים אותו שוב בניגוד לרצונו למקום כלשהו. לכן שפכה על האברך המזוקן הזר את מרי לבה, הרחיבה פיה עבה־השפתים והתחיי לה טחנת בלשונה.

"עד ספֶּסֶר של הקהל? המעט כלי־קודש בוילנה, כי תַעֲנו דוקא את זקני? אילו כוח לו להיות רב ועסקר־ציבור, הרי לא הייתי אנוסה לשבת מחנות שאין קונים לה. לאן אתה הולך?" נופפה בידיה, כדרך שצפור כלואה בכלוב, שתס כוחה, מנפנפת מפתח בכנפיה שהקריחו. ר' אברהם־שעיה לא השיב כלום ויצא מהר החוצה, בלויית השליח המבולבל.

"אין לך עזת־פנים מרבנית עצמה," צחק במאונס, כמבקש לפייס את האברך הנוזף, והתחיל פוסע בחפזון רב, כדי שלא יוצרכו הנאספים להמתין לו הרבה. אבל ככל שהתקרב אל מקום האסיפה, כן הרבה לעמוד מלכת, עד שפניו נתלהטו מפושה ומעגמת־נפש על תשיותו שלו. "יאמר־נא לראשי־השיבות ולמנהלים כי שבתי על עקבי באמצע הדרך. איני יכול לשמש פוסק כשהדברים אמורים בהלוקת תמיכה בין בני־תורה. מִנֵּן לי לאיזו ישיבה מגיע פחות?"

גדולי־התורה תמהו ורגזו על תשובתו של מחזה־אברהם. ביחוד התרעם עליו ר' שמחה פיינרמן. כיון שר' אברהם־שעיה מקוסוב שלח לנארה את תלמידו, חייקל זה שמוילנה, הרי אינו צריך להניח שינהגו בנארה כבבן חורג לעומת מיר וראדין. לסוף אפילו לא הואיל לבוא אל האסיפה. מפני מה חייבת איפוא דוקא נארה לקיים תלמיד מקולקל משלו? ר' שמחה פיינרמן כבר התקין עצמו לחזור לנארה, והנה בא אצלו בעל־האכסניה הודיעו, שיהודי זר מבקש רשות להיכנס. במסדרון המתין מחזה־אברהם.

בהיותו בטוח שהאורח בא להתנצל על שסירב לשמש בורר, הפליג ראש ישיבת נארה במאמרי חז"ל מבריקים וזהגים שהעת, אשר בה אנו חיים, היא עת לעשות לשם, ולכן אין תלמיד־הכם צריך להתבדל מן הציבור בדלת אמות של הלכה. ר' אברהם־שעיה, סנטרו נשען על ידית מקלו, האזין כדרכו והחריש. המשיך ר' שמחה פיינרמן בדרשתו, המתובלת באמרות־מוסר ערבות מעוגלות, ואצבעותיו המעודנות המוארכות ריצדו על־פני מיתרי־השער של זקנו הזהוב הצר עד לאבנטו. אבל כיון שהאורח עדיין עמד בשתיקתו, נשתקע גם ר' שמחה פיינרמן בשתי־קה ארוכה. באותה שעה השיב ר' אברהם־שעיה במתינות שהצדק עם ראש ישיבת נארה, יש לעשות משהו, אבל הוא אינו מן העושים המעשים. הוא בא לשאול אם חייקל מוילנה לומד בהתמדה.

"קשה להשיב בדיוק. על־כל־פנים, הוא להוסיף אחר שיחות עם הבחור רים יותר מאשר אחר לימוד התורה," השיב ר' שמחה, שלהם רוחו

סקע, ושאל בתמימות מעושה: "הוא באמת תלמידו של ר' אברהם־
שעיה?" ר' אברהם־שעיה עמד על טיבה של העקיצה: אין הוא משתדל
להיות מרביץ־תורה, ואם טוף־טוף בחר לו תלמיד, אין זה התלמיד מן
המובחר.

"חייקל הוא בעל שכל ישר בלימוד, ואדם גדול בהרגשים," ריטטו
פינות פיו של ר' אברהם־שעיה בחיוך נזעף, כדרכן בשעה שפוגעים בו
בכבוד־התורה. "לדאבונאי, אין בכוחה של הגמרא בלבד לרתקו אל
הלימוד. לכן שידלתיו שיעשה חורף אחד בנארה."

מנוסת התשובה ניתן להסתמע שאין ראש ישיבת נארה, שתלמידיה
נמנים למאות, מבין בטיבו של התלמיד החדש. ר' שמחה פיינרמן
הסמיק, אבל לא רצה להסתכסך עם מחזה־אברהם והתחיל לישר את
ההדורים בדברים רכים: אין ספק, שנארה תשפיע על חייקל לטובה.
בישיבה נמצא גם מנהלו לסעבר בואלקניק, ר' צמח אטלס, שחזר
לאחר שהיה שנים נע־ונד לנארה, והוא מקרב אליו את חייקל.
... "ר' צמח אטלס עוד לא חזר אל אשתו ללומז'ה?" קרא ר' אברהם־
שעיה ונצטחק מדאבון־לב. "הוא לא נשתנה כלל."

בנארה ידעו הכל כי מחזה־אברהם הוא שציוה לסלק את מנהל
ישיבת וואלקניק מן העיירה. השיב ר' שמחה, שלפני שנים לא מצאה
התנהגותו של צמח חן גם בעיניו, לא מצאה חן בשום פנים. אבל עכשיו
הוא חוזר־בשובה, ולפיכך יסביר־נא ר' אברהם־שעיה מפני מה התנהגתו
של צמח פגומה היא. ר' שמחה צפה ברוחו ויכוח ארוך, וקם כדי לסייע
לאורחו לפשוט את מעילו. אבל מחזה־אברהם קם לשוב לביתו והשיב,
שהנהגתו של ר' צמח פגומה, לפי שלאחר כל נסיונותיו בואלקניק
ובנאדור שליד גרודנה חייב היה להזור אל אשתו, ללומז'ה.

"היא בת למשפחה של חפשים, והוא נשאה בעת שפרש מן התורה.
נכסיו ברצונו לגרשה, אבל היא מסרבת לקבל גט," אמר ר' שמחה,
הבה על התרגזותו של מחזה־אברהם. "לא זו בלבד שאינם מתאימים זה
לזה, הסביר ר' צמח יום אחד, אלא שאין הוא יכול לדור עם אשתו

מחמת שהוא חס בפרעל ממש כיצד כלתו הראשונה, המנוחה, מפרידה כחץ בינו ובינה.

"וזה בעל-תשובה הוא? בעל-תשובה מפקיר אשת-נעורים לבושה וליסורים? ובאיזה ספר קדמון קרא שמותר לבייש אשה חיה בשל כלה מתה?" גברה התרגוזתו של ר' אברהם-שעיה. רצו החרש, ועיניו עצר מות, למען ייטיב לבחון דבר. "מלבד זה, איני בטוח בכך שאשתו אינה מתאימה לו. אם היא מסרבת לקבל ממנו גט, משמע שהוא היה משפיע עליה שתתנהג כרצונו."

בחזירתו לנארוה היתה לו לר' שמחה פיינרמן שקלא-וטריא עם עצמו, הוא האריך בשיקול לכאן ולכאן, כדרך שהתנדדה הרכבת לשני הצדדים, עד שבא לכלל החלטה, שלא יתערב בדבר. קודם-כל אינו בטוח כלל כי הצדק עם ר' אברהם-שעיה מקוֹסוֹב. השנית, למותר הוא לו שיגנוהו על שהרחיק את בעל-התשובה הלומז'אי, אשר הגדיל לעשות בשעתו למען הישיבה. וככלות הכל, יש לו ענינים עדיפים יותר לענות בהם. עליו האחריות לישיבה הגדולה של נארוה, ולישיבות הקטנות שבסביבה, כן ירבו. ביותר מתמיה מחזה-אברהם עצמו. הוא ממאן לשמש בורר בין תלמידי-חכמים, המפצירים בו שימצא להם מוצא. אבל הוא מתערב דוקא בענין שבין בעל לזוגתו, אף כי השנים אינם מבקשים ממנו עצה או פסק-דין בענין התנהגותם. לאחר שחזר ר' שמחה פיינרמן לנארוה ושמע על המחלוקת שבין יענקל מפולטאוה והגבאי סולקס, ועל המעשה הנורא במשה חייט מלהויסק, הוסחה דעתו להלוטין מצרות-המשפחה של ר' צמח. אמנם, עם חייקל בקש ביקש לשוחח, ומיד לאחר שהמהומה בישיבה שככה במקצת, ציוה להביא את התלמיד אליו. "בילינה בא אלינו לאכסניה מחזה-אברהם לשאול לחייקל", התנדנד ראש-הישיבה בד בבד עם עמודו. "הרבי שלו הוא גאון עצום ומעריך אותה, אבל בענין הנהגתו לא ידענו מה להשיב למחזה-אברהם."

ברגע הראשון, מששמע שהרבי בא לשאול לו, חש חייקל שגל של שמחה לוחטת שוטף. אבל מיד לאחר-כך קדרו פניו: הרי הרבי ציוהו

לעשות את החורף בנארוה, והוא אינו מרגיש כלל בהעדרו בוילנה.
ראה ראש־הישיבה, שהוילנאי שותק ורוחו עגומה, שאלו אם טובה
האכסניה שבה הוא מתאכסן. "טובה." ובמזונותיו הוא מרצה? "מרצה."
ענה הייכל שוב בקצרה. ראש־הישיבה הרפה מן העמל, נתישר והתחיל
מתנדנד מרגל אל רגל.

"בנוהג אצלנו, או שמגידים לנו או שאנו מגידים. שמענו שברעד
עשירי־קודש השמיע הייכל דברים שאינם יאים לתלמיד של מחזה
אברהם. הוא אמר שהאדם הוא חלק זעיר מן הבריאה, ושעלינו להתפעל
מכל הבריאה כולה. אמת ונכון, עלינו להתפעל גם מן הבריאה שמהוץ
לאדם, אם אנו רואים בכל את נפלאות הבורא, כבעל־התהילים ב'ברכי
נפשי'. אבל אם אנו שוכחים לרגע כי הכל נוצר על־ידיה, התפעלותנו
מן הטבע היא עבודה זרה, והננו כסוגדים לכוכבים ולמזלות, חלילה."
להרבות בשיחה עם צעיר, ולא עוד אלא לעיני כל הרבים, לא רצה
ראש־הישיבה מחמת שראה בכך פחיתות־כבוד לעצמו, אבל גם לאחר
השיחה לא הבין ר' שמחה פיינרמן בזכות מה אמר עליו מהזה־אברהם,
שהוא אדם גדול בהרגשים.

מחזה-אברהם וצמח אטלס כבר משיחים זה שעה ארוכה בחדר השני של בית-הכנסת שברחוב פאפלאווה. צמח עומד ושתי ידיו נשענות על השולחן באמצע החדר. ר' אברהם-שעיה יושב ממולו על ספסל-המזרח ומדבר אליו: היכן, באיזה ספר, כתוב שרב או ראשי-שיבה הוא מורם במעלה מחננוני? למה דוקא מעלה ר' צמח את השאלה בתכלית הקיצור ייות, אם לאחר שנים רבות כל-כך שבהן עמל ונתיגע למען התורה סופו לשמש כחננוני. לא סופה של תורה כאן, ולא סופו שלו. עצם הבהינה שהגדלות והקטנות נמדדות לפי המעמד שנתיחד לו לאדם-בחינה מוטעית היא לחלוטין, ממידות עולם-הזה היפוכה של רוח-התורה. כל המתייחד עם קתו יחוש הוייתו מסביבו גם כשהוא עומד בשוק ובחנות. מחשבתו קשורה בעליונים, אף כי הסובבים אותו אינם יודעים זאת ואינם חייבים לדעת. בבוקר, לאחר תפילת-שהרית, מלמד הוא פרק משניות לבעל-רבתיים ודף גמרא ביחידות. דחוקה שעתה, כוגר הוא בלי אנחה את הספר ופורש לעסקיו. שולח ילדיו ל"חדר"

ויושב לפת־שחרית. עומד בחנות ומחדד במידת־היושר, ושוקל במאזני צדק. נפנה מעסקו, הריהו חזר לבית־המדרש, חזר אל התורה. הברך אומרים עליו שיהודי צנוע הוא, ואמנם אין ברצונו אלא להיות יהודי צנוע. אם גדול הוא, גדלותו סוד כמוס בינו לבין ריבונר־של־עול־תלמיד־חכם אמיתי נאנח על שהוא אנוס לשמש בכהונת רב או רא־ישיבה. ר' עקיבא אייגר שאל אחד מתלמידיו, רב בעיירה, אם בידו לִמְךָ לוֹ מעמד של מלמד־דרדקי, לפי שכוב אין את נפשו להיות רב של פויזן. אדם ששיחק לו המזל והוא חי היים של שלוח וצניעות בפניה קטנה, הרי עליו להודות לבורא־עולם על זכות זו. ידיו משפלות על חזהו מתחיל ר' אברהם־שעיה להתהלך בחדר ומדבר בעגמת־נפש.

"אפילו ידעתי שאת השאיפה לכהונת רא־ישיבה מחזקת דאגת לקרן־התורה שירדה כיום פלאים; אפילו ידעתי שהוא תיד להצלים כר' היים מוולוז'ין וכחתם־סופר, הייתי בכל־זאת יועצו לחזור הבית ולהיות להנפני. הרי ר' היים מוולוז'ין וחתם־סופר לא הוצרכו להתגרש מזוגותיהם כדי להיות לראשי־ישיבות ולרבנים. אבל מה ממשות תה לתורה ולמוסר שיהא מְקֵנָה לאחרים, אם על־ידי כך יערער מן היסוד חייה של זוגתו? מן הסתם היא אשה חשובה, אם היא מתענית זמן רב כל־כך ובכל־זאת ממאנת להתגרש ממנו."

"זו עקסנות שבה," אומר צמח.

"אינני מאמין," צוחק ר' אברהם־שעיה צחוק יבש, של חולין, כבעור שהוא רואה מפרשים מגבבים תליתלים של פלפול בסוגיה מסובכת שכל סביכותה באה לה מסעות־דפוס. "אינני חושב שאשה בעלת־שכל ובת־טובים תתענה זמן רב כל־כך, ובלבד שיעשה רצונה. נוטה אני יותר לחשוב שהיא מוסיפה ומתענית משום שכבר נשתקעה עד לבר כיה, וזה בלבד סימן לאשה־חשובה. הוא טוען, שעליה לקבל גט ממנו. ואם תקבל גט, יתקנו בזה חייה המעורערים? ואם ידע שהחריב את חייה, כלום מקווה הוא שעוד יצליח עם תלמידיו?"

ענין מלהתהלך כה וכה חוזר ר' אברהם־שעיה ויושב במקומו, סומך
שני מדפקיר בלוח העמדה ולוחץ רקותיו באצבעותיו.

ברך לי בודאי, סקל יותר להיות פרוש ולא לקיים שום מגע עם
העולם. מלהיות חנוני, סוחר, בעל־מלאכה – ובכל־זאת להישאר אדם
מן הצד, זר בעולם. אבל דרך־התורה היא דוקא דרך קשה זו של אדם
העוסק בישובו של עולם בד בבד עם הרבים, ובכל־זאת הוא נשאר
פרוש במחשבתו ובלבו.

ענין צמח כגצים אחרונים באפר.
הוא שאסור! קורא אליו ר' אברהם־שעיה באיסבלנות מעבר
לספסל. "חץ מבמקרים יוצאים מן הרגיל, שבהם אסור להתבונן ולהח-
זיק. איך אנו צריכים לומר לזולתנו דבר על אפי' התנהגותה, עד שלא
נשאלנו רעד שלא נהיה בטוהים שבשאלתו הוא מתכוון לתקן את אפי'
התנהגותה. ואפילו במקרה כזה אין אנו צריכים לומר לו יותר מכפי
יכולת השגתו ויכולתו לשנות את עצמו."

השמש שירבב ראשו לתוך החדר השני וקרא למנחה. מזמן שהוחמו
הימים התפלל המניין בבית־המדרש הגדול. המתפללים – מוכרי־דגים
מסוקי־דגים הסמוך, חנונים אחדים, כמה בעל־מלאכה. בעל־התפילה
לפני העמוד אק־רץ בתפילתו, ומיד לאחר מנחה נפוצו המתפללים
החופים ומטורדים בהכנות לפסח. רק ר' אברהם־שעיה נשאר עומד
בפתח־מזרח שלו שקוע בתפילת שמונה־עשרה החרישית. צמח הסתכל
בו מעבר לבימה והירדה, שמחזה־אברהם חי חיי נסתר כמות שהוא
יעץ לאחרים, מתפלל ולומד בין יהודים פשוטים עניים, שאולי משיגים
נציעת הנהגתו, אבל אינם משיגים תורתו.

סורה שלמה של הלונות בית־המדרש צופה היתה פני שדה גדול
בן גבעות, ובו שתי בריכות עגולות קטנות לגידול דגים. קרני־השמש
היו משעשעות במים כבשתי עינים דמעות שחוקות. מעבר לבקעה
עמדה כנסיה גבוהה לבנה ושני מגדלים גבוהים ממנה בשני צדדיה.

ידיו משולבות לאחוריו השקיף צמח מבעד לחלון החוצה והירהר בחייקל, שמן הסתם התבטל פעמים הרבה מתלמודו בשל שתי הבריכות הללו. הרי חייקל נתברך בחוש חריף ליפני. אבל מחזה־אברהם סבור היה שאפשר בבית־מדרש גדול וריק כזה לקיים שליטה בתלמיד על־ידי שמלמדים לו גמרא ופוסקים. ממש כך סבור מחזה־אברהם שגם להיות אדם חנוּנִי טרוד ומטורד יכול הוא בתוך תוכו להישאר מחוצה לעולם. ר' אברהם־שעיה יצא מפּינת־המזרח בפנים שהורידו ושבּוּ להיותו, כאילו החליף כוח בתפילה. הוא לבש את מעילו, נטל מקלו ועמד לפני אורחו מעבר לבימה. "ראש ישיבת נארה כתב אלי מכתב מלא חידושי־תורה, וכבדרך אגב העיר שהייקל התנהג שלא כהוגן. הוא התבטל מתלמודו?" צמח הסתכל שעה ארוכה בזקנו בטרם ישיב. "כשהיינו משיחים קודם בתלמידי שבנארה, סיפרתי לכבודו גם על כך־הרב מלוהויסק שיצא לתרבות רעה. דווקא עמו התרועע חייקל.

"חייקל כבר נסע מנארה?" חזר ושאל ר' אברהם־שעיה לאחר שתי־קה ארוכה וכבדה.

"הוא חזר לוילנה עם משה חייט. הישיבה נתנה למשה חייט כסף לנסיעה," וגם צמח נשתתק לשעה קלה. "בדיעבד אולי מוטב שהוא ידע הכל. קודם אמר שזוגתי היא אשה חסובה, עכשיו יוכל להוציא עליה משפט נכון יותר... למען האמת עלי להוסיף, שאין לי כל יסוד להסדה במשהו שלמעלה ממה שסיפרתי לו, שעל־ידי שיחות־סרק עם שני הבחורים הללו בבית וברחוב ביקשה לאלצני לשוב עמה ללומז'ה." "אין הוא צריך איפוא לגלגל בכך לא בדיבור ולא במחשבה," הפסיקו

כִּי אֲבָרְהָם־שָׁעִיָּה הִנֵּגְשׁ בְּהָרִיפּוֹת. שְׁחָח־גֹּב פָּנָה אֶל הַדֶּלֶת וְהָיָה מִגֶּשֶׁשׁ
 בְּמִקְלֹה לִשְׁעִי. כִּאִילוּ זָקְנָה קִפְצָה עָלָיו בְּדָקוֹת אַחְדוֹת אֱלֹהִים. לִפְנֵי שִׁירֵד
 בְּמִדְּרוֹת פֶּתַח פִּי וְדִיבֵר אֶל יְדִית מִקְלֹה. "הֵיכֵל הוּא בַּעַל־דְּמִיוֹן גְּדוֹל,
 וְכָל דָּבָר בְּלִת־מַמְשִׁי עֲשׂוֹי לִיהִפֵּךְ בְּעֵינָיו לִמְצִיאוֹת. עָלֵי לְהַדּוֹת שְׁבַמְחָה
 לִזְקָת סִלְגוֹ בְּרֹאֲלִקְנִיק בְּעֵנִין הֵיכֵל הָיָה הַצֶּדֶק עִמּוֹ, וְלֹא עִמִּי. מוֹטֵב הָיָה
 לִי לְהֵיכֵל שִׁלְמַד בִּישִׁיבָה. לִכֵּן שִׁדְלֵתִיו שִׁיחֹזֹר לְנֹארוֹה. כִּפִּי הִנֵּרָאָה,
 עֲמַדְתִּי מֵאַחֶר מִדֵּי עַל־טַעוֹתִי."

בַּחֹךְ בִּיקֵשׁ ר' אֲבָרְהָם־שָׁעִיָּה מִן הָאוֹרָה שִׁיבּוֹא עִמּוֹ לְבִיתוֹ. מִרְגַּע
 לִרְגַע נִטְרָדָה נַפְשׁוֹ וְהִלְכָה, הוּא בִיקֵשׁ לוֹמֵר מִשְׁהוֹ וְחֹזֵר בּוֹ, עַד שֶׁהִגִּיעוּ
 אֶל הַיָּרֵד.

בְּעֵלְת־הַבֵּית שְׁלִי מֵרַת־נֶפֶשׁ הָיָה הַיּוֹם, גִּנְבִים פָּרְצוּ לְבִיתֵנוּ. וְכִאִילוּ
 צִיָּפָה לְחֹדֶסֶם הַקֶּסֶה שֶׁדִּבְרִיו יַעֲזֹרְרוּ בְּלֵב בֶּן־לְוִיִּיתוֹ, הוֹסִיף בְּבִת־שְׁחֹק
 לֵאמֹר: "בְּתַכְלִית הַפִּשְׁטוֹת. גִּנְבִים פָּרְצוּ בְּלִילָה פִּרְצָה גְּדוֹלָה בְּכוֹתֵל הַנּוֹת־
 הַבָּדִים שֶׁלֵּנוּ, הַצּוֹפָה פָּנֵי הַחֹזֶר, וְהוֹצִיאוּ אֶת כָּל הַסְּחֹרָה. לִכֵּן אֶל
 יִמְהַל אִם תִּפְתַּח בְּעֵלְת־הַבֵּית שְׁלִי בְּטַעוֹתִי."

כָּל עֲגוּמִיתָהּ שֶׁל הַנּוֹת לֵאלֹא סְחֹרָה וְלֵאלֹא קוֹנִים נִשְׁקָפָה מֵתוֹךְ עֵינֶיהָ
 וְגִדְּלוֹת הַסְּחֹרוֹת שֶׁל הַרְבֵּנִית יִרְעוֹת־הַבָּדִים הַסְּפּוּרוֹת, הַכְּרוֹכוֹת
 כְּסָבִיב לְלַחְוֹת־קֶרֶטוֹן קִשִּׁים, הַבְּלִיטוֹ מִשְׁנַה־הַבִּלְטָה אֶת הָאֲצִטְבָּאוֹת
 הַרְיָקוֹת הָעֵרוֹמוֹת. בּוֹמֵן הָאֶהֱרֹק הַדֶּלָה יִהְיֶה לְגִזְרֵי בְּאוֹרָחִי בְּעֵלָה
 לְבֵל יוֹגִיעָהוּ. נֶפֶשׁ כִּלְתָה לְאוֹרָחִים, כְּדִי שֶׁתּוֹכֵל לִשְׁפּוֹךְ מֵרִי לְבָה
 לְפָנֶיהֶם. הָאוֹרָה הַנוֹכַחִי מֵצֵא חֵן בְּעֵינֶיהָ בְּמִיּוֹחַד בְּעִמִּידָתוֹ וּבְקוֹמָתוֹ.
 יִהְיֶה חֲבִיב הָיָה עָלֶיהָ רַב שֶׁהוּא גִבֵּר בְּגוֹבְרִין, וְלֹא יִהְיֶה מְגוֹבֵן
 וְכַמּוֹר־זָקֵן.

"יֵשׁ לָךְ מִשְׁהוֹ לֹאֲכוֹל?" שָׁאל ר' אֲבָרְהָם־שָׁעִיָּה בְּקוֹל נִמְכָּר. "יֵשׁ לִי,
 יֵשׁ לִי," רִסְנָה בְּעֵלְת־הַבֵּית וַיֵּצֵא מֵעֵבֶר לְדִלְפֶּק. "לֹאֵי וִיְהִיָּה לְסִיטוֹנָאִים
 עֲבִיפְסָה כְּגוֹן זֶה שִׁישׁ לִי."

ר' אֲבָרְהָם־שָׁעִיָּה מִיָּהָר וְנִכְנַס לְחֹדֶר־הַמְּגוּרִים, כְּדִי שֶׁלֹּא יִשְׁמַע קִלְלָר
 וְהָיָה. פָּרַשׁ אֶל הַמִּטְבֵּחַ שֶׁכְּעֵבֶר לְאוֹרֹךְ־הַבְּגָדִים הַגְּדוֹל, נִטַּל יָדָיו וְחֹזֵר

מיד, ישב על הספה ומילמל "המוציא" על פת לבנה יבשה. הרבנית הביאה מן המטבח על צלחת קטנה שתי ביצים רכות והסתכלה שוב ביהודי הנכרי.

"מדוע אינך מספר לי מי הוא האורח שלך? גם אני בן-אדם, וגם לי יש לומר בוקר טוב," התרעמה יהודית. ר' אברהם-שעיה התחיל משתנק בבלעו ומצטדק: הצדק עמה, עמה, הוא שכח להגיד לה. האורח הוא מי שהיה מנהלה של ישיבת-דאלקניק, ובזמן האחרון היה פרוש בישיבת נארות. "אם פרוש הוא, אין עתידה אשתו לראות היים טובים עמו," נפנתה יהודית מעם האורח וגערה בבעלה: "אכול! מדוע אינך אוכל?" ר' אברהם-שעיה נראה כמעולף למחצה מחמת גערותיה והתחנן לפניה: "הרי אני אוכל. יותר מביצה אחת לא אוכל לאכול. את השניה אכלי את."

יהודית הביאה בשביל בעלה קערית אורז צונן בחלב, ובשביל האורח צלחת תפוחים, שהעמידתה על השולחן בחבטה. "יאכל תפוח, את ראשי לא יאכל מעלי!" מפקדת היתה עליהם וטוחנת מלוא פיה, בקול גברי רם: שלשה מיני קטלנים ופרשטיינור ירדו לחייה, תפח רחם! הראשון הוא בעל-הבית שהיה פרשט את עורה, במחילת כבודו, בשל הדירה. כלום דירה היא? לול-תרנגולות היא! אחריו פסטה הרשות הפולנית את עורה מעליה בשל המסים. מי יוכל להעלותה על שפת לשונה ההיטלים - לא ישוער ולא יתואר! אבל הגרופים שבהם הם הסיטונאים. מה עצמותיה קצו ממנה. מחירים מנופחים כל-כך סחטו ממנה, עד שנתלדלה בקיל-הדל עוד לפני הגניבה. ואנוסה היתה להקריש, שהרי את הסחורה היו נותנים לה בהקפה - יתן להם האלוהים נשמה חדשה, ואת הישנה ישליך לכלבים! אחר הגניבה רצו סחרי-הבדים לבוא לעמק השדה עמה - לואי ובעמק-הבכא יקפו! הם תבעו ממנה שתשלם בשליש פחות מדמי הבדים הגנובים שהיא חבה להם, ובכך יתמזה השבונה. אומרת היא להם: איני רוצה דמי זרים לשלשל לכיס. הקיפו לי סחורה חדשה, ואני אסלק לכם קמעה-קמעה גם את החוב הישן. אבל

הסיטונאים הללו הרי הם לקחנים, פייסים נוסח וילנה. לכן סבורים הם
 שכמה כמותם, ובדעתה לרמותם. בעלה, אומרים הם אליה, הריהו רב.
 חסלק איפוא את החוב היסן קדם שתשתעבד בהובות חדשים. כקוצו
 של ידה, וכבר מזכירים לה את בעלה הרב.

על עולם ומלואו היא באה בטענותיה, ורק לא על הגנבים, אין ר'
 אברהם־שעיה יכול. לכבוש צהוקו בקרבו ונמצא מגביר כעסה של
 חגתה. "בך האשם!" ובאצבע ידימינה, על־גבי כף־ידה השמאלית,
 מתחילה היא להוכיח האשמתה: הוא יוצא לפנות בוקר לתפילה, בעודה
 שקועה בשנתה כהרוגה, מרוב צרות. פיונו הגנבים לשעת יציאתו ופרצו
 לתוך החנות. אבל אילמלא היה משכים כל־כך לצאת לתפילה, לא היה
 קורה דבר. הרבנית מתחילה להתלונן לפני האורח על בעלה, הדורש
 ממנה לסגור את החנות, כדי שתפסיד פחות. ומה תעשה אחר־כך, תשב
 לה בחיבוֹק־ידיים? שונאיה, הסיטונאים, לא יזפו לכך! באותו רגע
 נכנסת קונה לחנות. הרבנית מזנקת אל החנות, והשמשות רועדות ממש
 בהסיחה אחריה בדלת החדר שחציה זכוכית.

"ברוגזה על הסיטונאים מטיחה היא בדלת," מתמרמר ר' אברהם־
 שעיה ומתעמק בעינים עצומות בברכת־המזון. צפה מסתכל בו ונזכר
 מצד בעת סכסוכם בראלקניק התנודה מחזה־אברהם באנחה לפניו:
 "שערי סובל אני, ובכל־זאת איני מתחרט על שנשאתיה ולא ביישתי
 גת־ישראל." כן, כך חי וסובל איש צנוע המצניע־לכת בדרכו.

בהיותה עסוקה בקונה היחידה, הסיחה הרבנית דעתה מבעלה ומאור־
 הו שחמקו דרך החנות החוצה. הם ירדו מהר זאצ'ה. בקרן רחוב
 נאפלאווה נעצר ר' אברהם־שעיה.

"הגניבה אירעה לפנות בוקר, לפני שירדתי מעל משכבי, ואני דוקא
 ששתי את הצעדים בחנות... אני רואה שהיא תמה על שהחרשתי. אבל
 אילו נשאתי קולי, או העירותי את בעלת־הבית למען תפרוץ בצעקה,
 היו הגנבים מתפרצים אלינו בגרוניהם ורצחיהם אותנו, או לכל הפחות
 נקדים אותנו וגם לוקחים עמם את פמוטת־השבת. החרשתי."

והוא מוסיף להחריש! הירהר צמח ולינה את מחזה־אברהם
 לבית־המדרש. ליד הכניסה נעצר ר' אברהם־שעיה שוב.
 "בהחילה היה בדעתי להזמין את שניכם לביתי ולהיפרד מכם ל
 שובכם הביתה. אבל לאחר ששמעתי היום את הקולות וברקים של
 עקרת־הבית שלי איני בטוח שהיא לא תחזור עליהם אפילו במע
 אשתו של ר' צמח, ואין כדאי שאשתו תראה כמה יכולה עקרת־בית
 להרים בקולה על בעלה," התבדח ר' אברהם־שעיה ולחיו להב
 מבושה. "לכן אבקר מחר לעת הצהריים באכסניה שלכם, כדי להיפ
 מכם," והוא שאל בפרטות למקום האכסניה.

הוא בא לפנות ערב ומצא את הרבי לבוש במעילו, מקלו בידו האחת ודלי ריק בידו השנית. מחזה־אברהם נתן לו שלום, אך דיבר אליו כרגיל, כאילו אך אתמול ראה פניו.

"אני הולך לשאוב מים שלנו. תרצה לעזור לי?"

מחזה־אברהם היה אופה ביום האחרון שלפני הפסח מצה שמורה בתנורו שלו. הוא לא סמך בענין המצה לא על איש זולתו ולא על עצמו, עד שלא יצאו המצות הרוכות כליל. עבשיו הלך לשאוב בשביל מאפה־המצות שלו דלי מים שלנו כל הלילה, כפי הדין. "ר' צמח אטלס כבר חזר הביתה," לחש, כמבקש להודיע לתלמיד שידע לו ענין התנהגותו בישיבת נארה ושוב אינו צריך לשאלו. חייקל הוציא את הדלי מידו של הרבי והלך מהריש אחריו.

סימטת פאפלאווה נראתה בסקיעת השמש כאילו היא מרוצפת בזהב. חלונות־הקלויז הרבועים הגדולים התנוצצו בפנים שוחקות לעוצת חייקל והזכירו לו תקופות קיץ והורף שבילה בקלויז של סימטת פאפלאווה על הגמרא. כאן, בפרבר, לא ניפר רישוכו של ערב־פסח. הסימטה נימנמה, ריקה ודוממת, כבשבת. לאחר החמין. הרבי ותלמידו הגיעו אל הנהר, ירדו לשפתו ותרזו מקום לשאוב בו את המים. מחזה־אברהם שאב בעינים מצומצמות בדבקות לשם מצה את המים, וחייקל דלה את הדלי: דומה היה לו שבדלי המלא מסתתרת גם בריה הרועדת ומתחננת לפניו בלשון־אלם שלא יכסה את המים במכסה־הבד הלבן העבה, כי תחת המכסה קר לה וחושך אופף. אותה, וסופה למות. מפחד וזרה־הסירוף שחלף במוחו מיהר חייקל וכיסה את הדלי במכסה־הבד. אבל כשהרים את הדלי המלא, דומה היה לו שהמים קָבדו מבראשונה, כאילו בריית

המים הנסתרת מתה באמת. בחלונות הקלויז של סימטת פאפלאווה כבר הרעם זהב־השקיעה, והשמשות התנוצצו בלאט בגוני הכליל, כחול־כהה וירוק־דהה, כאילו נפרד עתה הקלויז לעולמים מן הבחור בך־התורה ומן הבריה הטמירה שבדלי המלא מים שלנו.

:"הייתי עוזר לך לשאת, אבל אין בי כוח," עמד ר' אברהם־שעיה מלכת על המדרכה, כדי שגם הייקל יעמד ויפוס מעט. "התדע? בכוונתי לעלות לארץ־ישראל ולהשתקע בה."

ר' אברהם־שעיה אמר מה שאמר הרש, וכרגיל, ודומה היה להייקל שלא היטיב לשמור את הדברים או שלא הבינם. הוא הוסיף ללכת ובידו דלי המים, והיה מאזין לדברי הרבי: עדת החרדים בירושלים פנתה אליו בהצעה שישמש בכהונת רבה שלה. השיב שאין את נפשו לקבל עליו אחריות ראש בית־דין, אבל הוא רוצה ככל יהודי להשתקע בארץ־ישראל. עכשיו קיבל מכתב, לאמור, שאף כי עדת החרדים מצטרפת מאד על שאין את נפשו לקבל כתב־רבנות, משתדלת היא לפני האנגלים לקבל כתב־הרשאה, והוא יקבל במהרה את הסרטיפיקט.

"שמעת בודאי על הגניבה שאירעה אצלנו ושהספעת. על יהודית כי תמשוך ידה מן המסחר. לכן מקווה אני שגם אספיע עליה שנעלה לארץ־ישראל. לפי שעה סוד הוא, ואין אתה צריך לדבר על כך עם שום אדם. תבוא ביום־טוב לכיבוד," נעצר ר' אברהם־שעיה ליד פתח ביתו וקרא לרבנית שתקבל את דלי המים מידי הייקל.

הוא הזמינני לכיבוד כשאר־בשר רחוק. שוב איני תלמידו בעיניו, ולא חבל לו לנסוע ולהניחני לנפשי, הירחר הייקל ברדתו מהר זארצ'ה. ברי היה לו שאילמלא הרבי, היה פורש מכבר מתלמוד תורה. עכשיו, שהרבי ויתר עליו ושוב לא יהיה שרוי בקרבת־מקום, פתחה לפניו הדרך אל העולם. ומה תגיד אמא? הרי היא תמרר את חייו בבכיה. עד עכשיו, שכבר מלאו לו עשרים, קיימה אותו בסלי־העוני שלה, ובלבד שיוסיף ללמוד.

לפיכך לא אבוא, אמר הייקל לנפשו, ואמנם לא ביקר את הרבי בימי

הפסח הראשונים. מסביבו חגג האביב הכל; ואילו הוא סרר היה באפלולית, צינה ועצבות, כהר שצלו של הר אחר גופל עליו, ואין הצל משמקומו כל עוד השמש מאירה.

בהול-המועד של פסח באה הרבנית יהודית שוב לחנותה הקטנה של וְלֹה מוכרת-הפירות. מזמן שסגרה יהודית את חנות-הבדים התחילה להתהלך לבושה בגדי-שבת בימי-חול. היא גם לא היתה מגדפת עוד את הסיטונאים. אבל מעיניה נשקפה ריקנות שחורה כשל דירת שנת רוקנה מְדָרְיָה. היא, שהיתה הִזְנָה-ומפרנסת כל השנים, לא יכלה להסלים עם המחשבה שמכאן ואילך זְקָנָה יהיה המפרנס. ובמה, בספר ריו? מששלח לו רב זהוב יתר, דמי ספר מספריו, הרי הוא מחזיר לו. מזמן שגילה לה בעלה סוד עלייתם לארץ-ישראל, הלכה וגברה עצבותה של יהודית. בני-משפחה רבים כל-כך תניה אחריה בבתי-העלמין של עיירות ליטא. "ומה יהא על תלמידך? כשתסע, יצא להרבות רעה חבל על אמו", נאנחה הרבנית. "זה ידוע לי", השיב ר' אברהם-שעיה וביקש ממנה שתקרא לאמו של חייקל.

"ובני, המתור לי לספר לו שהרבי קראני לבוא אליו?" שאלה וְלֹה. "לפי שעה מוטב לא לספר לו", השיבה יהודית והלכה לה. וְלֹה נשארה יושבת על סרפופה, שקועה בהרהורים עגומים ושתי ידיה בין ברכיה. גם הכאזנים המוברגים אל הכותל תלויים היו מעל לראשה ולכונם באמצע המוט, כְּעֵד אילם בעולם הזה ובעולם הבא לכך שמוכרת הפירות מקפידה על מסקל-אמת.

לאחר שלוש בצהרים, שעה שעיקר הפדיון כביכול כבר תם, סגרה וְלֹה את חנותה, כרכה את סודר-המשי השחור של שבת מעל למעילה הארוך, בעל כפתורי-הצדפה הגדולים, ושמה פניה אל הר זאֶרְצָ'ה. נסתבבו הדברים וְלֹה לא ראתה מעולם קודם-לכן את מחזה-אברהם. מבנה שמעה שהרבי שלו אינו יהודי גבה-קומה ורחב-כתף. אף-על-פי כן לא שיערה מוכרת-הפירות שמראהו רגיל כל-כך, ומחשבתה הראשר נה היתה, שלבעלה, עליו השלום, היה זקן יפה לאין ערוך משלו. לבקשת

בעלת־הבית פסטה וְלָהּ אֶת מַעֲלָה וְיֹשֶׁבֶת לָהּ, אֲךָ לֹא נִגְעָה בְּפִיבָדָּהּ. וְ
אֲבֵרָה־שֶׁשְׁעִיהָ הִתְהַלֵּךְ בַּחֲדָר וְהָיָה מְדַבֵּר בַּהֲתַרְגְּשׁוֹת.

"אֲנִי יוֹדֵעַ שֶׁהִיא עֲמָלָה כָּל הַשָּׁנִים כְּדֵי לָקִיִּים אֶת בְּנָהּ. עֲלֶיהָ לֹדֶעַת,
שֶׁהִיא מֵאֲבֹדֶת אוֹתָהּ. סוֹפּוֹ פּוֹרֵשׁ מִן הַתְּנֻרָה."

"הֲגֵד לִי סוּף־סוּף מִהוּ שְׁעוֹלָל תִּלְמִידֶךָ? הֲרִי אִמּוֹ יוֹשֶׁבֶת אַחוּזֹת־
בְּהֵלָה," נִתְּנָה קוֹלָה הָרַב־נִית עַל בַּעֲלָהּ.

"אֲדַם־שֶׁל־צוּרָה הִיָּה אֲבִיו," מִילְמָלָה וְלָהּ.

"בְּנֹי יִכּוֹל הִיָּה לְהַגִּיעַ וּלְהִיוֹת רַב בְּיִשְׂרָאֵל. אֲלֹא שֶׁמִּטְבְּעוֹ הוּא כְּאוֹתָהּ
פָּרָה הַמְּנִיחָה לְתֵלְבָהּ, עַד שֶׁהִיא בּוֹרֶעַטֶת בַּעֲבִיט וּשׁוֹפֶכֶת אֶת הַחֵלֶב,"
הִשִּׁיב ר' אֲבֵרָה־שֶׁשְׁעִיהָ. "מִזְדַּמֵּן לִפְנֵי הַיִּיקָל דְּבַר שֶׁהוּא מִשְׁתַּקֵּק לוֹ,
אוֹ שֶׁהוּא בֹא לְכָלֵל כַּעַס, מִיד שׁוֹכַח הוּא אֶת כָּל הַתּוֹרָה שֶׁלֹּמֶד."

"עַד כְּדֵי כֵךְ לֹא זָכִיתִי כָּלֵל בְּעֵינֵי הַבּוֹרָא, שֶׁבְּנֵי יִהְיֶה לָרַב. הִיִּיתִי
מִסְתַּפֶּקֶת בְּכֵךְ, שִׁישָׁאֵר אֲבֶרֶךְ יִהוּדֵי כֶּשֶׁר," דִּיבְרָה וְלָהּ אֵל בַּעֲלָת־
הַבֵּית, מְרֹוב יִרְאֵת־כְּבוֹד בְּפָנֶי בַּעֲלֵי־הַבֵּית. "אֲגִיד לָךְ אֶת הָאֲמִת, רַב־נִית,
אִם הָרַבִּי לֹא הִשְׁפִּיעַ עַל בְּנֵי, כָּלֹס אֲשַׁפִּיעַ אֲנִי עֲלֵיו? בִּימִינוֹ הַבִּיצִים
חֲכָמוֹת בְּעֵינֵיהֶן מִן הַתְּרַנְגּוֹלוֹת."

לְכָבוֹד חוֹלֵי־הַמַּעַד חָבוּס הִיָּה ר' אֲבֵרָה־שֶׁשְׁעִיהָ בַּמַּגְבַּע־תִּשְׁבַּת שֶׁלוֹ,
הֶרְכָּה וּרְחַב־תִּשְׁוֹלִיִּים. הוּא לְבַס אֶת מַעֲלָהּ וְהִפֵּשׁ מִשְׁהוּ בְּכִיסֵּי הַמַּעֲלָה,
בְּלִי דַעַת מִה הוּא מַחְפֵּשׁ. "אֲנִי דוֹאֵג עוֹד שֶׁמֶּא לֹא יִהְיֶה בְּנָה לְתִלְמִיד־
חֹכֵם. כִּבֵּר מִסוּפֶק אֲנִי אִם יִהְיֶה מְנִיחַ תְּפִילִּין." ר' אֲבֵרָה־שֶׁשְׁעִיהָ הִפְסִיל
פְּאוֹתָיו מֵאַחֵר אוֹזְנוֹ וְשִׁירֵבֵב זָקְנוֹ עַל־פָּנָיו דְּשֵׁי מַעֲלָהּ. הוּא בִיקֵס לִנְהַם
אֶת מוֹכֶרֶת־הַפִּירוֹת הַעֲנִיָּה וּלְוֹמֵר לָהּ שֶׁשְׂכָרָה יִהְיֶה מְרֹובָהּ, לִפִּי שֶׁמִּסְרָה
נִפְשָׁה כְּדֵי שִׁילְמֵד בְּנָה תּוֹרָה. אֲבָל מְרֹוב עֲגַמַת־נַפֶּשׁ, שְׂכִילָה זֶמֶן וְכֹחַ
כֹּה רַב עַל הַתִּלְמִיד הַמְּמָרָה, לֹא יִכּוֹל עוֹד לְדַבֵּר בְּשִׁלּוֹה וַיֵּצֵא מִהָר דֶּרֶךְ
הַחֲנוּת הָרִיקָה וְהַאֲפִלּוּלִית אֶל הָרְחוֹב.

הָרַב־נִית יִהוּדִית הִפְלִיגָה בְּכוּוֹנָה לְדַבְרִים אַחֲרִים, קָבְלָה עַל הַדִּירָה
שֶׁחֹשֶׁךְ־מִצָּרִים בָּהּ תְּמִיד, וְשׁוֹב חוֹזֵר לְמַעֲשֵׂה הַגְּנִיבָה, לְגַנְבִּים שֶׁפָּרְצוּ
פִּירְצָה בְּכוֹתָל וְהוֹצִיאוּ אֶת כָּל הַסְּחוּרָה. וְלָהּ יֹשֶׁבֶת מַחְרִישָׁה, וְרֹאשָׁה

מורכן. התחילה יהודית ללמד סניגוריה על בעלה. "אין היא צריכה להתרעם על בעלי. הייכל יקר לו כאילו היה בנו יוצא-חלציה לכך הוא מתיסר ביסורים על שום שהייכל פורש מן התורה. לואי הצער לא יזיק לבריאותו הלקויה, נאנחה הרבנית, וגם היא נשתתקה. היא הירהרה בעלייתם לארץ-ישראל, שלעת-עתה מן ההכרח שתהא סוד כמוס, לבל יתחילו רבניה ובעלי-בתיה של וילנה להציק לבעלה: אמנם, אין ב-אברהם-שעיה רב-דממא, אבל הכל מקבלים פסקי-דיניו, יאמרו אליו, ולכן אינו צריך לעקור מוילנה, הוא יוצרך להתנפח עם כל אחד, להצטדק. ובארץ-ישראל גופא לא יציקו לו? כבר בטוחה היא בכך? הרי יהודי ירושלים רוצים בו שיהיה רבם. ובמה יתקיימו שם? אנחות הרבנית הלכו ורמו, ושתיקתה של וְלָהּ הלכה והעמיקה, הלכה ונתעגמה. באפלולית שירדה הבהיקה צוננת מפת-השולחן הלבנה, ומתוך הצללים ניבטו בחיפז פניהן הצהבהבים המקומטים של שתי הנשים.

לפי שפתיה של אַמָּה, המהדקות בזעם, הכיר הייכל שהיא חורה מלאת-צער אי-מסם. וְלָהּ סיפרה לו היכן ביקרה; וכמה שלא פחדה לשמוע מהו הדבר שעולל בנה, השביעתה בכל-זאת, שלואי ותזפה להכניסו לחופה, כשם שתזכה שיגיד לה מהו שנפל בינו לבין הרבי. "אגיד לך לאחר שאקח דברים עמו," השיב הייכל והתחיל מחדד שיניו לויכוח הנכבן לו: מחזה-אברהם סבור שאשתו של ר' צמח חצצה בינו ובין התורה. אוכיח לו שאיני בריה סטחית כל-כך. יש לי השקפה אחרת על החיים.

בבית-הכנסת של רחוב פאפלאווה כבר נסתיימה תפילת-מעריב בעלי-הבתים כבר הסתלקו, אך בחלל הרם והצונן עדיין תלויה בת קולו של המנין שהתפלל קודם בקול רם. לכבוד חול-המועד השאיר השמש את הנברשות דולקות. אור המנורות משתקף בספסלים הממור-קים שענים כעין היין וזורח מתוך העץ הממורס כמתוך ארמון נסתר. השמים הכחולים-כהים גוהנים על החלונות ומעוררים בחייכל אי-מנוח, מזכירים לו את האביב שבהרץ. לידה, בפינת ארוך-הקודש, יושב מחזה

אברהם לפני עמודו הרחב, עמוד עץ־האלון, וכובש פניו יותר ויותר בספר ככל שממשיך תלמידו עז־הפנים בדיבורו.

"הגמרא מסיאה עצה למשוך את יצר־הרע לבית־המדרש. אם אבן הוא, נימוח; אם ברזל הוא, מתפוצץ. אבל איראפשר למשוך את כל הרחוב כולו לבית־המדרש. ויתירה מזו: אהובים עלי האנשים הפסוטים, ואין אני רוצה לברוח מן הרחוב שלי."

"בן־תורה אינו יכול לאהוב את הרחוב השקוע בגשמיות, אינו שומר שבת, כשרות, ואין בו דרך־ארץ כלפי תלמידי־הכמים", אין ר' אברהם־שעיה נושא עיניו קצרות־הראות מן הספר ומלטף בזקנו את כתב־רש"י, כאילו היה מנחם את התורה שעדיין איננה עזובה וגלמודה. "מלבד זה ברצוני לשאלך: הרי אין אדם משוטט סתם בעלמא ברחוב. היודע אתה לאן אתה הולך, ואת מי אתה מחפש?"

"ודאי שאינני משוטט סתם בעלמא. אני שואף להכיר את אנשי הרחוב שלי. אנשי־התורה מדברים תמיד על הטוב והרע, על האמת והשקר, על היפה והמאוס. בתוך כך סבורים הם שהטוב, האמת והיפה הם דבר אחד, כשם שהרע, השקר והמיאוס גם הם דבר אחד בצד ההפוך. למעשה, העולם מלא נמצאים, למן כוכבי השמים ועד עלה־עשב על־פני האדמה, שאינם לא טובים ולא רעים, לא אמת ולא שקר, לא נבונים ולא שוטים, אלא חיים חיהם שלהם ומפליאים אותנו בחוקי־הנצח הפועלים בהם בלי הפסק. גם את הטוב והרע אפשר לבחון מנקודה שונה מזו של אנשי־התורה. הם בודקים כל אדם, עד היכן מעשיו מתישבים עם ההלכה ורגשותיו עם ספרי־המוסר, אבל לגבי האדם גופא עיורים הם ונוקשים. קיים הדרך של המשורר והפילרסוף, שאינו מרסיע את האדם, אלא מסביר סיבו עד שאנו מבינים שאיראפשר לעקור מידות רעות והרגלים רעים כשינים רעות, או כעשבים שוטים בגן. בתוך האדם פועלים כנחות רבים שירש, ותנאי־החיים שמסביבו. ועלידי הוכחת כל שלשלת הסיבות והמסובבים המג־היגה את האדם גואלים אותו המסוררים והפילוסופים מן האפלה שבתוך

תוכו. הם מקיימים את מצות פדיון־שבויים בכך שהם מסייעים לאדם להיטיב ולהכיר את עצמו, ובאמת לתקן את עצמו..."

"ניחא, חייקל," סוגר ר' אברהם־שעיה את הספר וקם על רגליו. "אם תראה לי אדם ספריהם של המשוררים והפילוסופים שלך עשאתה אדם מתוקן יותר, אשא כליו אחריו לבית־המרחץ. כפי שאני מבין רצונך שאדע לפני עלייתי לארץ־ישראל, שפרשת מן התורה לגמרי."

"ברצתי היה שידע כי אינני אותה פרה הברעטת בעבים ושופכת את החלב, משום שאני בא לכלל כעס או מחמת תאוה כלשהי, כפי שאמר לאמי. אינני בבחינת עבד הממאן לשאת עול התורה והמצוות, משום שעבדא בהפקירא ניחא ליה. יש לי השקפה אחרת על החיים. כלי־קודש נאנחים על שהם נאלצים לבוא במגע־ומשא עם סתם יהודים, ואילו בעיני סתם יהודי כגון זה המתלבט ביסורי קיום הוא הגדול במיחסים, אחד מל"ו!"

מחזה־אברהם אינו משיב דבר, אין הוא מאמין שעלידי ויכות יוכל עוד להשפיע באיזו מידה ולתקן. שניהם יוצאים החוצה, והוא מספר להייקל בשלוה, שבמהרה יגיע לידו רשיון העליה לארץ־ישראל. בדעתו לצאת לדרך אחר תשעה־באב. עד לאותו זמן ישב בקייטנה בני־מנצ'ין. כיון שיהחידת סגרה את החנות, תסע הפעם לקייטנה עמו.

אחר הצהרים ישב סוחר־הקמח הלומז'אי בבית מחזה־אברהם, שותק
 שוב שתיקה של עצבות שנשארה תלויה כענן בחלל. לפי רגילותו, היה
 ר' אברהם־שעיה ספק יושב ספק שוכב על הספה ליד הכותל, וסנסרר
 נשען על קצה השולחן. עיניו התנצנצו בנצנוץ קתדסי, ובמחוץ חלפה
 מחשבה, שבשתיקה כזאת עלול ר' צמח להברית את כל בני־הבית
 מפני מחשבה זו פרץ ר' אברהם־שעיה בצחוק, שהפתיע אותו גופו.
 "אילו ידעתי מראש שיעלה בדעתו לבוא מלומז'ה כדי ללוותני, הייתי
 כותב אליו על נסיעתי לאחר הגיעי לארץ־ישראל. כיצד נוטש אדם
 עסקיו לפתע־פתאום ונוסע ללוחות יהודי?"

"גם עקרת-הבית שלי סבורה היתה שעלי לנסוע ולהיפרד ממנו, חייך ר' צמח בעגמומיות; הוא הבין שמחזה-אברהם רוצה לדעת מה מצב שלום-ביתו. "זוגתי נוטה ליתורים, כפי שחזה מראש, אבל אני אינני כפי שסיערה."

"אפילו אינו מרצה באורח-חיינו הנוכחי, אל לו גם לגלות את מורת-רחוקי הרים ר' אברהם-שעיה מקצה השולחן את סנטרו עם זקנו הממורץ."

"אבל אינני יכול להעלימה," כבה חיוכו הלאה של ר' צמח כאורו הצונן של יום-חורף. "מצד אחד עלי להתאמץ כדי שאוכל להיות סוחר קמח, ומצד אחר עלי להישמר מליהפך לסוחר-קמח גם בפנימיותי. ענין זה הוא כמעט למעלה מכוני. אין אני יכול יום-יום להעמיד פנים של שמח בחלקו."

הוא בא לשתפני בעצבותו, הירר ר' אברהם-שעיה. אילו התמכר ר' צמח בשנות-הישיבה שלו לתלמוד תורה ולקיום מצוות, לא היה הרד עכשיו שמא בעמדו בחנות ייהפך גם לחנוני בנסמתו. הוא היה נהנה מכל תפילת-מנחה ושמח בכל דף-גמרא שהספיק ללמוד. אבל הוא הרפה כל-כך לחטט ולחקר בסוגית בורא-עולם וטבעו של האדם, עד שפנה לעצמו תהום, שאי-אפשר לכסותה. מצחו של ר' אברהם-שעיה נעשה קמטים-קמטים, והפעם קשה היה לו מאד להגיד את שראה חובה לעצמו להגיד.

"אם אינו מן הנמנע, עליו להביא נלד לעולם. אז יתרצו ממילא קושיות רבות בלבו, ובלב אשתו. ימחל לי על שאמרתי לו זאת."

שניהם שמחו שהופרעו בשיחתם. לחדר נכנס חייקל - ונשאר עומד מבולבל, כמתוך פחד שמא יוצרך לתת דין-וחשבון כפול הן לרבו והן למנהלו בואלקניק. אבל ר' אברהם-שעיה נתן לו שלום בסבר פנים יפות ולא שאלו כלום. בחדר נתרקמה שתיקה, שכמו נתמשכה מזקניהם ומגבות עיניהם. חייקל לא ידע מה יעשה. למזלו שבה הרבנית יהודית מן הרחוב, טרודה בהכנות לנסיעה. "משמים נשלח הנה, חייקל, לעזור

לי באריזה. הוא יכול לעשות זאת למען הרבנית שלו, דיברה בו
דחיסות מכרגיל. "הוא יעזור לך בזכותך את, היך ר' אברהם-שעה
על הרצפה ועל הספסלים בחנות הריקה התגוללו כלים, מצעים, זל
ספרים. את כל אלה מן הצורך היה לארח בשקים, מזודות וסלינזרים
חייל גדש את השקים בחפצים והידק בחזקה את החוטים מ' יג
לחבילות, עד שמצחו נתכסה זיעה. הרבנית יהודית מיצמצה נ' יג
התפעלות בשפתיה: בן-חיל! בן-חיל! ודיברה בלי הרף: הרי היא
מכירה את הזקן שלה, שיהיה בריא, זה עשרות שנים, הרי בש ת
המלחמה שהו בחצי תריסר ערים ועיירות. אף-על-פי-כן רואה היא
עכשיו, שעוד לא הכירתו. יהודי עולה לארץ-ישראל, והוא נהג כ' לו
עמד לנסוע לקייסנה לתקופת-הקיץ. היא מספרת לו, שהיתה נוסעת
להשתטח על קברות הוריה בכוויידאן. אבל כוויידאן הריהי לי א'
וילנה היא פולין, ושתי המדינות איכות-בנפש. כיצד תגיע איפוא לשט?
והיא שואלת אותו, אם יתגעגע על קוסוב עיירתו, ועל וילנה? מ' ב
הוא: אינני יודע, מן הסתם לא אתגעגע. מוסיפה היא ושואלת א' ה'
היכן יגורו בארץ-ישראל ובמה יתקיימו? חוזר הוא ומשיב לה, שאינו
יודע. רוצה היא שיגיד לה אם נפרד מכל ידידיו, ומי יבואו אל תח' ה'
הרכבת. מושך הוא בכתפיו ואומר שאינו רוצה כלל כי יבואו אל תחנת-
הרכבת. הוא הוגה בספרים, ממשיך בכתובת דבריתורה במהברור.
ומתפלל לו בשקט כאילו לא קרה דבר.

חייל הנח שעד סיסיים אריזת החפצים ילך לו ר' צמח, והוא ייש'
לבדו עם הרבי. הרבי לא ראהו כל הקיץ, ועכשיו נוסע הוא לבלי שוב
מן ההכרח איפוא שיגיעו שניהם לידי שיחה. אך הנה ראה לפתע ש'
אברהם-שעה ור' צמח נכנסים לחנות ללבוש את מעיליהם. ר' אברהם-
שעה אמר ליהודית שהוא הולך עם אורחו לקלויז של רהוב פאפלאוה
למנחה, ולחייל הרשיט את-ידו.

"מחר בערב אנו נוסעים, וברצוני להיפרד ממנו."

"אבוא אל תחנת-הרכבת." מילמל חייל וחש יובש בגרונו, עד כ'

מחנק. מחזה־אברהם לא השיב דבר ויצא עם ר' צמח. חייקל לא יכול
 עוד להמשיך במלאכת האריזה, אצבעותיו נחתכו במתיחת החבלים
 מסביב לחבילות, ויותר מכן הכאיבה לו התנהגותו של הרבי. "אכן,
 ר' אברהם־שעיה נוהג כאילו דומה עלייתו לארץ־ישראל לנסיעה
 לקייטנה אל גִּימְנָצ'ין", רטן. "אמרתי לו: קראה הרבנית. אבל היא
 ראתה כמה מדוכדך הוא התלמיד, והתחילה להוכיחו ברוך: היא איננה
 מתערבת. אין היא אלא מספרת לו שבעת שהיתה שומעת בקייטנה את
 אנחות הזקן שלה ידעה שהוא נאנה מצער על שתלמיד פורש מן
 התורה.

חייקל שב הביתה מדוכדך והודיע שלא יבוא ביום־המחרת אל הרכבת,
 משום שהרבי כמעט לא רצה לדבר אליו. הסיבה לו אמר ביתר הריפות
 מן הרבנית. "שוטה אתה. מן הסתם מצטער הוא על התנהגותך, ולכן
 קשה לו לדבר אליך." ומוכרת־הפירות נָלַה השביעה שוב את בנה,
 שלֵנָאי ותזכה להכניסו לחופה כשם שתזכה לראותו מלווה את רבו
 לנסיעתו.

גם נָלַה הלכה לתחנת־הרכבת. ביום ירד גשם וצינן את האויר המלוהט,
 סטף את האבק. לעת ערב ניצנצו פנס־ההספל הדולקים בנצנוץ ירקרק
 באבני־המרצפת הלחות. אמירי־העלים המרוחצים של העצים השתקפו
 בחלונות שסטפם הגשם. חייקל ואמו מצאו בתחנת־הרכבת כשני מנינים
 של יהודים שהקיפו את מחזה־אברהם חוגגתו.

על בני־משפחה ותלמידי־חכמים של וילנה השפיע ר' אברהם־שעיה
 שלא יבואו ללֵוֹתוֹ. בקרב בני־תורה כבר ידע היה הדבר, שאירצונו
 של מחזה־אברהם להתבלט הוא כמין חולי בו. החמן לחתונה, מתנה הוא
 תנאי שלא יכבדוהו בברכה; הוא פִתְרָה שאם ייקרא לכיבוד בניגוד
 לרצונו, יסתלק מיד מן החופה. לכן, כשנכנס אצל רבני העיר הזקנים
 להיפרד מהם, ענוהו על בקשתו: רצונו של אדם זהו כבודו. כיון שאינו
 רוצה כי יבואו אל תחנת־הרכבת, לא יבואו. אל פשוטי היהודים מן
 המנין שבקלויז של רחוב פאפלאווה לא יכול לדבר כפי שדיבר אל

הרבנים, אבל הוא קיוה שאם לא יגיד כלום, אולי לא יעלה בדעת איש לבוא אל הרכבת. בעצם, באו לא רק המתפללים הקבועים, אלא יהודים המופיעים בבית הכנסת רק בשבת וביום טוב.

נשען על מקלו ושקע בשתיקה של דבקות, עמד מחזה אברהם באמרי קהל היהודים, ששתקו אף הם. אפילו הרבנית יהודית הדברנית אמרה עתה כלום, ורק מפעם לפעם היתה נאנחת, כבעת שהיתה עומדת בחנות הריקה, מצפה לקונה וידיה תחובות בשרווליה. הנה מוכרו הפירות הסתכלה במסירות בעיניה של הרבנית ובקושי כבשה את בניה ממל למחזה אברהם עמד חייקל ושפתיו קופאות באמצע הקיץ, ומע לכל מגבעותיהם של בעלי הבתים וכובעיהם של בעלי המלאכה הזדקרה דממת קומתו של ר' צמח אטלס.

פולני, במדים כחולים שכפתוריהם גדולים, פצח מתחת לאפו והכריז באמצע אולם ההמתנה האפלולי, שרכבת נרשה כבר מוכנה ומזומנת לצאת – ומכל עבר נהרו נוסעים אל פתח הרציף. חייקל נגרף בקהל עיניו התערפלו פתאום, ואזניו צללו. הוא ראה צללים נעים כה וכה, עולים במדרגות הקרונות ויורדים בהן. יהודי רחוב פאפלאווה הם שהכניסו הבילותיו של ר' אברהם שיעה מקוסוב לתוך הרכבת ומיד יצאו מתוכה. ר' אברהם שיעה הושיט לכל אחד מהם יד הודיה בניצח ראש. גם היהודים הללו לא הרעישו, אלא בירכוהו בלחש, כבתפילת סמנה עשרה ההרשית, שיגיע לארץ ישראל בשלום. חייקל ראה מבעד לדמעות עיניו כיצד הרבי ור' צמח נפרדים: שניהם לוחצים זה ידי זה, אך אינם מתנשקים ואינם פרצים פה. הרבנית יהודית כבר היתה בתוך הקרון, וגם ר' אברהם שיעה עלה לבסוף. "גש אל הרבי שלך", לחשה האם אל בנה ודחפה אותו לפניה.

הרבנית עמדה בתא הקרון ודחקה את המזודות תחת הספסלים, העלתה אותן לאצטבאות העליונות. משראתה את אמו של חייקל, הניחה את החבילות ושתי הנשים נפלו אשה על צוארי רעותה ובכו.

"אם לא יפרוש מן התורה, נעלה אותו לארץ־ישראל ונשיאנו שם."
 "אני מודה לו, רבי," בכתה מוכרת־הפירות לפני מחזה־אברהם שעמד
 בין החבילות במסדרון הצר האפלולי. "הוא עשה למען בני יותר משאב
 עשה. ימחל לו על היסורים שגרם לו. אוהיל לאל עליון שבני לא
 נשכח את שלמד מפיו."

מחזה־אברהם שתק בעצב. הוא הושיט לחייקל את ידו, היה רגע חוכך
 בדעתו אם יגיד משהו, ונאנח חרש.

"ברגע כזה קשה לדבר."

נָלָה ובנה ירדו במדרגות הקרון ועוד מצאו את הקהל עומדים על
 הרציף. עיני המלווים היו נשואות אל החלון - ר' אברהם־שעיה לא
 הופיע לפניהם. הרבנית עוד ניגשה אל החלון לרגע, נופפה בידה
 והניעה שפתיה, אבל לא נשמע דבר מבעד לשמשות העבות. קרונאי
 קרא אל הניצבים שיסורו מן הקרונות - ומיד התחילו דלתות סגורות,
 חלונות, חולפים ביעף. הגלגלים השתקשקו ברקותיו של חייקל. שאגת־
 הפלדה של הצופר צללה באזניו בבת־קול עמומה מהרידה מעולם־
 התהוה: הסתלקו, פן אחריב את העולם. פסיה־מסילה שנחשפו פילחו
 בזהקים וחדים את האויר לנגד עיניו של חייקל, ודומה היה לו שהם
 רועדים כרשת עורקים או עצבים. קמעה־קמעה נדם שקסוק הגלגלים,
 הורח הפריחה את פקעות העסן - שער המבודר של הקטר. מתפללי
 הקלויז הפאפלאורי חזרו אל בנין התחנה. בחוץ, על הרציף, עדיין עמדו
 ר' צמח אטלס וחייקל. גם נָלָה מוכרת־הפירות, הורה אל אולם־ההמתנה,
 ומבעד לדלת־הזכוכית הביטה אל בנה ואל מי שהיה מנהלו בואלקניק.
 ר' צמח אטלס היה מביט אל עבר הרכבת הנעלמת ולבו בוכה בקרבו:
 מחזה־אברהם אמר לו, שעליו להביא נָלָה לעולם. הוא רוצה בילד, וגם
 סלאנה רוצה בו. אבל היא ממתנה עד שישוב ויהיה בעלה בכל לבבו,
 בשמחה, כדי שלא יהיו היינשוואיהם למקורי־סורים לו. או, אומרת
 היא, תלד לו ילד. ריבונר־של־עולם! לשעבר לא הייתי בטוח במציאותך,
 לפי שלא ראיתך. גאונתי לא הניחה לי להאמין במה שאני רואה ואיני

מבינו. לכן הבאת עלי יסורים קשים כל-כך, עד שלא פיקפקתי עוד בך רק בורא-עולם מסוגל ליסר כפי שאתה יסרת אותי. אמונה בך כבר בי, אבל לא די בטחון ולא לב שמח. תנה-נא לי שמץ ממנוחת-הנפש של מחזה-אברהם ומלבו השמח. הבא לטהר מסייעין אותו. עזרני, ריבונ של-עולם, עזרני! - זעק ר' צמח במהסבתו בשפתים הדוקות, ועיניו ממס כאבו מחמת חרבונן. אבל מעיניו של חייקל זלגו דמעות, צרו בפניו ונטפו על צוארו.

הרציף הוצף נוסעים חדשים, שהמתינו לרכבת חדשה. ר' צמח אטלס וחייקל עדיין עמדו בדחק זה ליד זה, כאח בכור ואח צעיר. כך עומדי גם שני עצים בצד הדרך מחוץ לעיירה. בשיפולי הרקיע נינוע והומה יער עבות. רק שני העצים עומדים תמיד עגומים, מהורהרים, לפי שם שהיה שרוי בשכנותם והיה שומר עליהם הפליג למרחקים ולא ישוב עוד, לעולם לא ישוב עוד. ר' צמח אטלס וחייקל הבינו, שעוד נסיונות רבים צפויים להם בחייהם. אבל שניהם חשו מראש, שבכל נסיונותיהם ובכל מאבקהם יהא זרוע עליהם אורו של איש-האלוקים - ר' אברהם-שעיה מקוסוב, מחזה-אברהם.